Lică Sainciuc

Intersecții Chișinăuane

via

Ioan Halippa

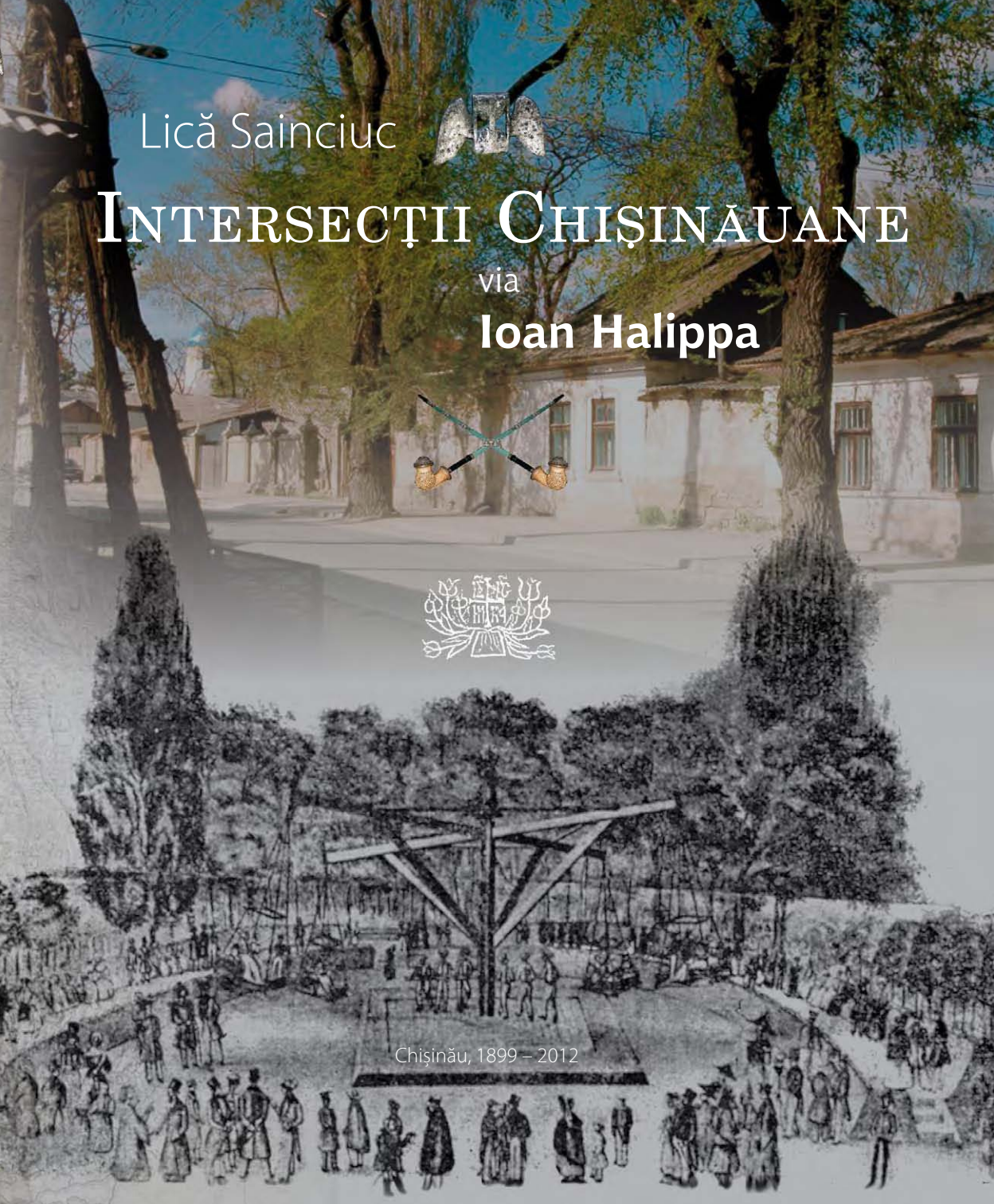

Chișinău, 1899 – 2012

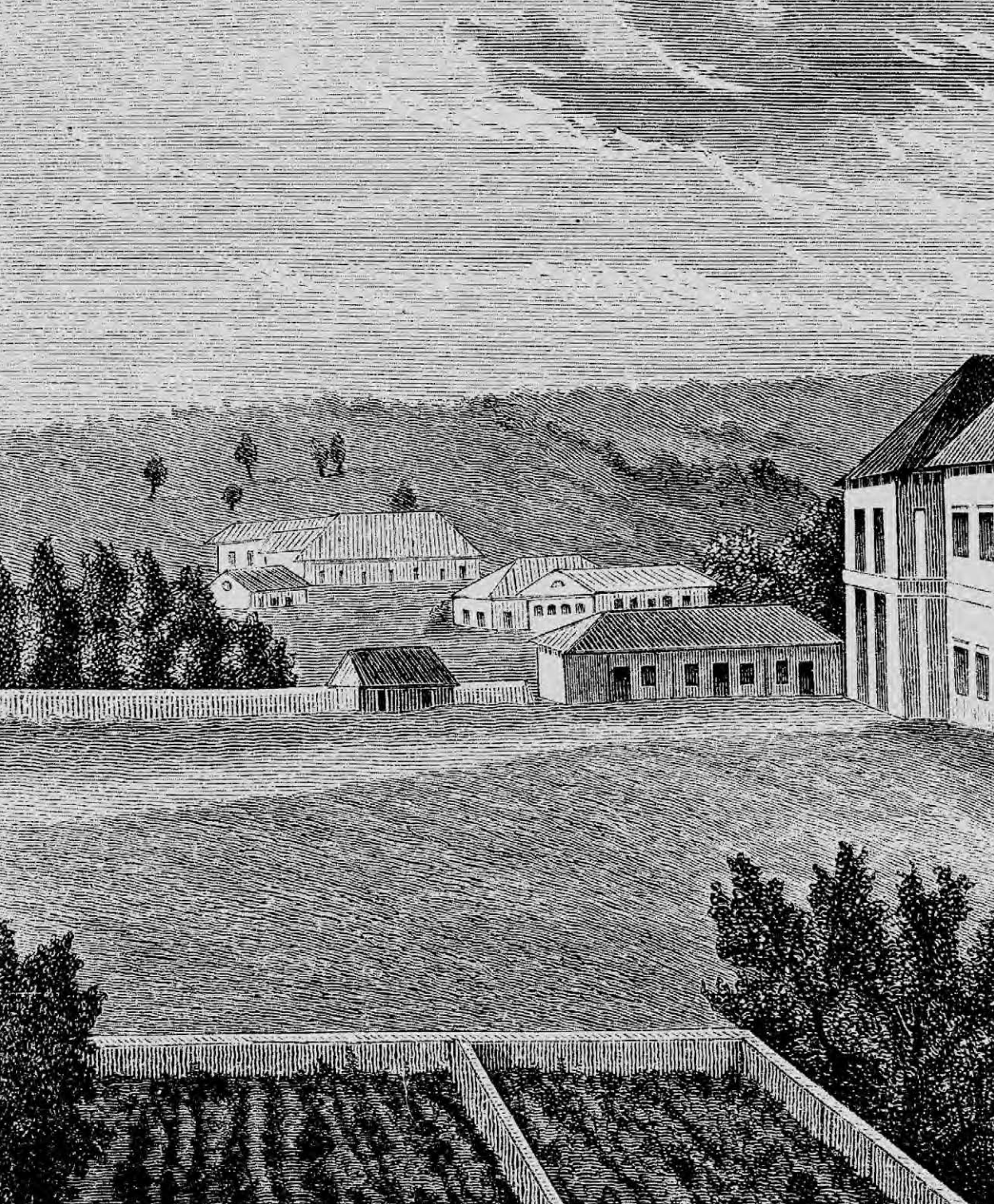

Lică Sainciuc

Intersecții Chișinăuane

via

Ioan Halippa

Chișinău, 1899 — 2012

Redactor Emil Galaicu Păun
Editor Gheorghe Erizanu
Lector Irina Subotovici, Iulia Vorobiova

Chișinăul ce a tot trecut din mână în mână, răscroit de mai multe ori, ba chiar strămutat de pe o colină pe alta, nu mai oferă parcă icoana fidelă a cetății unde au stat străbunii.

Intr-o altă carte ("Colina antenelor de bruiaj") autorul a arătat un lucru ce părea imposibil: continuitatea locului, amprentele vechiului ev făcându-se vizibile în structura orașului așa cum l-am apucat mai ales noi, cei veniți de prin sate. Adeseori, tot noi, dimpreună cu comisarii tuturor timpurilor am aplicat febra demolărilor, patima refacerii zidului ce nu se mai domolește și azi; case, biserici, străzi și nume de locuri, desene și fotografii, fântâni, acareturi, poște, cimitire, proprietăți, monumente, copaci, arhive, oameni cu vite cu tot au tot fost mutate, prefăcute și spulberate. In acea carte Lică Sainciuc încercase o reabilitare a spațiului citadin zdruncinat de cataclismele nenaturale…

In "Intersecții chișinăuane" timpul Chișinăului este refăcut continuu. Având la îndemână pretextul (de altfel, imposibil de livresc!) repovestirii unei cărți de epocă, autorul a riscat lipirea unor șiruri de timp ce păreau să nu se întâlnească vreodată. Astfel cititul înapoi și scrisul înainte se făcură un tot întreg și se va da de-a dura după datină.

Nicolae Pojoga

IN MEMORIAM IULIU GHEORGHICIUC

Mulțumiri:

Iuliu Gheorghiciuc

Mihai Mungiu

Antonina Sârbu

Thoader Braga

Aurel Marinciuc

Vlad Druck

Mircea Chistrugă

Roland Vieru

Feodor Kavunov

Sergiu Plămădeală

Raisa Melnic

Elena Ploșniță

Mihai Harbuz

Lidia Kulikovski

Ada Moșanu

Tamara Nesterov

Ion Druță

Irina Șleahu

Petr Starostenko

Glebus Sainciuc

Dmitri Reutov

Notă asupra ediției

La transcrierea numelor s-a respectat următoarea transliterare a literelor rusești:
ы → y
ѣ → ĕ
я → ia
ь → ‘
ъ → `
щ → șc
ѳ → th
ч → č (înainte de consoane)
ѵ → ÿ.

Textul în limba rusă de Ioan Halippa se dă integral, cu respectarea ortografiei timpului.

Cuprins

Elegia 18
- Aniversările 18
- Proiectul de împărțire 23

Apartenența 32
- Colindul 32
- Genealogia 34
- Farmazonii 44
- Polul Est 45
- Distincția 47

Debandada 54
- Desfătarea 54
- Desfătătorii 60
- Prioritatea 61
- Elita 66
- Spirituale 69
- Ruinele 75
- Muzeul 79
- Complotiștii 81

Divizarea 86
- Societatea bejenarilor 88
- Plictiseala 90
- Les métamorphoses 95
- Mămăliga 99

Urzeala 102
- Insemnătatea 102
- Treaba bărbătească 104
- Cherchez la femme 107
- Privilegiile 115

In sânul naturii 122
- La umbra nucarilor românești 123
- Haiducii 126
- De gustibus 128

Cu pistolul prin târg 134

ГОРОДЪ КИШИНЕВЪ временъ жизни въ немъ Александра Сергѣевича ПУШКИНА 141

Străzile 204
- Longitudinale 204
- Transversale 212
- …încă niște străzi 221

Изданіе Бессарабской Губернской Ученой Архивной Коммиссіи

ГОРОДЪ КИШИНЕВЪ

временъ жизни въ немъ

Александра Сергѣевича

ПУШКИНА

1820—23 гг.

Съ портретомъ Пушкина и планомъ г. Кишинева

СОСТАВИЛЪ

Правитель Дѣлъ Коммиссіи, помощника инспектора

Кишиневской Семинаріи

Иванъ Халиппа

КИШИНЕВЪ

Типографія Э. Шліомовича, уг. Николаевской и Михайловской

1899.

Lucrarea "**ORAȘUL CHIȘINĂU pe timpul aflării aici a lui Aleksandr Sergheevici PUȘKIN 1820 – 1823**" de Ioan Halippa a apărut cu peste o sută de ani în urmă, în 1899, și a reușit între timp să devină clasică. Ea a servit drept sursă pentru alți autori, care i-au preluat și inexactitățile inerente și astfel au contribuit la răspândirea lor.

Drept suport topografic (cel mai vechi) pentru lucrare a servit *Harta Fedorov* din 1834, care era de fapt un proiect, și deci mai multe elemente însemnate pe ea puteau

fi doar niște doleanțe[2], inclusiv toponimia. Este atestat documentar că limba de circulație generală a capitalei regionale către anul 1834 rămânea a fi românească, astfel încât denumirile de străzi care apar pentru prima dată în limba rusă sunt doar niște traduceri a termenilor topografici românești[3]. Cât de adecvat s-au tradus depinde de înțelegerea și cunoașterea subiectivă fie a limbii române fie a celei ruse de către autori. S-a încercat de mai multe ori o reconstrucție a toponimelor, care se reducea în majoritatea cazurilor la o re-traducere din rusa. Astfel apar *"Moscovei" < Moskovskaia < Moscului, "Hanurilor" < Gostinnaia < Ospătarului < Ospitalului, "de-Aur" < Zolotaia < Galbinii.*

Mai multe denumiri apărute pentru prima dată pe planul din 1834 puteau să nu reflecte numaidecât o realitate toponimică, ci să fie doar invenții arbitrare, administrative, așa cum s-a și practicat mai târziu. Nu putem fi deloc siguri că toponimele de felul "*Ekaterininskaia*" reflectau starea de lucruri existentă pe atunci, acestea fiind inoculate cu timpul, mult mai târziu, sau numai în uzul oficial sau rusofon, cum ar fi numele de "*Voznesenskaia*", pentru biserica *Sântavineri*.

Oricum, lista străzilor de Halippa nu poate servi drept document pentru anii 20 ai secolului 19, ci numai ca bază pentru reconstrucție. Toponimele pot fi acceptate ca neîndoielnice numai dacă sunt confirmate documentar de contemporani sau predecesori, cum ar fi *Bulgărie* (rus.

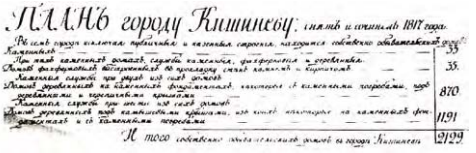

Legenda hărții Ozmidov

Semnătura lui Ozmidov

2 Cunosc niște hudițe care au fost desființate, formal, cu două sute de ani în urmă, dar care își mai continuă existența până în zilele noastre. Mare mi-a fost mirarea când le-am descoperit arătate pe planul din 1817!

3 Wiegel: "**Nimeni dintre ei** [moldoveni] **nu știu rusește**"; Kraszewsky la 1843: "**limba dominantă pe străzi este limba moldovenească, adică cea românească**" (se citează după Șt. Ciobanu); Storojenko la 1829: **"Я полагалъ, что въ 16 лѣтъ все уже выучилось по-русски; но примѣтивши, что куконамъ особенно не дался еще русскій языкъ, адресовался къ нимъ по–молдавански.**" (E vorba de elita orașului.).

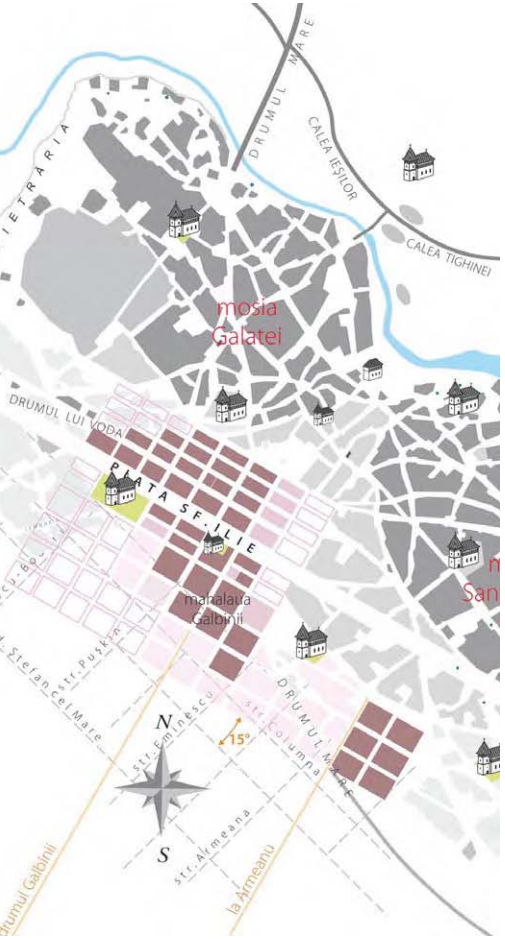

Planificarea regulată a Chișinăului în a doua jumătate a sec. 18

Reconstrucție

Ogorodnaia), *Fântâna cea Mare* (rus. *Fontannaia*), sau de tradiție populară (și care vin în contradicție cu toponime oficiale) cum ar fi *Sântavineri*, *Măzărache*, sau sunt prea evidente, cum ar fi *Pruncul* < *Prunkulovskaia, Țapu* < *Țapovskii*, sau sunt consemnate de tradiția generală a orașelor românești cum ar fi *Drumul Mare*. In celelalte cazuri, din păcate, toponimele reconstruite rămân a fi doar niște presupuneri.

La comentarea textului am folosit o copie a hărții Ozmidov "**ПЛАНЪ городу Кишиневу**". Aceasta cuprinde planul Orașului Vechi la situația din 1813 și proiectul de perspectivă a Orașului Nou către anul 1817. Aici sunt indicate și unele obiecte, cum ar fi de exemplu casa de arest sau barierele, localizarea cărora fiind doar presupusă de I. Halippa, s-au putut face anumite precizări asupra amplasării lor. In baza acestei hărți este mult mai ușor să reconstituim hotarele sectoarelor administrative (de fapt primelor preturi în istoria Chișinăului) propuse de Ozmidov în *Proiectul* citat de Halippa.

Din analiza *Hărții Ozmidov*, precum și a unor hărți mai vechi, se poate deduce că planificarea Chișinăului se practica și înainte de anexare. O urmă evidentă a unei astfel de planificări regulate din a doua jumătate a sec. 18 prezintă piața-bulevard *Sf. Ilie* și cartierele adiacente.

Pe hartă Orașul Nou este schițat destul de convențional, fără a se ține seama de relieful real al așezării, ceea ce a făcut ca planul să nu poată fi materializat în părțile geodezic inaccesibile. Intr-o încercare de-a demonstra o influență rusă cu mult înainte de 1812, unii autori au emis teza că planul ortogonal al Orașului Nou fusese dictat de amplasarea unei tabere militare ruse la sfârșitul sec. 18, dar la o suprapunere a celor două rețele ortogonale se vede că ele diferă aproximativ cu cinci grade. Pur și simplu, la proiectul lui Ozmidov s-a luat drept bază pentru sistemul ortogonal al Orașului Nou străzile din partea de sus a Orașului Vechi, în special drumul *Căușanilor* și drumul

Galbenei, după care s-a proiectat restul străzilor. Locul pe care Ozmidov indica "*Piața paradelor*" (devenit "*Bulevard*" după ridicarea Catedralei Noi) de asemenea ținea de structura Orașului Vechi, și prezenta un loc viran, mărginit pe din părți de două promontorii, care s-au creat spontan de-a lungul drumurilor *Galbenii* și *Buicanilor*. Limita de sus a Orașului Vechi nu era stradă *Columna*, pe atunci *Căușanilor* cum s-a înrădăcinat în literatura privind istoria Chișinăului, ci ajungea până la actualul bulevard *Ștefan cel Mare*, în unele locuri poate chiar îl depășea. In orice caz Hartingh și Ozmidov semnează la 1814 un document de demolare a unor dughene – "**провіантскіе магазины назначены въ сломку**", în zona actualelor reședințe a Poștei Centrale și Primăriei.

Totuși staționarea trupelor ruse a lăsat o urmă prin denumirea mahalaua *Moscului*, de unde se trage și strada *Moscului* (în româna medievală "Mosc" însemna "Rusia"), care se arată a fi istorică, ulterior confirmată de toponimul mahalaua *Rusă* (consemnat de Șt. Ciobanu).

Diminuarea părții vechi a orașului, a Orașului de Jos, medieval, dictată de interese de coloratură ideologică, ducea întotdeauna la o imagine distorsionată a realității istorice existente. Unele încercări de studiere obiectivă a Orașului Vechi se ciocneau de obicei de rezistența structurilor politice dominante, pe care Ioan Halippa a reușit întrucâtva s-o evite folosind drept paravan aflarea la Chișinău a poetului A. S. Pușkin, a cărui figură servea deseori drept cap de berbec la instaurarea unui regim ideologic prohibitoriu.

Nesiguranța politică a stăpânirii ruseşti în Basarabia o făcea în permanență să caute un suport etnic pentru legitimizarea posesiunii teritoriale. Pe lângă acțiuni practice de schimbare a situației demografice, se recurgea și la conceperea unui tablou universal cultural-ideologic.

Staționarea trupelor ruse în anul 1789

Tezele oficiale de bază erau:

1. Teritoriul dintre Prut și Nistru ar fi fost și înainte de anexare o entitate separată față de restul Moldovei;

2. Teritoriul dintre Prut și Nistru înainte de anexare ar fi fost un ținut sălbatic, "oriental", necivilizat;

3. Populația din teritoriul dintre Prut și Nistru și înainte de anexare ar fi fost eterogenă din punct de vedere etnic, cu elementul slav preponderent sau originar.

Intr-o atmosferă de interdicție totală a limbii, de instigări șovine la confruntări interetnice, impregnată cu tot soiul de jubilee auto-afirmative, Ioan Halippa reușește să ridice un pic cortina, și, adeseori, pe ocolite, să introducă cititorul într-o realitate complexă și revelatorie.

Alegoria timpului.

Miniatură muntenească
din sec. 18

In 1817 Arhitectul și Hotarnicul Regiunii Basarabia Ozmidov elaborează proiectul de sistematizare a orașului Chișinău. Pe lângă planul grafic al orașului, pe proiect figurează patru liste explicative.

1. Titlu în care sunt consemnate 2129 de case de locuit și mai multe acareturi, clădiri publice și de stat.

2. Lista construcțiilor vechi, adică existente înainte de anexare;

3. O lista a construcțiilor din așa-zisul "Oraș Nou", cuprinzând perioada anilor 1813–1817;

4. Proiectul de sistematizare pentru viitor.

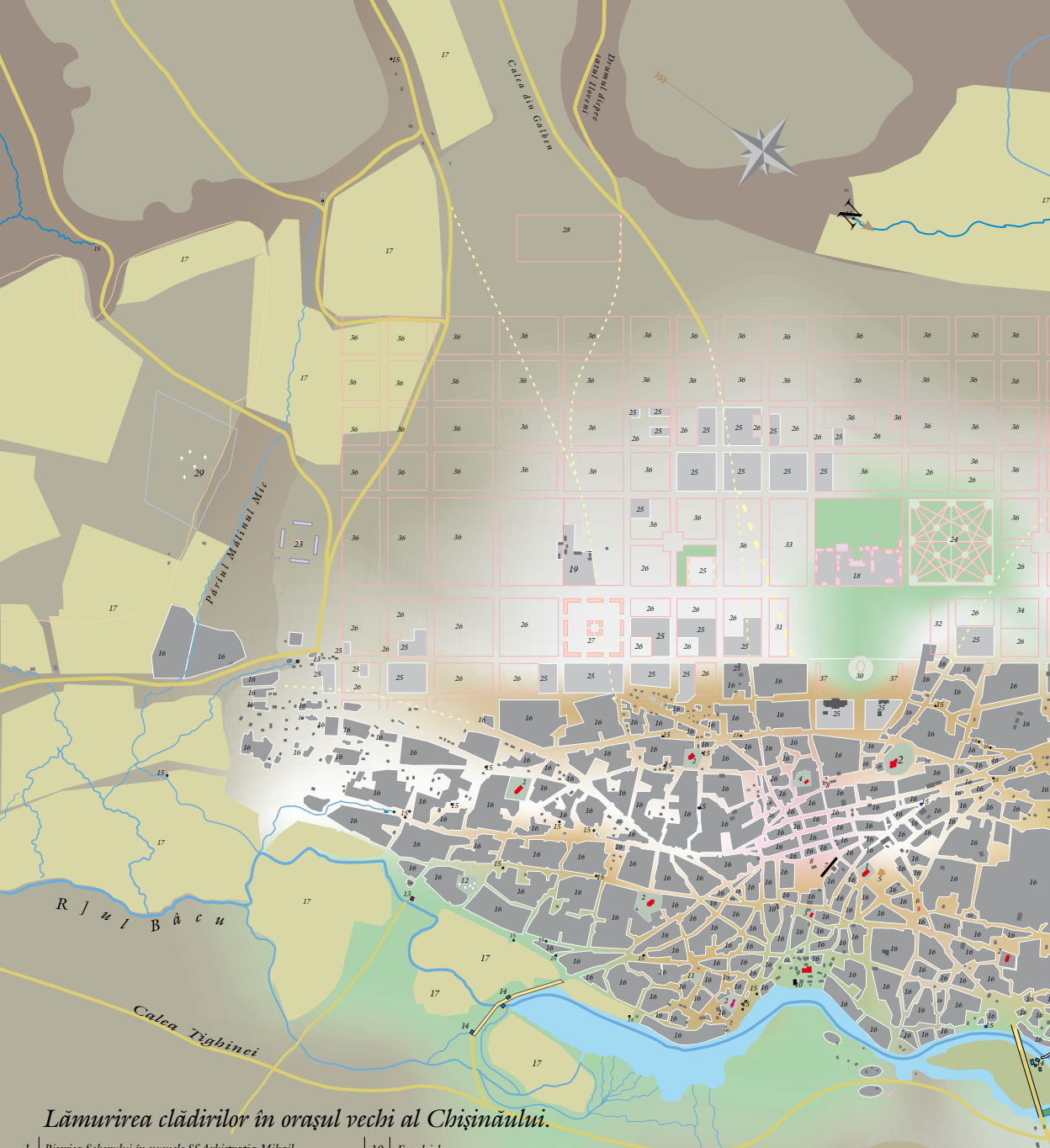

Lămurirea clădirilor în orașul vechi al Chișinăului.

1. *Biserica Soborului în numele Sf.Arhistratig Mihail.*
2. *Șase biserici parohiale.*
3. *Biserica armenească.*
4. *Paraclisul lipovan.*
5. *Casa de stat șubredă.*
6. *Hauptwacht.*
7. *Dughenele pentru negoț din lemn.*
8. *Dughenele de carne și pește din lemn.*
9. *Școala evreiască.*
10. *Feredeiele.*
11. *Țintirimul pentru creștinii de lege armenească.*
12. *Țintirimul evreiesc.*
13. *Barierele cu caraulă la întrări în oraș.*
14. *Morile de apă cu iezături.*
15. *Cișmelele și fântânile.*
16. *Casele localnicilor dinăuntru cvartalurilor.*
17. *Bulgăriile.*

Scara
Într-un țol englezesc 100 stânjeni

10 20 50 100 200 300

Arhitect și Hotarnic Regional
al Basarabiei Ozmidov

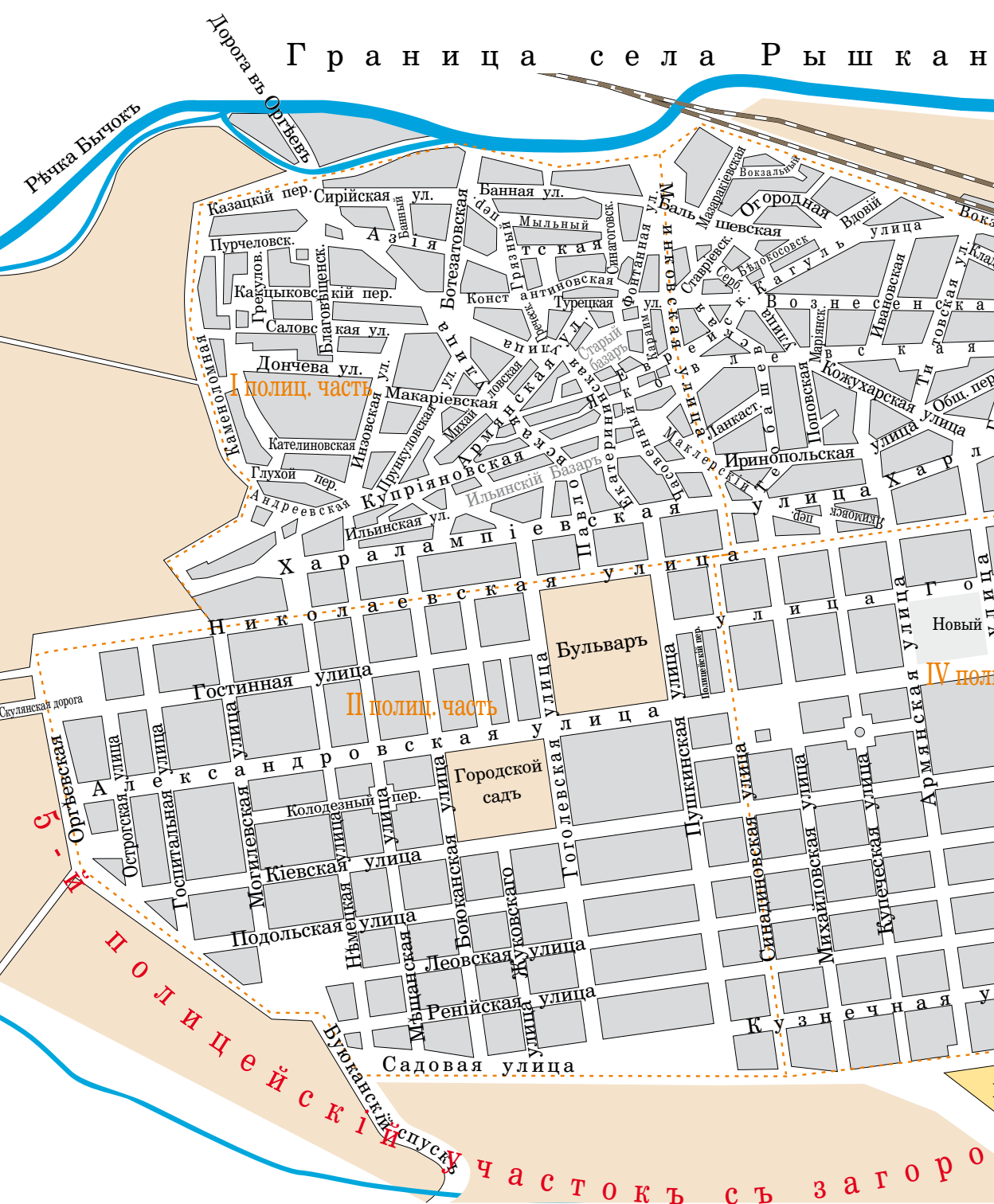
Граница села Рышкан
Дорога въ Оргѣевъ
Рѣчка Бычокъ
Казацкій пер.
Сирійская ул.
Банный
Банная ул.
Мыльный
Пер.
Пурчеловск.
Грекулов.
Кацыцыковск.кій пер.
Благовѣщенск.
Саловская ул.
Дончева ул.
Каменоломная
Инзовская ул.
Макаріевская
Прункуловская
Глухой пер.
Андреевская
Кателиновская
Куприяновская
Ильинская ул.
Ильинскій Базаръ
Старый базаръ
Ботезатовская
Грязный
Конст антиновская
Турецкая ул.
Фонтанная ул.
Синагогов.
Бульварная ул.
Армянская ул.
Старинная
Екатерининская
Маклерская
Ланкаст шебская
Полонская
Ирипольская
Кожухарская
Общ. пер
Вокзальная
Магазаріевская
Баль шевская
Огородная
Вдовій
Ставріевск.
Серб. к. Кагул
Бѣлоносовск
Ивановская
Марінск.
Тиражная ул.
Клад
Вокз
Харалампіевская улица
Пасха
Николаевская улица
Гостинная улица
Бульваръ
Городской садъ
Александровская улица
Полицейскій пер.
Пушкинская улица
Гоголевская улица
Синалиновская улица
Михайловская улица
Купеческая улица
Армянская улица
Новый
Скулянская дорога
Алеутская улица
Острогская улица
Госпитальная улица
Могилевская улица
Колодезный пер.
Оргѣевская
Кіевская улица
Подольская улица
Нѣмецкая улица
Мѣщанская
Бѣлгородская
Леовская улица
Жуковскаго
Ренійская улица
Бужанскій спускъ
Садовая улица
Кузнечная
I полиц. часть
II полиц. часть
IV полиц
5-й полицейскій участокъ съ загоро

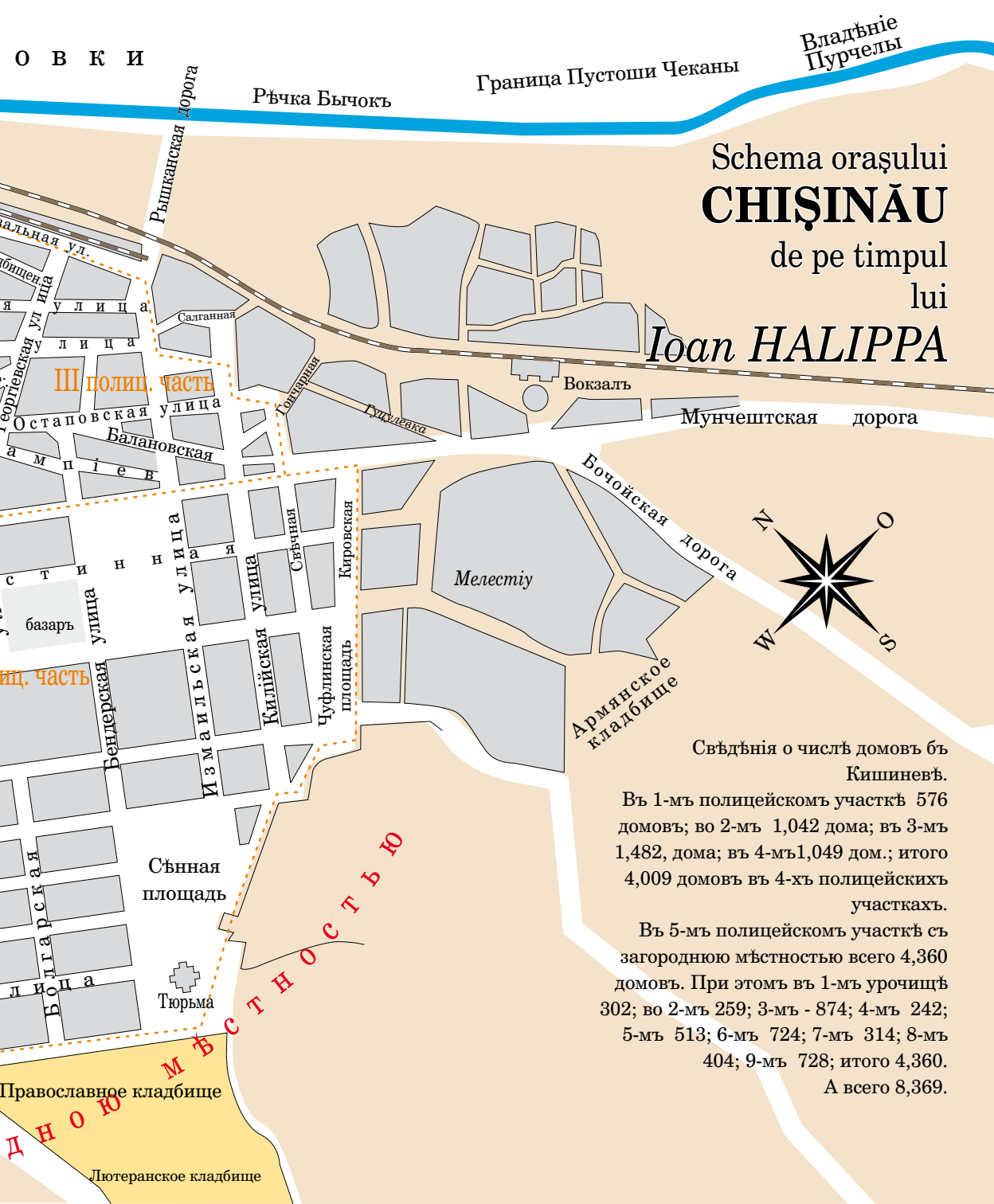

Свѣдѣнія о числѣ домовъ бъ Кишиневѣ.

Въ 1-мъ полицейскомъ участкѣ 576 домовъ; во 2-мъ 1,042 дома; въ 3-мъ 1,482, дома; въ 4-мъ1,049 дом.; итого 4,009 домовъ въ 4-хъ полицейскихъ участкахъ.

Въ 5-мъ полицейскомъ участкѣ съ загороднюю мѣстностью всего 4,360 домовъ. При этомъ въ 1-мъ урочищѣ 302; во 2-мъ 259; 3-мъ - 874; 4-мъ 242; 5-мъ 513; 6-мъ 724; 7-мъ 314; 8-мъ 404; 9-мъ 728; итого 4,360.

А всего 8,369.

Кишиневъ, губ. гор. Бессарабской губ., на р. Быкъ, притокъ Днѣстра; ботанич. садъ, школа садоводства, нѣсколько средн. учебн. звед., публичная библіотека. Жит. (120 074 ч., больш. частью молдаване) зан. разв. табаку и виноградниковъ (въ предмѣстьяхъ); винодѣліемъ и садоводствомъ, также фабричной дѣятельностью (въ г. много табачныхъ фабрикъ, салотопенныхъ и др. заводовъ) и торговлею (К. – важнѣйшій торг. гор. губ.); вблизи города сѣрный источникъ Буркутъ. Урочище К. (по-молдавски Кишланоу), на мѣстѣ нынѣшняго К., упомин. уже въ XV в.; въ нач. XVIII в. К. было торгов. мѣстеч., впослѣдствіи служ. мѣстопребыв. сардаря молдавск. господаря. Съ 1813 [sic!] пренадлеж. Россіи и съ этихъ поръ стало быстро расти (въ 1812 г. въ немъ было всего 7 000 ж.). Въ 1818 г. назв. областнымъ городомъ.

Aniversările

Chişinău, oraş gubernial al gub. Basarabene, pe r. Bâc, afluent al Nistrului; grădină botanică, şcoală a grădinăritului, câteva aşezări de învăţământ mediu, bibliotecă publică. Locuitorii (120074 oameni, majoritate moldoveni) se ocupă de creşterea tutunului şi a viţei-de-vie (în suburbii); de vinărit şi gădinărit, de asemenea de fabricare (în oraş sunt multe fabrici de tutun, de topire a seului şi alte uzine) şi de comerţ (Ch. este un oraş gubernial comercial important); în apropiere de oraş există un izvor sulfuric Burcut. Moşia Ch. (moldovenește Chişlanouă), pe locul actualului Ch., e menţionată deja în s. XV; la înc. s. XVIII Ch. era târguşor, mai târziu reşedinţa serdarului domnitorului mold. Din 1813 aparţine Rusiei şi de atunci începe a creşte rapid (în a. 1812 în el erau numai 7 000 loc.). In a. 1818 e desemnat oraş regional.

Dicţionar Enciclopedic. Moscova, 1901.

Cam atâta informaţie se putea afla în lumea mare la cumpăna secolelor nouăsprezece–douăzeci despre oraşul de la marginea celui mai vast imperiu de pe glob.

Dar tot pe atunci, pentru un cerc mai restrâns, apare o carte, în cadrul ediţiei Comisiunii Ştiinţifice de Arhivă a Basarabiei "**Chişinăul pe timpul aflării aici a lui A. S. Puşkin 1820 – 1823**" sau mai desfăşurat "Schiţe topografice episodice şi cotidiene către aniversarea de 100 ani din ziua naşterii poetului, 26 mai 1899, cu **'***Planul Chişinăului vechi din timpul aflării lui Puşkin***'**

și cu portretul acestuia" alcătuită de către Ioan Halippa, Coordonator al Comisiunii, subinspector la Seminarul din Chișinău.

După câteva scuze de rigoare, Ioan Halippa pornește colindul nostalgic prin orașul începutului de secol 19 în compania lui Ozmidov, hotarnicul împuternicit cu arhitectură și planificare a Chișinăului. Ca nu cumva să i se pună în cârcă idealizarea trecutului, de la bun început îl și numește cu titulatura "oficială" de "**oraș blestemat**":

> Ca să nu ne abatem chiar de la început de la subiect — topografia "orașului blestemat" din timpul aflării în el a marelui poet rus (din 20 septembrie 1820 până 25 mai 1823) — considerăm necesar a face public mai întâi "**Proiectul de împărțire a orașului Chișinău în cinci părți**" …

Auguste Raffet
Schițe din Sculeni; drumul spre Odessa

Scotocind ani de zile prin dosarele vechi ale arhivei Cancelariei Guvernatorului[1], savantul descoperă acest "Proiect" alcătuit de Ozmidov și prezentat guvernatorului Basarabiei Constantin Catacazi la 25 iunie 1823.

Inginer-Hotarnicul Mihail Ozmidov, născut în gubernia Ekaterinoslavskaia, a fost chemat în 1811 la Iași de către **Exelenția sa, Domnul Gheneral și prezident al Divanului Moldovei și Valahiei senatorul Serghii Serghiovici Kușnikov**[2] pentru amenajarea fabricilor militare în Lăpușna și Orhei și aprovizionarea cu salpetru a uzinei de pulbere din Movilău. După anexarea Basarabiei, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni îl aduce pe Ozmidov la Chișinău, unde mai târziu acesta devine arhitect al regiunii.

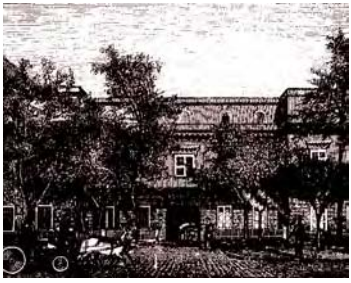

Odessa
Casa în care a locuit A. Puşkin

Din surse istoriografice mai recente aflăm că revoluționarul, mai că nu decembristul Pușkin, era surghiunit de către

1 S-au tradus termenii: **Намѣстникъ**, locțiitor al împăratului — Namesnic; **Губернаторъ**, puterea locală supremă— Guvernator.

2 Formulă dintr-un document de la 1808, iulie 20.

regimul reacţionar ţarist la capătul lumii, în deşert, într-un oraş blestemat. Dar şi aici "**el efectuează o înrâurire grandioasă [огромное] asupra dezvoltării culturii moldoveneşti**"[3], pe atunci în faşă. De abia în anii puterii sovietice… Ho! Stop! Că Ioan Halippa era înainte de…

въ теченіе цѣлаго столѣтія, Бессарабія на всемъ своемъ протяженіи такъ часто и такъ изобильно поливалась русскою кровью, что вся земля страны буквально пропитана ею, и этою кровью пріобрѣтена для русской гражданственности

Ioan Halippa căuta să împace "oraşul blestemat" cu Puşkin şi a adoptat şiretlicul verificat de Avraam în cazul Sodomei: "**Pierde-vei, oare, pe cel drept ca şi pe cel păcătos, încât să se întâmple celui drept ce se întâmplă celui nelegiuit?**" Şi astfel capătă "din elementele mai bune ale societăţii 'oraşului blestemat'" un mediu deja pertinent. O scrisoare de a lui Puşkin din Odessa (poate că se cam întrece cu măsura, care pe care îl înrâureşte şi cât de grandios!) către frate-său, din 25 august 1823:

> Imi vine, dragul meu, să-ţi scriu un roman întreg — cele trei din urmă luni ale vieţii mele. Iată ce-i. Sănătatea mea ceruse nişte băi de mare; abia l-am putut îndupleca pe Inzov să mă lase la Odessa. Mi-am părăsit Moldova şi am sosit în Europa. Restaurantele şi opera italiană îmi evocau timpurile vechi şi, zău, mi-au remontat spiritul. Dar iată că vine (dintr-o călătorie de peste hotare) Voronţov, mă primeşte prieteneşte: mă anunţă că trec sub oblăduirea lui, că rămân în Odessa. Parcă şi-o fi fost bine, dar am simţit în piept o strângere de inimă nouă; mi s-a făcut dor de lanţurile pierdute. Venind la Chişinău pentru câteva zile, le-am petrecut nespus de elegiac, şi părăsindu-l pentru totdeauna, am oftat după Chişinău.

Monumentul lui A. S. Puşkin în grădina publică din Chişinău

Ca să mai sfarme un pic elegia, Ioan Halippa adaugă un comentariu de P. Bartenev, căruia oftatul poetului îi aminteşte de versurile din *Puşcăriaşul din Chillon*: "Părăsindu-mi temniţa / După temniţă am suspinat." Şi totuşi :

3 Кишинев. Энциклопедия. 1984

> …faptul că la Chișinău poetul zămislise și începuse cele mai bune opere ale sale — toate acestea ne conving că Chișinăul într-un oarecare sens a jucat rolul acelei "stânci fermecate a însingurării dulci și cunoașterii de sine", vorbind limba masonilor.

O fi fost mai bine stâncă, decât deșert.

Dar iată că de la masoni ajungem la date jubiliare, căci în anul 1899 se împlinea o cifră rotundă de la nașterea lui A. S. Puşkin. Atât de rotundă, că i se puteau alătura altele, mai puțin rotunde de 76 și 14 ani. Jubileu să fie, prilej de bucurie.

> … serbările puşkiniste viitoare pe 24, 25 și 26 mai ale anului curent, pentru noi chișinăuanii vor fi dublu, chiar triplu remarcabile.
>
> In primul rând, acestea vor fi nişte serbări ale cetăţenilor "oraşului blestemat" în onoarea poetului, în creaţia căruia Chișinăul figurează având un astfel de epitet dur.
>
> In al doilea rând, aceste serbări vor aniversa şaptezeci și şase de ani de la "zilele, pe care le-a petrecut nespus de elegiac" poetul la ultimul rămas bun cu Chișinăul.
>
> Și în sfârşit, al treilea — 26 mai al anului curent vor aniversa paisprezece ani de la înălţarea monumentului poetului de neuitat în grădina publică orășenească din Chișinău, unde, "Cu lira nordică dând glas pustietăţii" a "rătăcit aci".

Reieșind din acest principiu, se mai pot adăuga nişte jubilee. Instalarea bustului a avut loc în 1885. Cu încă 14 ani înainte, la 13 iunie 1871 s-a instalat arhiepiscopul Pavel Lebedev, supranumit "Румыноѣдъ" — Românofagul: "… **toate cărţile sfinte de pe la bisericile moldovenești, tipărite cu litere chirilice în limba moldovenească,**

Locul unde a stat monumentul până la 2-a jumătate a sec. 20.

Coroana rusă asupra stemelor Moldovei și Munteniei
1772

Arhiepiscopul Pavel Lebedev

обращено вниманіе на улучшеніе преподаванія въ духовныхъ училищахъ... въ которомъ архипастырь справедливо видѣлъ лучшій проводникъ русскаго языка и духа въ жизнь духовенства и самую могучую силу для обрусѣнія края.

Insigna memorială către aniversarea alipirii Basarabiei 1912

au fost depuse la Mitropolia din Chişinău, unde arhiepiscopul Pavel le-a ars timp de 7 ani, încălzind cu ele palatul mitropolitan" (Durnovo). La un alt jubileu, de data aceasta legat de 190 de ani de la înfiinţarea Mitropoliei Chişinăului şi a "întregii Moldove", publicaţia *Nezavisimaia Moldova* din 15.10.2003 ni-l descrie pe Lebedev: "**Chipul arhipăstorului înţelept, tare în cuget, înflăcărat în vorbă, abnegant în energie şi milos cu inimă**[4]" sub auspiciile căruia în Basarabia "…**s-a deschis cursul de istorie şi luptă cu schisma şi sectarismul rus. Scopul lui era pregătirea cadrelor competente pentru slujirea de mai departe**…"

Publicaţiei i-a scăpat că arhiepiscopul Pavel a deschis şi "…**также отдѣленіе противоіудейское**" şi că "**Rezultatul principal al acestor măsuri a fost … descreşterea rapidă … a numărului preoţilor din eparhie … care deseori nu ştiau o vorbă rusească, iar copiii de vârstă şcolară au început a se deprinde a grăi ruseşte…**

…s-a atras atenţia la îmbunătăţirea învăţământului în şcoli duhovniceşti… pe cari arhipăstorul cu bună dreptate le considera drept cel mai bun propagator al limbii şi spiritului rus în viaţa clerului şi cea mai atotbiruitoare forţă de rusificare a ţinutului."

Natura i-a dat omului câte 5 degete la două mâini, în total 10 — un număr uşor de arătat şi cu perspectivă: zece ori zece ori zece ori … Un deceniu de la… Centenar al… Mileniu… Ca să fie şi mai multe aniversări se pot folosi fracţiuni: un secol şi jumătate, şi un sfert, sau pur şi simplu sfert. Dacă poţi arăta — eşti convingător, eşti explicit, atunci totul se înţelege şi devine simplu.

"… de-a lungul întregului secol, Basarabia pe toată întinderea ei era stropită atât de des şi atât de

4 Образ мудрого архипастыря, сильного мыслию, пламенного словом, самоотверженного энергией и милостивого сердцем.

abundent cu sânge rusesc, încât tot pământul ţării cu adevărat e îmbibat cu el, şi cu preţul acestui sânge este obţinut pentru civilizaţiunea rusească."

Anticipând achiziţiile, Ecaterina II a poruncit la 1781 să se bată o medalie reprezentând pe fiul său Constantin "**Împărat al Daciei şi Bizanţiului**".

Proiectul de împărţire

Inainte de a prezenta "Proiectul de împărţire a oraşului Chişinău în cinci părţi", Ioan Halippa face un scurt comentariu:

> …neajunsul lui cel mai mare, inevitabil pe atunci, constituie lipsa denumirilor de străzi (în afară de Moscului — azi Aleksandrovskaia[5] şi Cea Mare — azi Pavlovskaia[6]), care, din păcate, erau pe atunci în postură de nişte copii din flori sau abandonaţi…
>
> Alt neajuns al "Proiectului", în calitate de pagină de topografie a Chişinăului vechi, îl constituie insuficienţa datelor privind detaliile de interes de amenajare exterioară a capitalei Basarabiei. Astfel, în "Proiect" există relativ puţine indicaţii despre oraşul de sus, adică acea parte care se întinde spre vest de la actuala stradă Nikolaevskaia (fosta Căuşanilor)[7].

Aceste neajunsuri ale "Proiectului…" au fost întrucâtva remediate de Ioan Halippa, care s-a folosit de indicaţiile mai amănunţite despre construcţiile existente în oraşul de sus din *Notiţe* de Ph. Ph. Wiegel, *Amintiri* de I. P. Liprandi şi *Amintiri despre Basarabia* de A. Th. Weltman.

Arcuri triumfale
în cinstea aniversării alipirii
Basarabiei la Rusia
1812 –1912

5 Azi: bulevardul *Ştefan cele Mare şi Sfânt*.

6 Azi: strada *Petru Rareş*.

7 Azi: strada *Columna*.

O casă din strada *Bulgărie*

Strada *Mincu*

O casă din strada *Sântavineri*

Pentru împărţirea oraşului Chişinău în cinci părţi, întocmit de mine după aşezământul locului şi al norodului, îmi închipui a hotărî părţile oraşului precum urmează:

Partea întâi, pornind de la podul barierei Hotin (1), în lungul drumului cel mare alăturea de casa lui Mihalache Caţică (2) şi alăturea de casa în care se află caraula (3), de aicea tot înainte pe acelaşi drum alăturea cu casa lui Toma Panicopul (4), până la colţul uliţei ce trece alăturea cu casa lui Chircor Tutungiu (5); de la colţul acela la dreapta până la hudiţa dinspre casa lui Hagi Petcu (6), apoi tot pe aceeaşi hudiţă cotind la dreapta alăturea cu fosta casă a lui Ertel Spiţerul (7) până la biserica Sf. Ilie (8), de acolea la stânga până la uliţa care trece printre casele sfetnicului titular Crupenschi (9) şi a văduvei ştaps-căpitanului Druganov (10), iar de la casa d-nei Druganov până la casa pornită a asesorului de colegiu Vartholomeu (11), de peste drum de grădina publică (12), apoi tot înainte pe uliţa Moscului alăturea cu Ospitalul (13) până la părăul Buicanilor, iar apoi de-a lungul malului Bâcului (14), până la pontul de pornire de lângă podul cel mare peste Bâc.

Partea a doua, pornind tot de la acelaşi pod, şi tot înainte pe acelaşi hotar, până la uliţa dintre casele d. Crupenschi şi d-nei Druganov, cuprinzând casa asesorului de colegiu Zamfirache Ralea (15), alăturea cu casa lui Macar Volcov (16), dinspre care cotind la stânga pe hudiţa alăturea cu casa negustorului Ceplyghin (17), iar mai apoi alăturea cu casele dumei orăşeneşti (18) şi a negustorului Neverov (19) tot drept la vale până la fântâna cea mare a oraşului (20), ce este lângă malul Bâcului, apoi pe malul acestui

rîu până la pontul de pornire ale acestei părţi lângă podul cel mare peste Bâc.

Partea a treia, de la fântâna pomenită, după cum este înfăţişat şi în îndreptarea hotarului din partea întâi, până la casa lui Macar Volcov, cuprinzând casele lui Taras Şarovarov (21) şi a vice-consulului Lucaşevici (22), cotind la stânga şi prelungindu-se pe uliţa Moscului, cuprinzând dughenile negustoreşti (23) şi pe lângă acelea cotind la stânga alăturea de casele lui Susoi Şarovarov (24), iar mai apoi printre casele secretarului gubernial Kotkov (25) şi a lui Panait Chiriac (26), mai departe la vale alăturea de casa ţinută înainte vreme de cantora poştei (27) până la hudiţa, care-i dinspre casa lui Costache Giurgiu (28); apoi în jos pe uliţe drept la vale, printre casele lui Jenea Stoian (24) şi a lui Nastas Minergiu (30), până la capătul acelor uliţe printre casele lui Nenea a lui Filip (31) şi a lui Neşu Copristân (32), aproape de fântâna cea de lângă bulgării (33); de la fântâna aceea cotind la stânga alăturea cu bulgăriile acelea până la iezătură (34), unde se află şi moara (35), iar de acolea pe malul Bâcului, până la pontul de pornire lângă fântâna cea mare a oraşului.

Casa Stoian[ov]

Partea a patra, pe acelaşi hotar al părţii celei de a treia, până la uliţa Moscului alăturea cu dughene, de acolea cotind pe uliţa această la stânga printre casele d. sfetnic de stat Crupenschi (36) şi a lui Ahmed Efendi (37) până la capătul uliţei aceleia, cu întorsătura la stânga până la drumul ce merge din oraş în satul Muncești, această parte cuprinzând în lăuntrul său dinspre marginea stângă a drumului toate casele şi bulgăriile până la hotarul oraşului, de la care cotind pe malul Bâcului până la moara şi iezătura mai sus înfăţişate în partea a treia.

O casă din strada *Mincu*

Partea a cincea, despărţind de către drumul înfăţişat, care duce în satul Munceşti, şi de către uliţa Moscului care trece printre casele d. sfetnic de stat Crupenschi şi a lui Ahmed Efendi, prelungindu-se alăturea cu casele arhiepiscopului armenesc Grigorie (38), a sfetnicului de colegiu Dicescul (39), Mitropoliei (40), grădinii publice, sfetnicului de stat real Varlaam (41) şi a Ospitalului până la părăul Buicanilor, de acolea cotind la stânga, cuprinde în lăuntrul său casele cele zidite sau cele ce vor fi ridicate pe acele locuri în vremea viitoare după planul proiectat, de asemenea şi ţintirimurile creştinilor de lege Grecească (42), Armenească (43), Catolicească (44) şi Luterană (45), şi întocmai şi cătunele, livezile şi bulgăriile, alcătuite după mahale, ce se numesc Mălina Mare (lit. A) şi Mică (lit. B).

Vedere spre Mitropolie
pe timpul lui Ioan Halippa

Cifrele şi literele din paranteze sunt nişte trimiteri de a ale lui Ioan Halippa la '**PLANUL Chişinăului vechi**…' unde se dau explicaţii pe parcursul cărţii. Pe acest "PLAN…" sunt arătate prin linii roşii cartierele oraşului vechi; prin linii negre cartierele oraşului de sus, proiectate, în opinia lui Ioan Halippa, în anul 1818 de Namesnicul Regiunii Basarabia Bahmetev; prin linii punctate cartierele proiectate în anul 1834 de generalul Fedorov.[8]

Valea Bâcului

Examinând mai multe planuri vechi ale Chişinăului, Ioan Halippa a dat de o copie de pe "**Preaînalt încuviinţatul Plan al oraşului regional Chişinău**", executat la Comisiunea Regională a Zidirilor şi Drumurilor de către desenatorul Volkov şi colaţionat cu originalul de Şeful biroului de Desen inginer-colonel-locotenentul Savlovski şi de ajutorul de arhitect Grigoraş. Copia avea o remarcă: "Pe original cu mâna a însăşi Majestăţii Sale stă scris: Aşa să fie. Nikolai I-ul. Alexandria, lângă Peterhoff. 9 August al anului 1834. Adeveresc: Director General-maior Emelianovici".

8 Vezi pag. 136.

Mai departe sunt expuse tezele oficiale şi antitezele lui Ioan Halippa:

> **In primul rând**, oraşul vechi în întregime până la actuala stradă Gostinnaia[9] este reprezentat *in statu quo*, cu toate hudiţele, şi apoi deasupra acestor curbe-contururi de grupuri neregulate de zidiri ale oraşului vechi, sunt trasate cartierele rectilinii ale oraşului nou, proiectat de Bahmetev, cu adăugiri de Fedorov.
>
> Abia după aprobarea PREAINALTĂ a Proiectului lui Fedorov, a venit timpul metamorfozelor decisive în zona oraşului vechi. Cartierele vechi urmau să fie ciopârţite şi înghesuite în forme noi rectilinii. Acest lucru nu era uşor de realizat. Cartierele vechi aveau nişte configuraţii deosebit de ciudate. Unul aducea a desagă moldovenească, altul — a broască răşchirată, al treilea — a balaur cu o sută de capete, al patrulea — a pantofior fasonat cu toc înalt şi vârf extra-fin, al cincilea — a mogâldeaţă clăpăugă cu un nas barosan etc. Este limpede că toate acestea erau să fie supuse unei amputări necruţătoare. Mogâldeaţa şi-a pierdut amândouă picioarele, urechile şi nasul – adică a fost executată prin sfârtecare, pantofiorul a devenit ciubotă, broasca s-a făcut ţestoasă, iar balaurul cu o sută de capete — hoit fără niciun cap, ca în bylina[10] despre Aleşa Popovici.

Schimbările în planul părţii vechi al oraşului, de fapt, nu erau chiar atât de drastice precum le prezintă Ioan Halippa, şi se reduceau doar la îndreptarea unor curburi de străzi, ceea ce se vede din compararea planurilor din 1817 şi 1945. Abia după 1945 au fost făcute intervenţiile chirurgicale esenţiale, anticipate de autor…

Piaţa Veche
pe timpul lui Ioan Halippa

9 Azi: străzile *Varlaam* şi *Dosoftei*.

10 Poem folkloric rus.

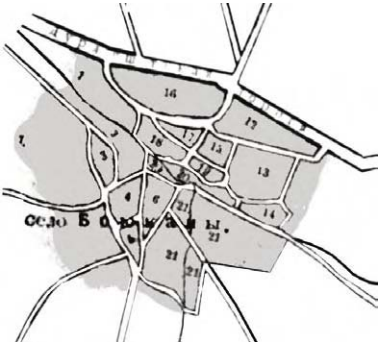

Buicanii pe vremea lui Ioan Halippa

In al doilea rând, pe planul Fedorov s-au dat pentru prima oară denumirile străzilor; însă deoarece caracterul acestor denumiri arată o corespundere evidentă cu termenii topografici de mai înainte folosiţi de populaţia băştinaşă, de aceea am considerat necesar să notăm pe PLAN străzile oraşului vechi cu litere, iar aici le vom da explicaţia.

In al treilea rând, întreg oraşul de jos până la actuala stradă Nikolaevskaia prezintă pe planul Fedorov o mare de puncte negre, care marchează construcţiile de lemn; cele stacojii, care marchează construcţiile de piatră, revin la fiecare cartier abia câte una, cel mult două; există şi cartiere unde lipsesc cu totul construcţiile de piatră.

Ioan Halippa remarcă faptul că şi în cartierele oraşului nou, parţial amenajate, între actualele străzi *31 August* şi *Şciusev* sunt indicate doar câteva case din piatră. Chiar şi în 1834 mai la deal de strada *Şciusev*, şi spre nord-vest de răscrucea străzilor *S. Lazo* şi *Ştefan cel Mare* (pe atunci *Mosculuî*), în cartierele noi nu era arătată vreo construcţie. Virane erau şi cartierele de-a lungul străzilor *G. Bănulescu-Bodoni* şi *A. S. Puşkin* şi cartierul dumei orăşeneşti "**orânduite pentru clădirea aşezămintelor de ocârmuire şi ale caselor pentru Cârmuitorii Regiunei**", la fel şi cartierul curţii armeneşti şi celelalte două spre sud, dintre străzile *Ştefan cel Mare* şi *31 August*. Catedrala cu clopotniţa sunt deja puse pe planul lui Fedorov, turnul cu ceas lipsea încă. Stradă *Columna* (pe atunci *Căuşanilor*) "paralelă cu marginea de jos a bulevardului[11], la întorsătura spre prima hudiţa a oraşului de jos" — azi strada *G. Coşbuc*, era zăgăzuită dinspre sud de case, astfel că ieşirea spre sud, înspre direcţia gării, se făcea pe actuala stradă *Varlaam*.

11 "**Piaţa Soborului, îngrădită c'un gard de lemn şi plantată cu copaci, i se zicea «bulevard»**" (după Gh. Bezviconi).

ORAȘUL
CHIȘINĂU
la cumpăna secolelor 18 - 19
bariere
fântâni
mori
cartiere
cimitire
grădini
piețe comerciale
1 zăgazul Chișinăului
2 zăgazul Pruncul
3 Podul cel Mare
4 Podul Botezatu
5 Podul Măzărache
6 Fântâna cea Mare
7 biserica Râșcanilor
8 biserica Bunavestire
9 biserica Sf. Arhangheli
10 biserica Armenească (foasta Sf.Nicolae)
11 biserica Măzărache
12 biserica Sântavineri
13 biserica Sf. Ilie
14 paraclis, apoi biserica lipovană
15 școala evreiască
16 biserica Sf. Gheorghe
17 biserica parohială ... (Sf.Haralamb)
18 casă administrativă
19 pușcăria
Hotarul domeniilor mănăstirești
VISTERNICENII
CALEA IEȘILOR
DRUMUL MARE
IAZUL PRUNCULUI
MORI
POȘTA
PODUL MARE
Biserica Râșcanilor
RÂȘCANII
LA CIOCANA
PODUL BOTEZATU
GHEȚIOANA
Bunavestire
conacul Donici
LA DONICI
PIETRĂRIA (Zaikin)
DRUMUL MĂRII
LA BOTEZATU
BAZAR
SAPUNĂRIEI
FÂNTÂNA MARE
MĂZĂRACHE
IAZUL CHIȘINĂULUI
CALEA TIGHINEI
DRUMUL LUI VODĂ
BUICANILOR
SF. ILIE
LEMNĂRIA
DOMENIILE MĂNĂSTIRII CETĂȚUIA
DOMENIILE MĂNĂSTIRII SÂNTAVINERI
MAHALAUA GĂLBINI
DRUMUL MOSCULUI (Ștefan cel Mare)
DRUMUL GĂLBINI
IEZĂTURA SI MORILE
BULGĂRIA
Fântâna Bulgăriei
Cimitir evreiesc
Barieră
LA CIOCANA
LA VĂTĂVASCA
DOUĂSPREZECE FÂNTÂNI
râul Bâc
GOLIEȚ
LA ARMENI
CĂUȘANILOR
COLOCARILOR
DRUMUL MARE
Curtea Armenească
OLĂRII
DRUMUL SĂLHANALEI
LA GUȚUL
DRUMUL MUNCEȘTILOR
Barieră

Partea întâi,

pornind de la podul barierei Hotin 1
în lungul drumului cel mare alăturea de casa lui Mihalache Caţică 2
şi alăturea de casa în care se află casa de arest 3
de aicea tot înainte pe acelaşi drum
alăturea cu casa lui Toma Panicopul 4
până la colţul uliţei ce trece alăturea cu casa lui Chircor Tutungiu 5
de la colţul acela la dreapta până la hudiţa dinspre casa lui Hagi Petcu 6
apoi tot pe aceeaşi hudiţă
cotind la dreapta alăturea cu fosta casă a lui Ertel Spiţerul 7
până la biserica Sf. Ilie 8
de acolea la stânga
până la uliţa ce trece printre casele sfetnicului titular Crupenschi 9
şi a văduvei staps-căpitanului Druganov 10
iar de la casa d-nei Druganov
până la casa pornită a asesoriului de colegiu Vartholomeiu 11
de peste drum de grădina publică 12
apoi tot înainte pe uliţa Mosculuı alăturea cu Ospitalul 13
până la pârâul Buicanilor, iar apoi de-a lungul malului Bâcului 14
până la pontul de pornire de lângă podul cel mare peste Bâc.

Partea a doua,

pornind tot de la acelaşi pod şi tot înainte pe acelaşi hotar,
până la uliţa dintre casele d. Crupenschi şi d-nei Druganov,
cuprinzând casa asesoriului de colegiu Zamfirache Rălea 15
alăturea cu casa lui Macar Volcov 16
dinspre care cotind la stânga pe hudiţa
alăturea cu casa negustorului Cepligin 17
iar mai apoi alăturea cu casele dumei orăşeneşti 18
şi a negustorului Neverov 19
tot drept la vale până la fântâna cea mare a oraşului 20
de lângă malul Bâcului,
apoi pe malul acestui râu
până la pontul de pornire ale acestei părţi
lângă podul cel mare peste Bâc.

Partea a treia,

de la fântâna pomenită
după cum este înfăţişat şi în îndreptarea hotarului din partea întâi,
până la casa lui Macar Volcov,
cuprinzând casele lui Taras Şarovarov 21
şi a vice-consulului Lucaşevici 22
cotind la stânga şi prelungindu-se pe uliţa Mosculuı,
cuprinzând dughenele negustoreşti 23
şi pe lângă acelea cotind la stânga
alăturea de casele lui Susoi Şarovarov 24
iar mai apoi printre casele secretariului gubernial Kotkov 25
şi a lui Panait Chiriac 26
mai departe la vale
alăturea de casa ţinută înainte vreme de cantora poştei 27
până la hudiţa, ce este dinspre casa lui Costache Giurgiu 28
apoi în jos pe uliţe drept la vale, printre casele lui Jenea Stoian 29
şi a lui Nastas Minergiu 30
până la capătul a acelor uliţe printre casele lui Nenea lui Filip 31
şi a lui Neşu Copristân 32
aproape de fântâna ce stă lângă bulgării 33
de la fântâna aceea cotind la stânga alăturea cu bulgăriile acelea
până la iezătură 34
unde se află şi moara 35
iar de acolea pe malul Bâculuı,
până la punctul de pornire lângă fântâna cea mare a oraşului.

Partea a patra,

pe acelaşi hotar al părţii celei de a treia, până la uliţa Moscului
alăturea cu dughene, de acolea cotind pe uliţa această la stânga
printre casele d. sfetnic de stat Crupenschi 36
şi a lui Ahmed Efendiu 37
până la capătul uliţei acelea, cu întorsătura la stânga
până la drumul ce merge din oraş în satul Muncesti,
această parte cuprinzând în lăuntrul său dinspre marginea stângă a drumului
toate casele şi bulgăriile până la hotarul oraşului, 15
de la carele cotind pe malul Bâculuı 16
până la moara şi iezătura mai sus înfăţişate în partea a treia.

Partea a cincea,

despărţind de către drumul înfăţişat, care duce în satul Muncesti,
şi de către uliţa Mosculuı care trece
printre casele d. sfetnic de stat Crupenschi şi a lui Ahmed Efendiu,
prelungindu-se alăturea cu casele arhiepiscopului armean Grigorie 38
a sfetnicului de colegiu Dicescul 39
Mitropoliei 40
grădinii publice,
sfetnicului de stat real Varlaam 41
şi a Ospitalului până la pârâul Buicanilor,
de acolea cotind la stânga,
cuprinde în lăuntrul său casele cele zidite sau cele ce vor fi ridicate pe acele locuri în vremea viitoare după planul projectat,
de asemenea şi ţintirimurile creştinilor
de lege Grecească (42) Armenească (43), Catolică (44) şi Luterană (45)
şi întocmai şi cătunele, livezile şi grădinile,
alcătuite după moşiile, care se numesc Mălina Mare (A) şi Mică (B).

Ozmidov,
25 iunie 1823

7 Ianuarie 1814
PLANUL aşezării loturilor
în partea alexandreană a o. Chişinău,
orânduit pentru înzestrarea oraşului nou cu clădiri de stat, publice, opşteşti şi particulare
şi însemnate cu numerele următoare—adicătelea:
❶ Lotul ales şi ocupat de către Multpreasfinţitul Mitropolit şi Exarh Gavriil pintru clădirea căsei Mitropolitane cu acareturi, alăturea de care în acelaşi cvartal pintru clădirea Seminariului; — pe carele lot anul trecut se şi clădea casa această cu acareturi.
❷ Trei cvartaluri numite de către Multpreasfinţitul Mitropolit şi Exarh pintru clădire de şapte case la slujitorii bisericii; din cari după încuviinţarea planului general, pe această parte, patru loturi au fost date la cererea acelora şi anume:
(a) Preotul Ilie Gariţin, (b) Protodiaconul Moise Cerneavskii, (c) Protoiereu Constantin, şi Diaconul Petru Loncicovskii.
❸ În mijlocul pieţei de parade locul însemnat pentru clădirea bisericii cathedrale.
❹ Cvartalurile însemnate pentru clădiri de stat, şi anume aşezăminte de ocârmuire şi case guverniale.
❺ Magazine de provizii însemnate pentru dărîmare.
N
S
Partea a doua
Partea a treia
Partea a patra
Partea a cincea
Sobor
Piaţa
Fântâna Mare
biserica Măzărache
biserica Lipoveană
biserica Sântăvrieri
biserica Sf.Gheorghe
Curtea Armeanului
la Bulgărie→
←la Buicani
Calea Tighinei
IAZ
mori
mori
bulgării
bulgării
bulgării
Barieră
Barieră
Râul Bâcu
salhanauc
grajduri militare
Părîul Mălinul Mic
spre Munceşti
42, 43, 44, 45
Împărţire administrativă propusă de Ozmidov
Ruta tâlharului Ursul

Colindul

Trecând la explicarea cifrelor din *Proiectul de împăţire…* Ioan Halippa remarcă faptul că nu toate au vreo legătură cu sejurul lui Puşkin, ci numai punctele 9, 10, 11, 12, 15, 27, 36, 40, 57, 66, 67, iar celelalte reflectă pur şi simplu istoria Chişinăului din acea perioadă. Punctele 70, 72, 85, 86, 90, şi 94 sunt în special legate de evenimentele revoluţionare din Balcani. La punctele 16 – 26, 28 – 35, 37 Ioan Halippa ne trimite la capitolul "Proiect"; 59 la 11. 60 – 62 la punctul 12; 63 – 65 la punctul 27; 87 la 86. 83 - 84 la 6; 80 la 66; 81 la 67. 73 – 74 la 38; 75 – 78 la 41; 89 la "Societatea emigrantă". La unele puncte sunt doar nişte referinţe de rutină: 14. Părâul Buicani, care mai susură… 58. Casa Strijevski. 88 Casa Petrachi Mavrogheni, moşier, până la eterie trăia la Iaşi. 91 Casa Grecului[1], un oarecare moşier… 92 Casa Purcel, şi din nou un oarecare moşier…

1. Bariera Hotinului, mai târziu cea a Orheiului

Astfel de bariere în Chişinăul de atunci erau patru. La extremitatea estică, de jos, a actualei străzi Izmailskaia[2] era Bariera Tighinei[3] sau a Căuşanilor (46): după care actuala stradă Nikolaevskaia se numea Căuşanilor. La extremitatea sudică a străzii actuale Kuznečnaia (fosta mahalaua Galbinii) era Bariera Renilor

1 Rusește *Grekulov*, genitiv de la *Grecul – al Grecului*.

2 După *Izmail* — forma turcizată a lui *Smil*, oraș din sudul Moldovei.

3 Rusește – *Benderskaia*.

(47), în curând desfiinţată şi înlocuită de cea a Smilului sau Hânceştilor (48), numită şi "Drumul în Moldavia" şi care figurează pe planurile de mai târziu la extremitatea de sus, vestică, a străzii Kupeceskaia[4]. Lângă podul actual spre gară era bariera Munceşti (49), de unde pornea drumul spre s. Munceşti, una dintre numeroasele moşii ale lui Vartholomeu…

In fine, la extremitatea nordică a străzii Ospătarului se afla Bariera Ieşilor sau Ieşirea spre Sculeni (50); şi deoarece pe vremuri de demult dinspre acest capăt obişnuiau să intre în oraş feţele înalte din administraţia moldovenească, iar mai târziu — oaspeţii din boieri moldoveni, de aceea şi strada care pornea de la barieră a primit numele de Ospătarului.

Etimologia propusă de Ioan Halippa nu rezistă din câteva considerente:

1. Intrarea dinspre Iaşi se făcea pe drumul ce trecea pe partea stângă a Bâcului, care se numea al *Ieşilor* — "*Ясская дорога*", precum e scris pe harta din 1817 — azi şoseaua *Petricani–Basarabiei–Moşilor*;

2. Punctul vamal Sculeni putea să apară numai după anexarea Basarabiei. Pentru a-l diferenţia de cel vechi, drumul s-a numit al *Sculenilor*, iar înainte vreme i se zicea drumul *Căprienei*;

3. Pe la 1813 este pornit Spitalul orăşenesc — "Ospitalul". Strada care trecea alături, firește, avea să se numească **Ospitalului*; prin etimologia populară probabil ajunge să fie **Ospătarului*; mai târziu este tradus în rusește *Gostinnaia*, la fel cum s-a procedat şi în cazul altor străzi: *Galbinii — Золотая*, *Bulgărie — Огородная*, *Mare — Большая*, *Moscului — Московская*.

Eteriştii
Desen de Puşkin

4 Azi strada *Alecsandri*.

Genealogia

> 2, 4, 5, 6, 7. Caracterul numelor de botez şi de familie a stăpânilor caselor sub aceste numere demonstrează cel mai bine diversitatea etnică a populaţiei de atunci. Mihalache Caţică — moldovean; Toma Panicopulo (zis şi Ingerul) — grec; Chircor Tutungiu — bulgar; Hagi Petcu — turc, spiţerul Ertel — evreu. Denumiri de străzi ale târgului vechi probează şi mai proeminent această diversitate a etniilor.

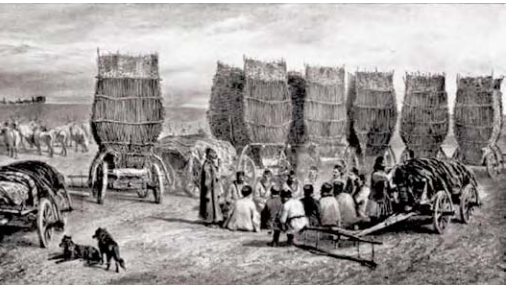

Popasul cărăuşilor moldoveni
Inceputul sec. 19

Numele de Hagi (peregrin) nu indică neapărat apartenenţă turcă. Datele din recensământul populaţiei Ţării Moldovei, târgul Chişinău:

1774 — Birnici (creştini): … 76. Ioniţă Hagiu; … Armenii birnici: 9. Hagi Grigori; … Jidovii: 10. Hagiu zet Lupoae;

1797 — Hagi Ghiorghii Căldărari (târgovăţ creştin);

1798 — crâşmarul Hagi Dobre.

Pentru a ne contracara parcă argumentele, Ioan Halippa îl citează pe Bartenev:

> Masa principală o alcătuiau, dacă nu greşim, Moldovenii, Jidovii şi Bulgarii; însă mai trăiau aici şi Greci, Turci, Malorossieni de ai noştri; Nemţi; se mai întâmplau şi Caraimi, Arnăuţi, Franţuji, chiar şi Italieni, fiecare cu graiul său, cu obiceiurile sale, în veşmintele sale. Strămutaţii adevăraţi ruşi erau deocamdată puţini. Majoritatea poporaţiei ruseşti o alcătuiau soldaţii şi cinovnicii. Găzduirea militară a împestriţat şi mai mult tabloul.

Militari ruşi
Inceputul sec. 19

Totuşi, documentele medievale spun de obicei "Creştini, Armeni şi Jidovi", şi atât.

Dorința de a-i prezenta pe bulgari drept o masă compactă importantă în structura etnică a Chișinăului ține de la guvernarea lui Inzov și până în sec. 20, cu toate că în cursul timpului motivația rămâne în derivă. Drept exemplu pot servi insinuările operate de P. Constantinescu-Iași în studiul "**Cele mai vechi case din Chișinău**"[5].

Studiul documenta mai multe case vechi din Chișinău, inclusiv din zona parohiei Sântavineri. Cu toate că în introducere autorul declară că: "… **Chișinăul, considerat azi ca unul din orașele înstrăinate prin caracterul eterogen al populației, păstrează încă multe amintiri ale vechilor timpuri, înainte de 1812, pe când făcea parte din Moldova românească. In deosebi orașul vechi, adică jumătatea din jos a așezării de azi este necontestat de caracterul citadin al târgurilor moldovenești**…", mai încolo însă P. Constantinescu-Iași execută o altă comandă:

"…Adevăratul caracter național al Chișinăului îl prezentau tocmai aceste case, …".

Citățm obârșia propusă de autor a tuturor caselor descrise, fără excepție:

"…casa Zagorodnîi… Proprietarul actual al casei, rutean de origine, o îngrijește bine; de fapt aparține soției sale, născută Mitcov, bulgară de origine, care a moștenit-o dela bunica ei, după părinți Ganev, tot bulgarcă. Această bătrână o avea moștenire dela părinții ce locuiau în aceeași casă.

…casa Stoianov, cum vom numi-o după familia vechiului proprietar, cel de azi numindu-se G. Atanasiu, de origine bulgar, caşi Stoianov. Proprietarul actual o deține dela familia Stoianov, bulgar de origină, dispăruți. După știința lui casa are o vechime de 150 ani, ceea ce ar duce la

Auguste Raffet
O femeie de la vama Sculenilor
Inceputul sec. 19

5 Comisiunea Monumentelor Istorice, Secția din Basarabia, Anuar, III, Chișinău, 1931

Etniile Chişinăului
de pe timpul lui Ioan Halippa

Evreu

Moldovan

Ţigan

construirea ei către finele veacului XVII, cînd apar primii Bulgari în aceste locuri.

casa din strada Mincu… Cine a fost primul ei proprietar şi cînd a fost construită nu se mai ştie precis.

…casa Pătlăgeanu… Situată pe strada denumită Voznesenscaia (Cunoscută sub acelaş nume la 1818 — "Trudî bes.gub.uc.arh.comisii" I, Chişinău 1900, p.p. 104-106 — NA), nu departe de "biserica bulgărească" [Sântavineri]…

După spusele actualului proprietar, casa are o vechime de 110 ani — informatorul era precis în datele sale — şi a fost construită de Pătlăgeanu, mort 73 ani în urmă. După aceste date incontestabile a fost rîdicată pela 1815—1820 de acest probabil bulgar zarzavagiu — după nume, — întru cît e aşezată foarte aproape de biserica durată de şi pentru bulgarii ce formau aici mahalaua "Bulgărime". Stilul ei e acelaş ca al celorlalte două, sigure rîdicate de bulgari.

…casa Bonza… construită sub conducerea primului ei proprietar şi meşter — constructor — Dimitrie Bonza, bulgar de origine.

…casa Ţubariu… [stăpâna] nu prea dispusă pentru informaţii mai detailate…

…casa la No. 51 al stradei Ogorodnaia … De cine a fost construită actualii proprietari, evrei, nu pot preciza…

…casa Drăgan… proprietara actuală a casei, Boico Paraschiva — bulgarcă, ca şi primul proprietar Dragan…

…casa din str. Purcel No. 53… proprietarul actual, un rus, nu-şi mai aduce aminte de cel ce-a ridicat-o…

Ograda armenească, azi pe str. Bulgărească…

…Intorcîndu-ne în mahalaua Bulgărime, nu departe de casa Zagorodnîi, la intersecţia străzilor Ivanovsca [de asemenea trimitere la I. Halippa] şi Ogorodnaia se află casa Paravanov…

Proprietatea aparţine de trei generaţii sigure din tată în fiu familiei Paravanov, bulgari zarzavagii; actuala gospodină, care vorbeşte perfect romîneşte şi de multă vreme — dovada a romînizării (moldovinizării) acestor bulgari — are aproape 60 ani, deci casa a fost construită între 1820 — 1830.

casa Comerzan… prin moştenire a ajuns la actualul proprietar, tot bulgar.

casa Telemazov… [fără comentarii]

casa Maievschi… Proprietarii actuali au moştenit-o dela părinţi, ce-au cumpărat-o acum 40 ani dela nişte bulgari…

Pe aceeaşi stradă [*Cojocarilor*], la No. 16, se păstrează o casă mai bine ţinută, Jelescu, după numele vechiului proprietar, bulgar de origine.

casa Dubasarschi… A aparţinut unui bulgar Nicolae…

casa din str. Bălcescu No.7…

In curtea bisericii lipoveneşti se află o casă mică… Şi această casă e veche, dar n-am putut afla date precise, dat fiind caracterul închis al sectei "staroobreadţelor", cărora aparţine acum.

casa Kester… a fost construită nu ştiu când, tot de bulgari.

Sigur construită de aceştia e casa dela No. 94, azi în proprietatea D-nei Elena Vintilov…"

D. A. Vintilă
1874

Elena Vintilov cu Elena Rusu Ciobanu
1930

Mai eram să-l cred pe P. Constantinescu-Iaşi, dacă nu dădeam de numele E. Vintilov — o rudă de a noastră, cu care familia întreţinea relaţii strânse, şi de care ştiam sigur că dacă şi o fi având careva sânge bulgăresc, nu terminaţia de "ov" a numelui constituia dovada. Era o procedură rusească, mai ales la oraş, unde se eliberau de mai mult timp actele de stare civilă. Fel de fel de Greculov, Dicesculov, Lupulov etc. Chiar şi numele de Stoianov figurează în 1823 ca Stoian — o fi el bulgar sau ba… "потомъ по прямому въ низъ по улицамъ направленію, между домами Жени Стояна".

Elena D. Vintilov se tragea, după spusele ei, din răzeşii Vintilă. Mama ei, Alexandra Ioachim*ovna* conform paşaportului eliberat la 21 iunie 1916 sub nr. 3864 de Uprava Orăşenească Chişinău, mai purta numele de Vintilo. Iar casa vizată în studiul "Cele mai vechi case din Chişinău" a fost cumpărată de tatăl Elenei Vintilov:

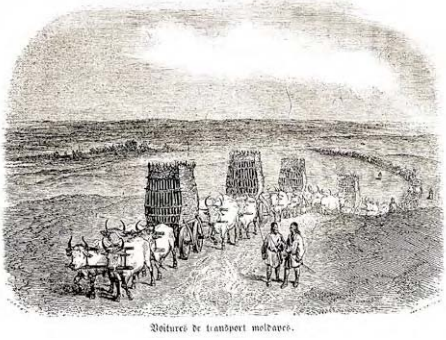

"TIRurile" moldoveneşti la începutul sec.19.

"Copie. Extras din cartea principală pentru actele asupra averii imobile a notarului Chişinăuan Gheorghe al lui Spiridon Gore pentru anul 1891. Pagina 49 nr. 102…

… despre întărirea după dânsul, Vintilă, cumpărate de către dânsul la licitaţiunea publică petrecută în Judecătoria Districtuală Chişinăuană la 22 mai anului curent, averii imobile, aparţinând răposatului orăşan Nicolae al lui Nistor Donciu, alcătuite din casă cu acareturi în ogradă şi aria ogrăzii, aflate în sectorul 4 al oraşului Chişinău, în strada Iacub[6], şi precum se vede din prezentata de către dânsul, împlinitor al funcţiei de notar, copia secvestrului, alcătuit de către aprodul Judecătoriei Districtuale Chişinăuane Harbuz la 28 mart anul curent, mărturisit de Judecătoria Districtuală Chişinăuană la 11 iulie subt nr. 10937, averea arătată îi alcătuită din următoarele părţi:

6 Azi strada *A. Hâjdău*

Intâi. Casă veche de un cat din nuiele-lut, acoperită cu olane, având trei odăi, bucătărie şi tindă, din cari două odăi cu podele de lemn, subt casa arătată este beciu de piatră pentru păstrarea merindelor. Clădirea arătată are măsuri: în lungime 7 ¾ coţi şi 3 degete, lărgime 12½ coţi şi înălţime 3 coţi[7].

Al doilea. Şură veche de scânduri cu un cat, acoperită cu şindrilă într-o coastă, măsurând în lungime 6 coţi, în lărgime cinci coţi şi în înălţime 2½ coţi.

Al treilea. Subt clădirile numite şi subt locul ogrăzii este aria de pământ cu măsura: dinspre strada Iacub 27½ coţi, dinspre proprietarul vecin Dănilov 21 coţi şi 12 degete, dinspre Croitor <26 c. şi 13 degete şi dinspre fund> douăzeci şase şi jumătate coţi. Pentru întrare în ogradă dinspre strada Iacub se află o poartă de scânduri şi o portiţă.

Averea numită îi vândută spre îndestularea datoriei orăşanului răposat Nicolae Donciu, către soţia Secretarului de Colegiu Anastasia a lui Petru Neaga după foaia de împlinire a Judecătoriei Comerciale Chişinăuane din 5 decemvrie 1890 subt nr. 9103 în sumă de 655 carb. cu procente, a fost întărită după dânsul, orăşanul Chişinăuan Dimitrie al lui Ananie Vintilă în sumă de 570 carboave, din care sumă taxa de înstărire de patru procente în câtime de 22 carboave 80 cop. a fost întrodusă de către Vintilă în Judecătoria districtuală la întărirea vânzării.

…

La aceasta am fost martori de adeverim persoana orăşanului Chişinăuan Dimitrie al lui Ananie Vintilă:

Копія.- Выписъ изъ главной книги для актовъ на недвижимыя имущества Кишиневскаго нотаріуса Георгія Спиридоновича Горе за 1891 годъ. Страница 49 N° 102...

... объ утвержденіи за нимъ, Винтиловымъ, пріобрѣтеннаго имъ на публичномъ торгѣ, произведенномъ въ Кишиневскомъ Окружномъ Судѣ 22 мая сего года, недвижимаго имѣнія, принадлежавшаго умершему мѣщанину Николаю Нестерову Дончеву, заключающагося въ домѣ съ надворными постройками и дворовомъ мѣстѣ, находящагося въ 4 части города Кишинева, по Яковлевской улицѣ, и какъ видно изъ представленной имъ, исправляющему должность нотаріуса, копіи описи, составленной судебнымъ приставомъ Кишиневскаго Окружнаго Суда Гарбузомъ 28 марта сего года, засвидѣтельствованной Кишиневскимъ Окружнымъ Судомъ 11 сего іюля за № 10937, означенное имущество состоитъ изъ слѣдующихъ частей:

7 Aici: cot rusesc, "arşin" = 71 cm;
deget rusesc, "verşok" = 4,5 cm.

Orăşenii Chişinăuani:
David al lui Abram Zaidman,
Abram al lui Isac Gosifiner.

I.a. de Notar M. Kwiatkovsky.

…

Eu, subsemnatul, adeveresc această copie cu originalul ei, prezentat mie, Vasile al lui Gheorghe STRĂJESCU, Notar Chişinăuan, în biroul meu, 1-ul sector, în strada Synadino, în clădirea Orăşană, de către Cetăţanul Theodor al lui Dimitrie Vintilă, locuitor în Chişinău, în strada Petru-şi-Pavel, în casa nr. 94…

Anul 1917 Noiembrie 30. Sub registrul nr. 3866”

…

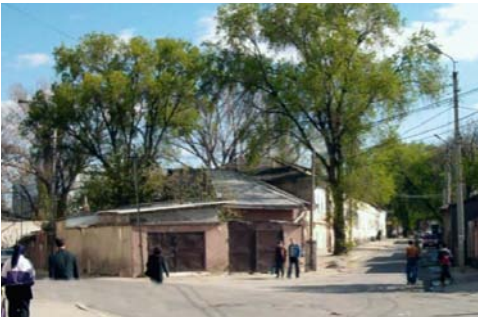

Casa Bulgaru-Jelescu
Aspect actual

Reconstrucţie

Iar P. Constantinescu-Iaşi continuă:

“Ar urma să amintim şi celelalte case, care păstrează stilul general al caselor vechi româneşti…

Un exemplu din acest ultim tip e casa Bulgaru din str. Petru şi Pavel colţ cu Cojocari… Astăzi e proprietatea unei bătrâne, Maria Bulgaru, care o deţine dela bunica ei, amintindu-şi c’a fost ridicată pe vremea turcilor acum mai bine de o sută de ani în urmă.”

Iarăşi o întâmplare face ca prof. **Aurel Marinciuc** să facă cunoştinţă cu textul şi să protesteze:

“Casa descrisă de P. Constantinescu-Iaşi a fost cumpărată de către străbunicul soţiei mele Sanda Mani, un oarecare Jelescu în cca. 1837 (în document se numea “Вѣтхій домъ въ старой части города”). Nepoata lui Jelescu, Ana s-a căsătorit la cca. 1890 cu Gheorghe P. Mani. Ambii au decedat în anul 1918 de gripă spaniolă. Au avut 7 copii. Cea mai mare fată, Maria (1892-1978), s-a căsătorit în 1914 cu un

oarecare cetățean Teodor N. Bulgaru (moldovean de origine) și s-a mutat cu traiul la casele acestuia pe str. Balș nr. 8. In casa din str. Cojocari au rămas ceilalți copii, între care și mama soției mele.

Când autorii studiului se documentau asupra casei vechi, ei au dat de T. Bulgaru care era tocmai în ospeție la rude, și acela le-a informat că casa îi aparține soției sale Maria (ea fiind cea mai mare dintre copii). Desigur că Maria atunci nu era de loc bătrână la vârsta de vreo 38 de ani. Astfel casa Jelescu a devenit casa Bulgaru, însă era într-adevăr foarte veche, din secolul 18 — conform tradiției orale din familie."

Casa Jelescu intră în parohia Sântavineri.

Casa e alcătuită din trei clădiri de o vechime diferită: blocul 1, 2 și 3. Astăzi se păstrează doar parțial și este în pericol de dispariție totală. Cel mai vechi este blocul 1, care avea două nivele (nivelul doi azi este distrus) și este zidită pe la 1780. Făcută conform normelor urbanistice românești medievale: primul nivel din piatră, care servea de depozit, iar al doilea din carcasă de lemn, pereții umpluți cu nuiele unse cu lut, astfel partea locuită fiind rezistentă la cutremure, dar vulnerabilă la incendii. Urmează blocul 2, care păstra și el stilul moldovenesc de arhitectură urbană. Blocul 3 este ridicat la 1890, în întregime din piatră conform modei noi, și se păstrează integral.

Glosar:

"BULGĂRIE, bulgării, s. f. (Reg.) Grădină sau teren cu culturi de zarzavat." (Dicționarul Explicativ al Limbii Române, 1984.)

Bulgărie — o mahală a târgului vechi, pe malul Bâcului; pe harta lui Ozmidov din 1817 sunt indicate spații mari de grădini din valea Bâcului, în apropierea actualei străzi *Grădinilor*.

Casa Bulgaru-Jelescu

ПРОЦЕСС БЕССАРАБСКИХ АНТИФАШИСТОВ, один из крупнейших политич. процессов над группой участников антифаш. движения в Бессарабии в годы бояро-румынскож оккупации 1918—40. Суду был предан и проживавший тогда в Кишиневе видный деятель междунар. антифаш. движения, рум. коммунист **П. Константинеску-Яшь.**

Harta de Franz Johann Josef von Reilly, 1789

Basarabia se întinde de la gurile Dunării până la rîul Bug

Biserica Sântavineri. Poartă această denumire după mânăstirea Sf. Vineri din Iaşi, care stăpânea această parte a oraşului până la începutul sec. 19 şi care probabil a şi ctitorit-o. Documentată pe harta Chişinăului la 1817. Hramul oficial de acum este Înălţarea Domnului — rusește "Voznesenskaia", totuşi tradiţia populară îi păstrează numele vechi.

"**Trudî bes. gub. uc. arh. comisii**" — "Труды бессарабской губернской ученой архивной комиссии" de Ioan Halippa. Lucrarea nu este substanţială în cazul denumirilor de străzil la 1818, deoarece autorul s-a folosit de planul Chişinăului din 1834 pe care "**s-au arătat pentru prima dată denumiri de străzi**". Nici nu şi-a permis să facă reconstrucţia toponimiilor româneşti, cu toate că remarcă "caracterul acestor denumiri [transpuse în rusește] arată o corespundere evidentă cu termenii topografici de mai înainte folosiţi de populaţia băştinaşă".

"**Proces al antifasciştilor basarabeni**, unul din procesele polit. majore asupra unui grup de participanţi la mişcare antifasc. din Basarabia în anii ocupaţiei boiero-române 1918–40. A fost trimis pe banca acuzaţilor şi militantul de vază al mişcării antifasc. internaţ., comunist rom. P. Constantinescu-Iaşi, care locuia pe atunci la Chişinău." (Chişinău, Enciclopedia, 1984.)

Cruşevan, BASARABIA:

"Până în secolul XV Basarabia actuală, în mare parte nu aparţinea încă Moldaviei şi era populată la nord şi la nord-est de ruteni, iar la sud-est — de tătaro-cumani. Din a doua jumătate a secolului XIV elementul rusesc chiar a început hotărît să prevaleze faţă de cel tătaro-cuman… Nu mai târziu de începutul secolului XV pe malul basarabean al Nistrului apare un şir de oraşe slavono-ruse…"

Și la urmă albanezii:

> De Arnăuți, refugiați în Rusia după înfrângerea din Moldavia, cauzată de eterie (1821), Pușkin, în calitate de martor ocular, scrie în nuvela "Kirdjali":
>
> "Ii puteai veșnic zări în cofetăriile Basarabiei semiturcești, cu ciubucurile lungi în gură, sorbind zaţul de cafea din ceşcuţe mici".

In ceea ce privește toponimul Basarabia[8], denumirea părții sudice a fost extinsă artificial asupra întregului teritoriu al Moldovei dintre Nistru și Prut: "…**fiind anexată la 1812 de către guvernul rusesc, a fost denumită de Ruși "Basarabia". "Un nume falș și fără nici un rost" precum foarte bine a spus d-l Profesor N. Iorga**" scrie P. Gore. La timpul vizat această denumire încă nu era inveterată, și Pușkin des o numește "Moldova". Adoptarea denumirii de Basarabia s-a făcut în scopul diferențierii și contrapunerii a teritoriilor dincolo și dincoace de Prut. Mai târziu, Basarabia începe să fie prezentată drept o entitate separată disputată între Moldova și Rusia:

"La sfârșitul sec. XIV și începutul sec. XV, Moldova a început să se întărească; mai ales s-a întărit ea la domnia lui Alexandru I cel Bun. Pe vremea lui toată Basarabia actuală a fost alipită la Moldavia și de atunci nu se dezlipea până la a. 1812, adică până la alipirea la Rusia." "Iar în secolul XVIII Basarabia Turco-tătară ocupa aproape întreaga Basarabie actuală." (Gheorghe Codrean. *Basarabia*. 1901)

До XV вѣка нынѣшняя Бессарабія, въ значительной своей части еще не принадлежада Молдавіи и населена была на сѣверѣ и сѣверо-востокѣ русинами, а на юго-востокѣ—татаро-команами. Со второй половины XIV вѣка русскій элементъ въ ней началъ бралъ даже рѣшительный перевѣсъ надъ татаро-команскимъ... Не позже начала XV вѣка на бессарабскомъ берегу Днѣстра является цѣлый рядъ славяно-русскихъ городовъ

Arnăut
Inceputul sec. 19

8 In limbile turcice *Bugeac*.

Farmazonii

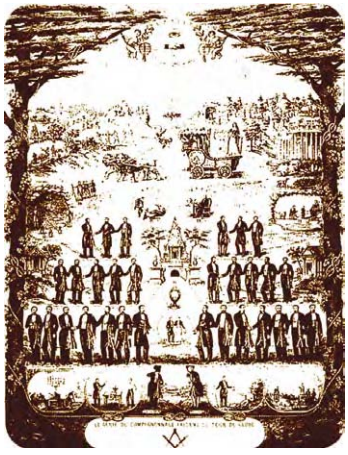

Masonii

In casa Caţică se înrezărea o lojă masonă. Aici şedea doctorul militar Schuler, de neam din Alsacia, făcut prizonier în 1812, fiind în componenţa unui regiment francez de cavalerie în calitate de chirurg inferior. El probabil o făcea pe marele magistru. Liprandi scrie:

> Dintre cei gură-cască atraşi în lojă era un oarecare arhimandrit bulgar Efrem.
>
> Casa lui Caţică se găsea în partea de jos a oraşului, nu departe de Soborul Vechi, pe un maidan, unde obişnuiau să se adune Bulgarii şi Arnăuţii; aceştia au zărit că arhimandritul, după ce intrase în ograda împrejmuită cu zăbrele, şi-a trimis caleaşca acasă, asemenea au făcut şi alţi câţiva; ceea ce era împotriva obiceiului de atunci. Acest lucru a atras curioşii spre zăbrele, mai ales că s-a zvonit prin lume că în casa de aici are loc «judecata drăcească». Iar când au mai văzut că uşa casei cele lungi, fără cat, s-a deschis şi printre cei ieşiţi era şi arhimandritul cu ochii legaţi, dus de subţiori de doi oameni, cari, coborînd cele trei-patru trepte ale cerdacului, îndată au şi intrat în beci, uşile căruia s-au închis — atunci Bulgarilor li s-a năzărit că arhimandritul le este în primejdie. Stârniţi de Arnăuţi, cari erau mulţi pe atunci din numărul eteriştilor fugiţi, Bulgarii au dat năvală spre uşa beciului (Arnăuţii nu se clinteau); au spart uşa şi peste un şfert de ceas l-au scos triumfător pe arhimandritul chipurile slobozit de ei, de la care s-au apucat îndată să ceară cu toţii blagoslovenia. Cazul avusese loc până la asfinţitul soarelui, iar seara a şi fost ştiut de întregul oraş.
>
> 3. *Caraulă*, probabil militară; alături este hudiţa Cazacului

Casa Caţică

Ruseşte ‘Goutbvahta’ — metateza cuvântului german Hauptwacht, “garda pieței”. Ioan Halippa a plasat-o pe “PLAN…” un pic mai la vale de locul arătat pe harta din 1817.

Polul Est

8. Biserica Sf. Ilie

Ctitorită la sfârșitul sec. 18. Demolată de autoritățile sovietice.

> In afară de Sf. Ilie, la vremea venirii lui Puşkin la Chişinău, aici mai erau şase biserici: sobornicească Sf. Arhistratigi — azi Arhanghel Mihail ori Soborul Vechi (51), sobornicească bulgară a Inălţării (52), Naşterii Maicii Domnului, numită mai târziu “Măzărache” — după ctitorul-restauratorul Mazarachi (53), Bunavestire (54), Sf. Haralamb (55) şi Sf. Gheorghe (56).

Lui Ioan Halippa îi scapă câteva biserici existente pe atunci: Constantin şi Elena, Armenească (cedată armenilor la sfârşitul sec. 18), precum şi cea Lipovană (demolată de sovietici).

Biserica Inălțării, de fapt Sântavineri, este ctitoria mănăstirii Sf. Vineri, pe a cărei moşie se afla. Probabil la începutul sec. 19 s-a făcut încercarea de a atașa biserica la o virtuală comunitate bulgărească din Chişinău.

Biserica Măzărache nu putea fi “numită mai târziu”, deoarece hramul Naşterii Maicii Domnului i se atribuie abia în sec. 19. In orice caz, la 1789 era închinată Sf. Ioachim şi Ana, cum arată un plan militar rusesc: “**Biserica Sfinţilor achim şi ana. Cu îndeplinirea slujbei**[9] …”

Biserica Sf. Ilie.
Vedere din clopotnița Catedralei Noi
Mijlocul sec.20

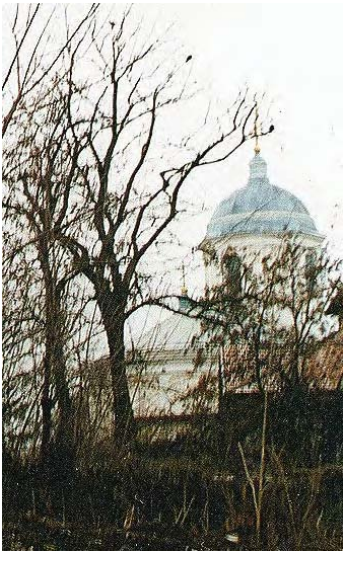

Biserica Sântavineri

9 Церковь Святыхъ акима и анны каменная. Сотправленіемъ службы

Inaintând cu armata tot mai la apus, ruşii ajung în Asia, după cum ne mărturiseşte la 1829 A. Storojenko:

> Arhitectura acestor mânăstiri nu-i Europeească; pe frontoane sunt zugrăviţi sfinţii. Culorile pestriţe atrag privirea şi ne-aduc aminte că de acum ne aflăm într-un oraş Asiatic.

O altă părere, expusă în Anuarul Comisiunei Monumentelor, avea Ştefan Ciobanu:

Soborul Vechi şi Reşedinţa lui Gavriil Bănulescu Bodoni

"…Cu toate că peste Basarabia au bătut vânturile reci ale altei culturi, care tindea să stingă urmele trecutului, în provincia dintre Prut şi Nistru s'au păstrat mai multe mărturii ale culturii moldoveneşti de odinioară, ale unei tradiţii artistice şi arhitectonice, cari s'au manifestat în special în viaţa bisericii. Cu venirea Ruşilor, arta picturii decade în Basarabia. Pictura în bisericile vechi se află sub influenţa şcoalei de pictură italiene a epocei Renaşterii şi denotă că în Basarabia a fost o tradiţie în ceia ce priveşte această artă. Mai rar se simte influenţa picturii bizantine."

Biserica Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil, sau "Soborul Vechi" de mai târziu, a fost ctitorită la 1741: "**Io Grigore Ghica voevoda, … din poronca noastră credincios boeriul nostru, dumnealui Lupul Năstas, biv agă, … cerându voie de la noi, ca să o facă dumnealui această bisearică, Domnia me i-am dat voi şi blagoslovenii, ca s-o facă.**" Lupul Năstase cumpără de la mănăstire locul de biserică cu 2142 lei şi o zideşte "…**din temealii cu toată cheltuiala dumisale**…". Aici venea pentru spovedanie şi împărtăşanie toată elita oraşului. Ioan Halippa i-a găsit în lista celor împărtăşiţi la 1822 pe namesnicul Regiunii Basarbia general-locotenentul Ivan Inzov, şi pe cei trei "**funcţionari ataşaţi pe lângă el**" — aghiotantul de armată maior Vladimir Malivinski, consilierul titular Dm. Smirnov şi pe secretarul de colegiu Aleksandr Puşkin, în vârstă de 23 de ani.

Distincția

Când se umblă cu arme, există întotdeauna posibilitatea ca armele acestea să se declanşeze cu de la sine putere. Pentru a minimiza pericolul se introduc ordinea și disciplina. Armele sunt depozitate sau distribuite nominal. Depozitele sunt bine păzite. Paznicii sunt verificați prin parole. Parolele se schimbă. Cei care poartă arme sunt distinși prin aspect exterior. Haine, încălțăminte, mustăți, bărbi, căciuli, ținută — toate servesc pentru a-i deosebi, astfel ca dintr-o privire să-ți dai seama cât de periculoasă e persona din față. Unii s-ar putea eschiva de la marcare, pe motiv că nu poartă actualmente armă, inconștienți fiind că în felul acesta introduc haos și deranj într-un sistem eficace care-i protejează și pe ei.

Armele, de fapt, sunt făcute împotriva dușmanului. Printre noi nu sunt dușmani evidenți, ei există numai dincolo de cele două linii de demarcare — una exterioară și una dinăuntru. Cea exterioară, numită graniță, frontieră, hotar ne desparte de străinătatea din afară, iar cea dinăuntru ne delimitează de străinătatea internă… De aceea și instanțelor care se ocupă de acestea li se va spune Externe și Interne. Ele te pot expulza sau interna. Iar pentru demascarea dușmanilor deghizați, care s-au strecurat printre noi, lucrează instituția Intermediară. Numai ea poate depista neregula, în ciuda aspectului cuvenit — aici nu-ți mai sunt de folos haina, încălțămintea, mustața, barba, căciula, ținuta, vorba.

Când se mai mută hotarul, și în teritoriul Nostru lărgit apar niște indivizi noi, începe bătaia de cap cu trierea. Până adineauri ei erau străini, și deci trebuiau să fie internați sau expulzați; totul era clar. Acum însă e mare încurcătură: care de fapt sunt ai noștri și cum poți determina de la prima vedere apartenența? Dacă cumva cei de pe loc ar putea singuri să dea vreo sugestie — așa, ca un semn de colaborare, loialitate — mare ar fi ușurarea pentru sistemul de apreciere.

Biserica Lipovană sau "Paraclis"
Prima menţiune: 1817
Demolată: 1955

Sigiliul Bisericii Lipovene

Casa Tudor Crupenschi
A doua jumătate a sec. 20

Ruinele casei
Inceputul sec. 21

Și după un chin creativ, ce a durat cam jumătate de secol, în interfluviul Pruto-Nistrean s-a generat o idee simplă ca toate ideile geniale. Apriori deci, indivizii noi sunt împărțiți în două grupe: buni și răi. Cei buni au fost numiți "moldoveni" iar cei răi "români". Parcă nu-i nicio diferență. Dar îndată ce s-a identificat: moldovenii sunt cei proști, iar românii — deștepți, totul s-a făcut clar ca bună ziua!

Dacă o faci pe deșteptul, "cuib de înțelepciune" mă rog — este clar că ești "rău"; dacă ești prost, și nicio testare nu scoate la iveală vreo sclipire de inteligență — ești "bun". Ce ușurare! Ei, astfel se mai poate trăi vreun secol, două. Numai nu cumva să te dai de gol…

9. Casa consilier titular Todor Crupenschi

Casa aceasta "cu adevărat istorică" a fost demolată pe la mijlocul anilor 1990. Intre pereții ei nobilimea basarabeană l-a avut la bal în luna mai 1818 pe împăratul Rusiei Aleksandr I cel Binecuvântat. Era timpul preafericit al Chișinăului, după cum zice Weltman, sosit la Chișinău în toiul pregătirii către primire. Impăratul, "fericită-i fie pomenirea", era în trecere prin Basarabia la o întâlnire cu un alt împărat, cel al Austriei, la hotarele imperiilor, în orașul austriac Cernăuți.

Nobilimea se aduna de pretutindeni la Chișinău și orașul clocotea de lume. In amurg s-au făcut auzite apropiindu-se dinspre colinele Căii Dubăsarilor chiote de întâmpinare; rostogolindu-se prin oraș, chiotele se mai potoleau în centru, lângă Soborul Vechi, apoi iar îl petreceau până la casa Donici, reședința namesnicului, devenită într-o clipită palat al eliberatorului Europei.

A doua zi împăratul se duce la liturghie, apoi ia o gustare la căruntul mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni, și abia seara ajunge la balul dat de nobilimea basarabeană într-o sală enormă, special amenajată în casa lui Tudor Crupenschi.

> …Pentru a îndestula protimisirile alese ale împăratului pentru colonade, împrejurul sălii crescu un șir de coloane enorme purpurii,

înfășate cu ghirlande de lampioane multicolore. Disdedimineață sala a și fost plină de boieri, cucoane și cuconițe.

Cu toate că namesniceasa Wiktoria Stanisławovna Bahmeteva izbutise în scurt timp să inspire doamnelor Chișinăului mult gust cultivat (ele știau de-acum ce înseamnă bal; cuconițele își dădeau de-acum seama de trebuința unui magazin de modă franțuzească, pricepeau a se împopoțona potrivit mostrelor vieneze și pariziene, se puteau arata în cadriluri și mazurce), la bal, unde avea să fie de față împăratul, se adunase însă și multă boierime din alte părți, chiar și din prințipatele Moldaviei și Valahiei, cărora le erau cunoscute doar cuviințele asiatice.

Până și Costache Conache a poposit deghizat asiaticește — dar împăratul Rusiei Aleksandr I Binecuvântatul l-a demascat îndată, exclamând: "…**sunt printre moldoveni bărbați așa cu minte și cu învățătură!**"

Cel Binecuvântat a mai avut și o corespondență cu mitropolitul Gavriil:

"Preosfințite Exarh, Mitropolite Gavriil! Intrînd sub supunerea imperiului Rusesc, locuitorii țării Basarabene au capatat dreptul la toate foloasele, cari se pot aștepta de la ocîrmuire, care este însuflețită de învățăturile sfintei noastre credinți și lucrează după pravilele vieții bune și dreptății. Fiind pătruns de această încredințare, Eu am așezat pentru întîia dată vremelnică în Basarabia ocîrmuire, punîndu-i ca temei vechile ei obiceiuri și privileghii. …

Dorind, ca ei să fie înștiințați despre această bunăvoință a Mea pentru fericirea lor, mă îndrept

Impăratul Rusiei
Aleksandr I cel Binecuvântat

cătră Domnia-Voastră, poruncind, ca tot ce este arătat aici să fie tălmăcit în limba norodului, şi prin chiemare bisericească să fie dat spre ascultare turmei încredinţate Domniei-Voastre: ca să ştie preoţimea, boerii şi tot norodul, prin slujitorii sfintei biserici, că iubitoriul de fii ochiul Meu priveşte asupra lor şi Eu mă îngrijesc despre aceea, ca ei să fie fericiţi.

Rămîn al Domniei-Voastre binevoitor. Aleksandru.

S.-Peterburg.

Anul 1816, Aprilie 1."

Desene din Chişinău de A. Puşkin

Iar balul continuă:

> Cucoanele soseau înveşmântate în toate splendorile Europei şi Orientului, şi dacă namesniceasa, gospodină grijulie a recepţiei, n-ar fi băgat în seamă la vreme veşmintele oaspeţilor, suveranul ar găsi la bal pe toate doamnele înfăşurate în bogate şaluri turceşti, iar pe boieri în căciuli şi papuci deasupra meştelor (ciorapi de marochin) galbene şi roşii. Chiar înainte de întrarea împăratului şalurile fuseseră scoase, iar căciulile de pe vreo câteva sute de capete — aruncate grămadă după coloane.
>
> Când suveranul a păşit în sală, toată lumea s-a înghesuit molcum, chitic, întocmind un cerc, primele rânduri ale căruia îl alcătuiau femeile; mai încolo, ca un perete, marii boierii bărboşi, iar după ei — boierii de clasa a doua şi treia. Balul a fost inaugurat de către generalul Miloradovici; între timp împăratul se întreţinea cu namesniceasa, apoi a trecut împreună cu ea, urmărit de rândurile de polcă, prin toate odăile, a catadixit să onoreze cu atenţia alte

preacinstite doamne, iar pe urmă s-a pornit cadrilul — primul la Chișinău, învățat în casa namesnicesei.

Impăratul a invitat-o la o polcă pe Pulcheria, fiica lui Vartholomeu și a schimbat cu ea câteva vorbe. A întrebat-o dacă vizitează des balurile, iar ea i-a răspuns: "Non sire, parce que ma tante Elise ne se porte pas bien".

Tot atunci i-a fost arătat un dans național al Basarabiei, 'mititica', care a provocat uimirea împăratului: "**Est-il possible que ce «mititiki» puisse amuser ces dames et ces messieurs?**" Dar toate celea l-au extenuat în curând. A mai stat puțin și a plecat. lar a treia zi a părăsit și Chișinăul.

Insă locuitorii aveau să se mai mândrească mult timp că împăratul Rusiei numise Basarabia "țara de aur". Dar abia la 7 octombie 1966, printr-un Decret al Sovietului Suprem al URSS, pentru meritele locuitorilor față de Patrie, pentru succesele obținute în zidirea comunistă, dezvoltarea industriei și a culturii, orașul Chișinău va fi decorat cu ordinul Lenin.

Autoportret de Pușkin

Deocamdată basarabenii se perfecționau în ceea ce privește primirea înalților oaspeți. Când cel de al doilea Alexandru a fericit Basarabia cu venirea sa în ziua de 21 August 1861, acesta a fost primit într-un mod mult mai sofisticat:

"…La 4 ceasuri ziua Domnitoriul s-a dus, după rugămintea dvorenilor, la sărbătorirea norodului, făcută de dvoreni pe un loc frumos împodobit între cetate[10] și voxal. Această sărbătoare s-a făcut cu scopul, ca să se vadă pe loc cum se face o nuntă țărănească și ce obiceiuri sînt în Basarabia la așa întîmplări. Părechea aleasă pentru acest scop de dimineață s-a cununat și a primit de la dvoreni o zestre bunicică. Tinerii cununați, îmbrăcați

10 Cetatea Tighinei.

foarte frumos în costiume (straie, haine) naţionale moldoveneşti, s-a dus la cortul Domnitoriului şi închinîndu-se pînă la pămînt, au pus pe scara cortului Impărătesc colacul de nuntă.

După aceea s-au început jocurile naţionale moldoveneşti. Domnitoriul s-a dus în gramada de oameni, însoţit fiind de predvoditeliul dvorenilor şi de cîţiva dvoreni, pe cari, mergînd, i-a întrebat cu deamăruntul despre obîrşia şi însemnătatea feliuritelor obiceiuri în Basarabia.

Ducîndu-se la noii căsătoriţi, Domnitoriul a binevoit să-i hiritisiască prin cuvinte milostive. Toţi cei de faţă, în număr ca la o sută de mii oameni, cu smerenie ascultînd, prea plecaţi făceu loc Augustului Vinovat al acestei sărbători, pentru a trece mai departe în mulţimea de oameni.

In toată vremea primblării Impăratului pe locul acela, mulţimea nesfîrşită de oameni stătea cu atîta smerenie şi aşa de liniştită, că fiecare cuvînt al Puternicului Oaspe (musafir) se auzia foarte lămurit şi departe. Incunjurînd cu paşi înceţi aproape tot locul ce era în sărbătoare, Impăratul a binevoit a se sui pe scară în cortul Său, însoţit fiind de un puternic şi nesfîrşit «ura»!…”

Cea mai veche clădire din piatră a Chişinăului; azi — biserica armenească.

Reconstrucţie.

Piatră de mormânt de lângă biserica Măzărache

AICE ODIHNEȘTE ROABA LUI DUMNEZEU ECATERINA
FIICA LUI VASILIE SIN IONIȚĂ LEUL.

1796 FEV. 25

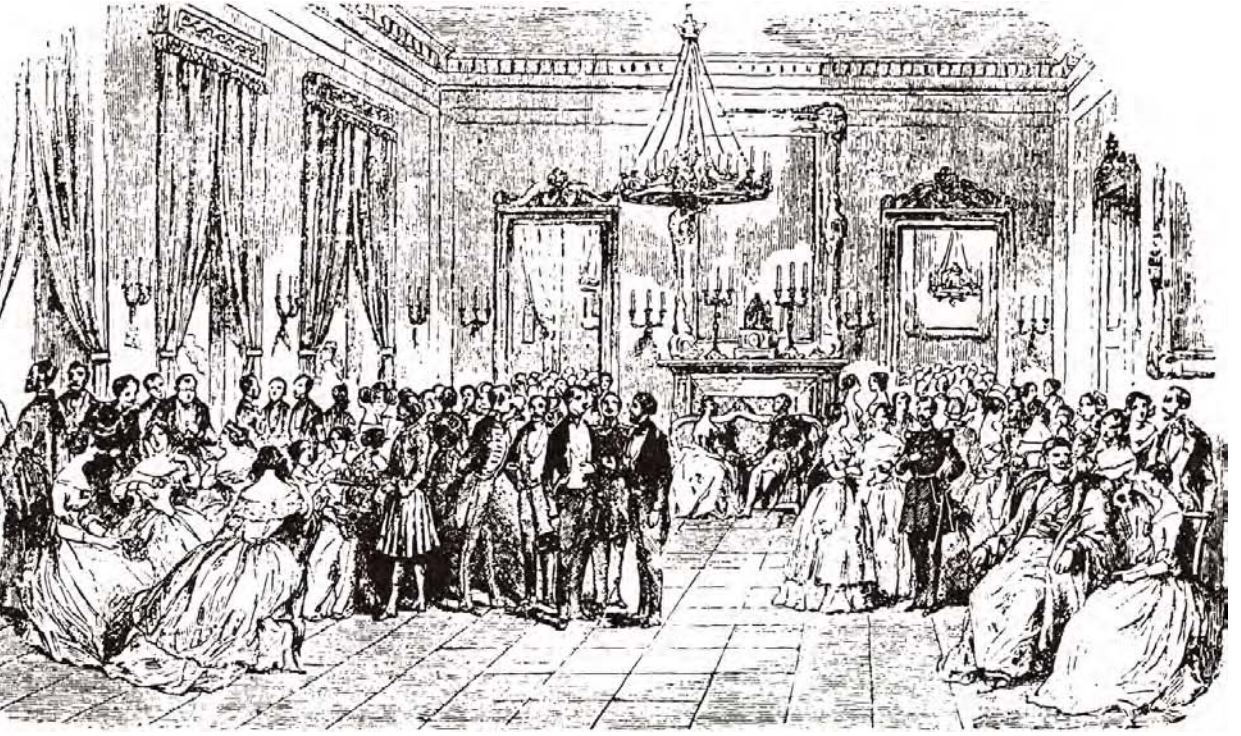

Un bal moldovenesc la domnitorul Ghica

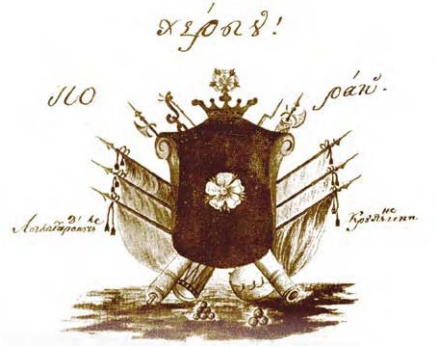

Herbul familiei Crupenschi

Th. Crupenschi

M. Crupenschi

V. Th. Raievski

Desfătarea

Oricâtă ordine şi disciplină s-ar cere, tot îi vine omului să se mai relaxeze din când în când. Relaxarea în sine nu este rea, ea îţi reface puterile, îţi redă vigoarea, te reculege — doar să nu fie în detrimentul ordinii şi disciplinei. O relaxare bine orânduită şi schedulată chiar e binevenită. Deaceea în orice patrat al spaţiului şi al timpului se va rezerva un mic colţişor destinat relaxării. Ungheraş al plăcerii.

Cu cât e mai mare încordarea, cu atât mai multă e relaxarea. Cu cât e mai complicat efortul, cu atât e mai sofisticată degajarea. Dacă încordarea e fizică, la fel trebuie să fie şi relaxarea. Dacă e mentală, apoi mintea e cea care trebuie relaxată. Un vin bun relaxează şi trupul şi sufletul. Dacă nu-i prea bun, doar una din două. Un colţişor al desfătării la alegere

…

In casa Crupenschi se găseau teatrul şi aşezămintele publice. Din laşi s-a mutat încoace o trupă de actori germană, care conform lui Weltman:

> …a declamat în întregime pe Kotzebue, nelipsind spre bucuria publicului nici baletele.

“Kotzebue 1) August Friedrich Ferdinand, dramaturg german foarte talentat şi prolific, născ. în a. 1761 la Weimar, a studiat jurisprudenţă la Viena

și Dunsburg, mai târziu angajat în avocatură la Weimar; în 1781 a intrat în serviciul civil rus …" In 1819 a fost înjunghiat de un extremist. A avut mai mulți fii, toți personalități marcante, printre ei: "**4) K. Paul, conte,** … **născut în 1801, a servit în armată rusă, din 1848 în armată caucaziană, din 1853 șef al statului major al armatei ruse în principatele dunărene, a participat la apărarea Sevastopolului; mai târziu în calitate de șef al statului major l-a însoţit pe Gorciakov în Polonia, în 1862 numit general-guvernator al ţinutului Novorossia și al Basarabiei, pe lângă acestea, comandant al districtului militar Odessa, în 1874 – gen.-guv. al Poloniei, în 1875 ridicat la demnitatea ereditară de conte, a murit 1884 în Revel** [Tallinn]." *Dicționar Enciclopedic*.

La teatru, Vladimir Petrovici Gorciakov, ofițer de Stat-major proaspăt sosit la Chișinău în serviciul lui Orlov, l-a și cunoscut pe Puşkin:

> …teatrul Chișinăuan sărăcăcios, luminat cu chiu cu vai de niște lumânări de seu.
>
> După actul întâi al nu știu cărei drame, jucate destul de prost, Puşkin s-a apropiat de noi; în convorbire cu Alekseev mi se adresa confidenţial de parcă vroind să facă cunoştinţă cu mine.

Apoi poetul a căzut pe gânduri.

> Intr-o astfel de stare sufletească s-a depărtat de noi și făcându-și loc printre scaune cu toată îndemânarea și politeţea de om monden s-a oprit în faţa unei doamne… posomorîrea i-a trecut; i-a luat locul un rîs răsunător, îmbinat cu vorbe necontenite… Puşkin tot se îmbujora și rîdea; dinţii lui minunaţi se arătau strălucitori, zâmbetul nu-i potolea.

Tudor Crupenschi, sau cum îi zicea de fapt lumea—Tudorașcu, consilier titular, nu trebuie confundat cu fratele

Mormântul soților Vartholomeu la Cimitirul Nou (La Armeanu).

Pe mormânt mai scrie niței și românește…:

Nimika mai adevărat
Dekăt acest :
Kă totul a ce se naşce în lume
Trebui să moară
La anul 1785 mam naskut
la anul 1841
Генар 18 am murit
Колежская Ассесорша
Марія Варфоломеева

său Matei, consilier de stat și vice-guvernator (36), care coresponda și dumnealui cu fețele bisericești:

“Preasfinţite Părinte, cu cât osândirele din nenorocita Moldavie sînt înfricoşate, cu atâta mărime de suflet a patrioţilor ei trebue a fi mai presus, tânguirele şi lacrămile ce varsă adevăraţii fii ai acestei Patrii nu numai că nu o izbăvesc pe dânsa de nenorociri, dar scurtează viaţa lor, slăbesc puterile firești şi moraliceşti, care sînt trebuitoare spre a o sluji la vreme cuviincioasă, adecă atunci când după osândire va avea trebuinţă de slujbă şi agiutoriu.”

10. Casa văduva ștabs-căpitanului Druganov

In prima căsătorie Cheșco, văduva avea o fiică măritată cu colonelul Văcar, care la rândul ei o avea de prietenă pe Anica Sandulachi, nevasta lui Catargiu, un moșier din Bălți. Din cele trei, Pușkin le îndrăgea pe două, de aceea trecea foarte des pe aici să mănânce dulceață — “ѣсть дульчецу”.

In casa Cheșco se afla consiliul suprem. Acolo stătea la gazdă și V. Th. Raievski. Alături era casa Strijevski (58).

11. Casa mare de piatră, cu aripi[1], Egor Kirillovici Vartholomeu, tatăl Pulcheriței

Ioan Halippa presupune că această casă situată în strada Ștefan cel Mare, undeva lângă Grădina Publică, fusese pornită mai demult, dar nu era terminată, căci balurile și seratele se țineau într-o altă casă a lui Vartholomeu (59), care se afla mai la răsărit de casa Crupenschi, aproape în centrul cartierului format de străzile Pușkin, Columna, Alexandru cel Bun și Coșbuc. Pe una din casele de acolo, care de loc nu aduce a prima jumătate a secolului 19, a fost instalată o placă memorială, iar recent un bust.

Cort domnesc

1 Rusește: флигель.

Patima lui Vartholomeu pentru baluri l-a dus la faliment; pe vremea guvernării lui Fedorov casa îi fusese naționalizată și de aceea era poreclită "casa guvernatorului".

Weltman zice despre Vartholomeu :

> Tatăl Pulcheriei, cel care cândva îl însoţea pe domnitorul ieşean Moruzi stând îndărătul trăsurii cu ciubucul în mână, dar mai târziu, devenind proprietar de mari moşii în Basarabia, preşedinte al camerei şi concesionar al întregului ţinut, ducea un trai deschis pe vremea lui Puşkin; îi trebuia un cumnat rus, al cărui mână tare să-l susţină la mofluzirea ce se prevedea să se întâmple. Presimţind norii adunându-i-se deasupra capului, a alipit la căsuţa cea mică o sală uriaşă, a zugrăvit-o în chip de crâşmă şi a pornit să dea baluri după baluri, serate după serate.

Ioan Halippa inserează aici o notă de subsol: "Mai târziu chişinăuanii, ... parafrazând versurile din 'Evgheni Oněghin', ziceau de Vartholomeu: El da vreo sută de baluri pe an / Şi în sfârşit şi-a risipit averea." Apoi citatul din Weltman continuă:

> Şedea pe divan cu picioarele încrucişate, ca un paşă, cu ciubucul în mână şi-şi întâmpina oaspeţii cu un "poftim" prietenos. Soţia sa, Maria Dmitrievna, era o moşieriţă curat ruscă, vorbăreaţă, primitoare; Pulcheriţa era o fată plinuţă, rotunjică, proaspătă; îi plăcea mai mult să zică cu zâmbetul, dar acesta nu era un zâmbet de cochetărie, ci era surîsul unei inimi sănătoase, nefrământate. Nimeni dintre cei care o cunoşteau de mai mulţi ani nu-şi puteau aduce aminte să fi privit ea la cineva într-un fel deosebit; de parcă fiecare, cum n-ar fi el, era pentru ea doar un om cu mâni şi picioare.

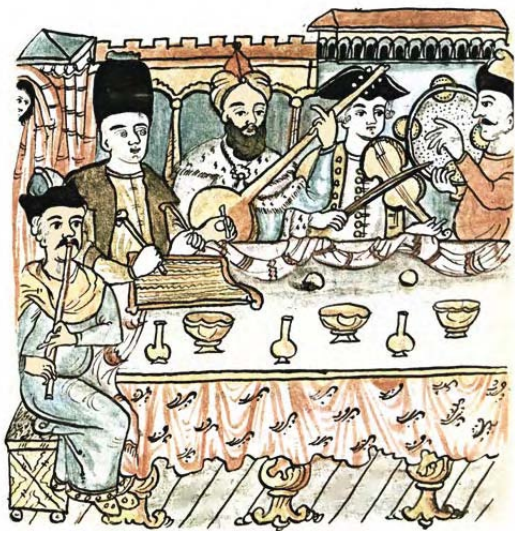

Muzicanţii.
Miniatură muntenească din sec.18.

Ţiganii nomazi pe timpul lui Ioan Halippa

Dănţuia la baluri cu toţi cavalerii cu aceeaşi plăcere, îi asculta pe toţi deopotrivă…

Dar Pulcheriţa era un fenomen nelămurit în natură; face să-mi expun îndoielile în privinţă ei. Mulţi au peţit-o, tatăl şi mama dădeau încuviinţarea, însă abia cel dornic de a se logodi pornea explorarea inimii, Pulcheriţa întrerupea toate antreurile la expunerea sentimentelor şi dorurilor: «Ah, quel vous etes! Qu'est ce que vous badinez!» Şi cu toţii renunţau la explorare…

Tatăl ei, atunci când afacerile îi preziseră un viitor obscur, a trebuit să se îndrăgostească în locul fiicei într-unul din tovarăşii mei, însă tovarăşul meu nu era ispitit de cele câteva sute de mii ale zestrei şi de moşiile boiereşti. «Musie Gorciakov», îi zicea Vartholomeu, — «poţi avea încredere în dragostea mea şi stimă către dumneata». «Fireşte, preţuiesc mult afecţiunea dumitale, dar n-am de trăit cu dumneata». «Să mă crezi că te iubeşte», îi zicea Vartholomeu. Insă tovarăşul nu dădea crezare jurămintelor tatălui.

Uitându-mă la Pulcheria, ce arăta de vreo optsprezece ani, îmi venea să cred câteodată că era o făurităra perfectă nu a naturii, ci a meşteşugului. «De ce» mă întrebam, — «Vartholomeu are numai o fiică, el şi soţia fiind încă destul de tineri?» Toate mişcările pe care le făcea, ar putea fi nişte mişcări mecanice de automat. «N-o fi ea un automat?» Şi începeam să-i studiez mersul: era în mersul său ceva ciudat, ceva ce este cu neputinţă de exprimat. Incepeam să-i studiez ochii: o privire minunată, liniştită se mişcă împreună cu capul. Faţa-i şi mânile erau atât de graţioase, că păreau a fi căptuşite cu o piele fină. Insă Pulcheria vorbeşte… Vorbea

și androidul lui Albert, cel cu fruntea de aur. Iscodeam conversațiile ei: își tot asculta cavalerul, îi răspundea cu un zâmbet și zicea doar: «Qu'est ce que vous dites!», iar câteodată: «Qu'est ce que vous badinez?». Glasul îi era domol, pronunția ei avea ceva deosebit, nelămurit. «O fi ea vreo Galatee nouă?» gândeam… Dar ultima experiență m-a asigurat atât de mult că Pulcheria nu-i o ființă ci un lucru, că mai cred și până în ziua de azi în putința presupunerii mele. O iscodeam: mănâncă oare. Să mă creadă cineva? Nu mânca; nu se așeza la cina cea mare, umbla pe lângă mesele puse împrejurul sălii, la care erau orânduiți la întâmplare de cadriluri oaspeții; adresându-se ba unuia ba altuia, tot repeta: «Pourquoi ne mangez-vous pas?» Și când cineva răspundea că a obosit și nu poate mânca, ea spunea: «Ah, quel vous êtes!» și se îndepărta.

«Pulcheria nu-i o ființă — gândeam eu; — de ce dar tatăl ei, care o fi el însuși un geniu al iscusinței mecanice sau și-o fi cumpărat o fiică mecanică, stăruie s-o mărite?» Și îndată găseam o îndreptățire acestei presupuneri: îi trebuiește să-și întărească o mare parte din bogății după fiică, ca să scape de primejdia mofluză ce se zărea, judecând după mersul prost al concesiunilor; iar ginerelui i-ar astupa gura cu aur; mai ales că cine ar recunoaște că-i însurat cu o meșteșugărie?

Printre strămoșii chișinăuani ai lui Ioan Halippa circulase o poezioară *Gioc*, atribuită lui Pușkin și în care figura Pulcheriția. Dar din motive de senilitate strămoșii nu erau siguri dacă în calitate de "idol chișinăuan" sau de "idol îmbătrânit". In orice caz în anii treizeci Pulcheria E. Vartholomeu totuși s-a măritat, și anume cu Mano, consul al Greciei la Odessa.

Th. Valerio
Case țigănești de la începutul sec. 19

Ciubuc
Muzeul A. S. Puşkin, Chișinău

Desfătătorii

La Chişinău erau în vogă lăutarii-ţigani ai lui Vartholomeu. Gorciakov zice:

> Intre dansuri ei cântau din voce, acompaniindu-se din viori, cobze şi trostenci[2], pe cari Puşkin le-a numit pe drept cuvânt fluiere. Şi într-adevăr alcătuirea acestor trăstenci aducea a fluiere, de felul celor care le întâlnim de obicei în picturi şi sculpturi… Pe Puşkin îl preocupa cântecul moldovenesc cunoscut: «te iubesc peste măsură», cu şi mai multă atenţie asculta un alt cântec: «arde-mă, frige-mă», cu care ne-am familiarizat prin pastişa minunată din poemul «Ţiganii»: Arde-mă taie-mă. Il preocupa şi mititica — un joc cu strigături, dar îndeosebi aşa zis sârbeşte (joc sârbesc).

Bunicul lui A. Puşkin, Hannibal

Şi Weltman ţine minte cântecul Zămfirei:

> "Printre fete-ţigănci, ce trăiesc mai în fiecare casă de boier moldovan, poţi găsi o Zămferică sau o Zamfiră, pe care a cântat-o Puşkin, şi care la rândul lor cântă cântecul moldovenesc:
>
> *Arde-mă, frige-mă,*
> *Na cărbune pune-mă!"*

Auguste Raffet
Lăutar

lar în ceea ce priveşte ţiganii nomazi — printre aceştia, zice Weltman, nu existau Zamfire. Insă Ioan Halippa nu cade de acord, ci consideră că ceata ţigănească "**semisălbatică**" era influenţată de "**moravurile orăşeneşti**", staţionând pentru mai multă timp la poalele oraşului, şi pentru confirmare apelează la *Amintirile* de Smirnova-Voloşina, din "Russk. Obozr." a. 1897 c. 8.

Trecerea la orânduirea nouă îl obliga pe Vartholomei să nu se mulţumească doar cu muzica lăutărească, astfel încât

2 Probabil fluiere sau naiuri.

sunt poftiți și muzicanții militari. "In așa cazuri Pușkin se exalta din timp, manifestându-și neastâmpărul". Auzind de perspectiva unui grand-bal acompaniat de muzicanții regimentului Iakutski în toiul iernii anului 1823, Pușkin îi scrie lui Gorciakov :

Iarna cu un zid pufos
Mi-a îngrădit calea spre poartă;
Până nu-mi fac o cărăruşă
Şed acasă fără treabă;
Tu doar, sufleţelul meu
Află ce va fi lunea,
Ce zice al nostru Vartholomeu.

Prioritatea

12. Grădina Publică

Ioan Halippa atribuie ideea acestei grădini soției namesnicului, și îl citează pe Weltman:

> In amintirea vizitării Chișinăului de către împărat, namesniceasa a sugerat întocmirea grădinii publice orășenești. Cât îmi aduc aminte, însuși suveranul a ales locul spre dreapta de mitropolie.

Și presupune că la momentul inaugurării, în mai multe locuri ale lotului distribuit pentru gradină, creșteau niște copaci sălbatici, care formau două-trei alei umbroase.

Vizita împăratului Aleksandr I a avut loc în aprilie 1818 — iar proiectul grădinii figurează deja pe planul orașului din 1817, întocmit de Ozmidov sub auspiciile mitropolitului G. Bănulescu-Bodoni. In "lămurirea construcțiilor pornite după proiect în anul 1813", la numărul 24 e scris "*Grădina publică*". Mai târziu însă ideea grădinii li se atribuie mai multor persoane.

Proiect sau Realitate?
Cartierele Mitropoliei și a Grădinii Publice pe planul din 1817

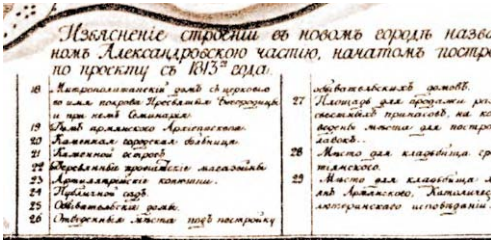

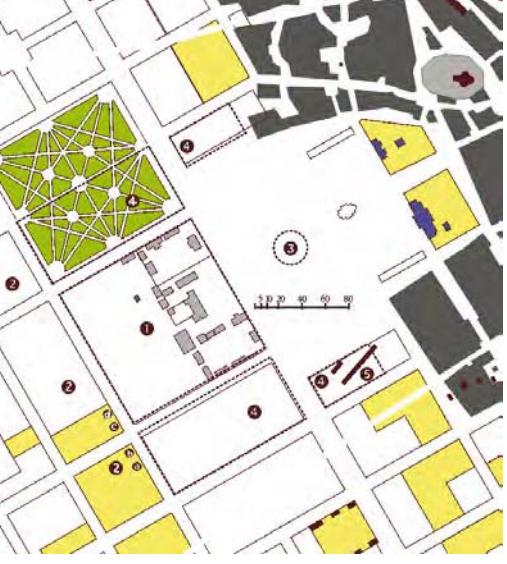

In 1814 locul unde va fi Grădina Publica era repartizat pentru construcţii de "Cvartaluri însemnate pentru clădiri de stat, şi anume aşezăminte de ocârmuire şi case guverniale…"

In 1823 Wiegel scria: "Printre vreo treizeci-patruzeci de salcâmi albi şi plopi, împrăştiaţi pe un teren vast, se plimbau paşnic oile şi vacile, căci din negrijă, gardul s-a ruinat…". Wiegel a luptat înverşunat cu dobitoacele şi de atunci grădina publică a încetat să mai aibă trăsături zoologice.

In 1829, A. Storojenko, inspector medical de pe vremea primului război ruso-turc, fiind în trecere prin Chişinău atesta:

> Grădina de stat nu-i prea întinsă, dar cărările-s drepte. A sădit-o fostul Namesnic al Basarabiei N. A. Bahmetev, şi în 12 ani copacii au crescut destul de înalţi. Aleile fac umbră: dar plimbători prin grădină n-am zărit. Se zice că pe vremea lui Bahmetev în grădina întocmită de el se grămădea tot oraşul; despre vremea aceea toţi îşi amintesc cu plăcere, mai ales cucoanele. Se plâng de plictiseala de azi, şi cu adevărat în Chişinău ea îşi are sălaşul osebit.
>
> La 1 Mai la 7 ceasuri după amiază m-am dus pe jos în grădina de stat să răsuflu aer curat, cu toate că seara era foarte răcoroasă, precum este obişnuit în climatul de aici: ziua-i căldură, iar noaptea nu poţi fără şubă. După ce colindasem grădina, în care înafară de mine nu era nimeni, m-am suit pe o movilă ridicată în mijlocul ei, şi m-am aşezat pe o laiţă înjghebată acolo.

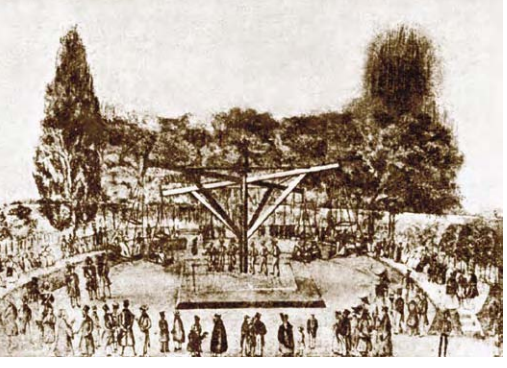

Scrânciobul din grădina publică din Chişinău

In pozele cu genericul "**Scrânciobul din grădina publică din Chişinău**," apărute mai târziu de sub teascurile tipografiei locale Dezideriev, se putea vedea un val de pământ lung semicircular ce aducea a bastion de artilerie, cu un public aşezat pe bănci, admirând priveliştea, iar din ambele capete pe ridicătură duceau nişte scări abrupte.

Cu toate că un oarecare bătrân chişinăuan I. V. Cristi afirma că scrânciobul şi valul fuseseră în spatele fotografiei

Condraţki, unde se mai putea observa o denivelare a terenului, Ioan Halippa deduce că pe acel loc (60) stătea clădirea cazinoului, găsind susţinere la Liprandi:

> De la mitropolia pomenită, tot pe aceeaşi linie spre apus, se găseşte o casă (61) mare de piatră (cu etaj şi subsol), în care se află şcoala[3]; mai încolo — casa clubului sau cassinoul (tot aici şi grădina orăşenească). Vis-a-vis de grădină[4] era pornită casa cea mare cu aripi a lui Vartholomeu.

Căci, zice Ioan Halippa, pe planurile Chişinăului până la 1834 nu exista vreun semn de construcţie pe teritoriul grădinii vis-a-vis de casa lui Vartholomeu.

Debandada din cazinou se dăsfăşura coastă în coastă cu clădirea "Pensiunii Nobile" — pe timpul lui Ioan Halippa apartament al rectorului seminarului (62). De cazinou pomeneşte şi V. G. Tepliakov: "Hanul Verde în oraşul de sus, *nu departe de mitropolie*." Acolo servea o tânără moldoveancă *Marionilla*, unul dintre cântecele căreia Puşkin l-a tradus în versurile *Şalul Negru*. Liprandi însă nu acceptă denumirea *Hanul Verde*, cu toate că "alte hanuri în partea aceasta nu erau".

Tot Liprandi relatează că în casa clubului, existent deja în luna mai a lui 1820, ţinea bufetul mai întâi Fuchs, iar apoi Joseph, fost maître-d'hotel al lui Bahmetev, care a înjghebat un fel de restaurant. Vara se venea aici ziua pentru o gustare, iar seara la o îngheţată, la o dulceaţă etc., se comandau mese onomastice (bucătar era renumitul pe atunci Tardif), iar toamna şi iarna se dădeau baluri cu abonament sau cu plată la intrare.

Intrunirile s-au înviorat spre sfârşitul anului 1820 şi până în 1822, pe timpul aflării–пребывания (în calitate de

Vinieta atelierului *Condraţki*

O poştă din principate, înc. sec. 19

Ecaterina Crupenschi

3 seminarul (I.H.)

4 şi nu vis-a-vis de cassino — sic (I.H.)

militar) a șefului diviziei 16 de infanterie Orlov, și a aflării–проживанія (în calitate de civil) a Principilor Gheorghe și Alexandru Cantacuzini cu familiile lor, și a Principilor Alexandru, Nicolae, Gheorghe și Dimitrie Ipsylanti.

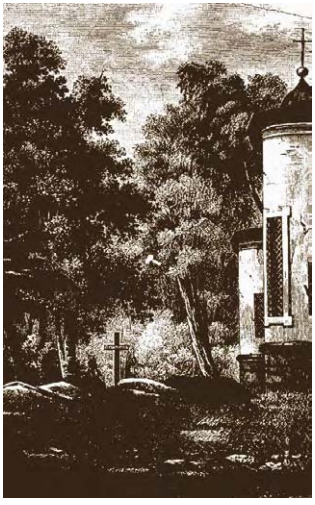

Mormântul lui Pușkin
lângă satul Mihailovskoe, Rusia

La un astfel de bal Pușkin s-a luat la harță cu colonel-locotenentul S. N. Starov, ajungând distracția până la duel. Intâmplarea a avut loc de Ajunul Crăcinului 1822, la întoarcerea lui Pușkin din sudul Basarabiei, unde fusese exilat de Inzov, drept pedeapsă pentru un alt duel cu un alt ofițer, Zubov, pornit de la un joc de cărți. Il citãm pe Ioan Halippa, care la rândul lui îl citează pe Bartenev, care la rându lui îl citează pe Gorciakov:

> De Ajun Chișinăul s-a înviorat cu desăvârșire, și Pușkin nu pierdea prilejul să mai dănțuiască și să se veselească. Insă de grabă… a trebuit să lupte. De data asta potrivnicul său era un om destoinic și cinstit de toată lumea. Acesta era colonelul și comandantul regimentului de vânători Semen Nikitici Starov, bineștiut în armată prin vitejia arătată în războiul patriotic[5] și în bătăliile de după graniță. Starov s-a băgat să-și apere un ofițer de-al său, pe carele, după părerea lui, Pușkin îl jignise. Lucrurile au decurs astfel. La o serată la cazinoul Chișinăului, care slujea drept loc de întruniri, un oarecare tânăr ofițer de vânători a ordonat muzicanților să cânte un cadril rusesc; dar Pușkin mai înainte se înțelesese cu Poltoraţki (un ofițer din statul major) să pornească o mazurcă, a bătut din palme și a strigat s-o cânte. Ofițerul-novice și-a mai repetat ordinul; însă muzicanții l-au ascultat pe Pușkin pe care îl știau demult, cu toate că nu era militar, și s-a pornit mazurca. Colonelul Starov văzuse toate acestea, și chemându-l pe ofițer l-a sfătuit să stăruie ca Pușkin măcar

Pistol de epocă
Muzeul Pușkin din Chișinău

5 Războiul din 1812 dintre Rusia și Franța.

să-şi ceară scuze. Tânărul ruşinos a început a se codi zicând că nu se cunoaşte deloc cu Puşkin. «Atunci eu voi vorbi pentru dumneata», a zis colonelul şi după dansuri s-a apropiat de Puşkin cu chestiuni, în urma cărora s-a hotărît ca a doua zi să aibă loc duelul.

Au duelat la vreo două verste (2×1,068 km) de la Chişinău, după toate regulile, cum se cuvine. După ce însă tot nu nimereau[6] din pricina condiţiilor meteorologice, s-au înţeles să amâne duelul, iar mai apoi s-au împăcat.

Începând cu martie 1821 şi până în 1825, balurile din club erau intens alimentate de un aflux de petrecăreţi din Iaşi, Bucureşti şi Constantinopol, fenomen cauzat de eterie, revoluţia grecească.

La urmă Wiegel ia măsuri, trimiţând lui Voronţov un denunţ aspura publicului venit şi celui local moldovenesc: "**Observaţii asupra stării actuale a Basarabiei**". Adunările în club sunt sistate, fapt care-l înciudă amarnic pe Liprandi: "a insinuat nişte relaţii de budoar, năzărite de ranchiuna şi imaginaţia sa bolnăvicioasă". De asemenea şi publicul moldovenesc s-a supărat foc pe Wiegel şi-l ameninţa cu bătaia.

13. Ospitalul public

Era un spital civil. Ceva mai târziu, în 1828, a apărut şi un spital militar. Storojenko:

…aşezat în clădirea vremelnică de stat zidită din cărămidă, unde stă acum corpusul întâi al gimnaziului de băieţi şi în opt clădiri ţivile în felurite părţi ale oraşului…

Ospitalul azi

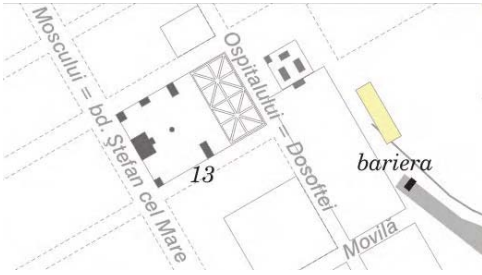

Ospitalul la 1817

6 "двукратнаго промаха съ обѣихъ сторонъ"

Elita

15. Casa asesor de colegiu Zamfirache Ralea

Ioan Halippa zice că mai corect ar suna "Rali". In orice caz mai nobil.

A. N. Bahmetev

După spusele lui Liprandi, "Casă încăpătoare, cu aripi, împrejmuită cu un gard" se afla chiar peste drum de casa veche de piatră a lui Vartholomeu, acolo unde se făceau baluri şi serate. Curtea casei Ralea forma un cartier separat în partea estică a pieţei dintre actualele *Columna* şi *Ştefan cel Mare* până la *Vlaicu Pârcălab*. Cartierele de lângă scuar spre strada *Puşkin* şi stradela *Poliţiei*[7], în opinia lui Ioan Halippa, încă nu existau, deşi documentele demonstrează că aici era un rând de dughene, "Провіантскіе магазины", care au fost demolate în al doilea deceniu.

> Astfel, când se intra în strada Ospătarului[8] din piaţă[9], spre stânga se zărea casa Rali, iar pe dreapta prima clădire era a Camerei Penale, unde se găseşte acum Cârmuirea Gubernială (casa Taras Şarovarov — 21); un pic mai la deal pe drumul Galbinii[10] stătea casa preşedintelui Camerei Penale c.s.r.[11] Kurik şi alături— Camera Civilă (casa vice-consul Lukaşevici — 22).

Mormântul Smarandei şi al lui Dumitrache Ralea lângă zidurile bisericii Sf. Ilie.

Liprandi:

> Rali sau Zemfirachi, pe lângă trei feciori (dintre care unul era un om foarte cumsecade) mai avea două fiice: una Ecaterina Zaharĕvna, de vreo douăzeci şi două de ani, măritată cu consilierul de colegiu Apostol Konstantinovici

7 Stradela dintre hotelul *Leo Grand* şi Directia Pază de Stat

8 Strada *Varlaam*

9 Grădina Catedralei

10 Strada *Vlaicu Pârcălab*

11 Consilier de Stat Real.

Stamo, în vârstă de peste cincizeci de ani. Puşkin l-a poreclit "belier conducteur", şi într-adevăr mutra-i aducea a berbec, era însă un om foarte învăţat, întotdeauna dichisit. Soţia îi era scundă, oacheşă, cu faţa expresivă şi ochi mari fermecători, foarte deşteaptă şi cetită, cu nişte principii care o deosebeau clar de alţii: era foarte amabilă, vorbăreaţă şi cu precădere propovăduia moralitatea.

Sora ei Maria (Mărioara)[12] de vreo optsprezece ani, era amică cu Pulcheriţa, dar mult mai frumoasă ca dânsa şi la înfăţişare şi la statură şi la forme, şi cu doi sau trei ani mai tânără, pe de asupra.

La Rali se dansa foarte rar, în schimb se făceau mai des serate muzicale. In ultimul an al aflării lui Puşkin la Chişinău, Mărioara s-a măritat cu căpitanul regimentului Selenghinski baronul Metlerkampf, mai târziu maior de husari, şi s-a nenorocit.

Wiegel

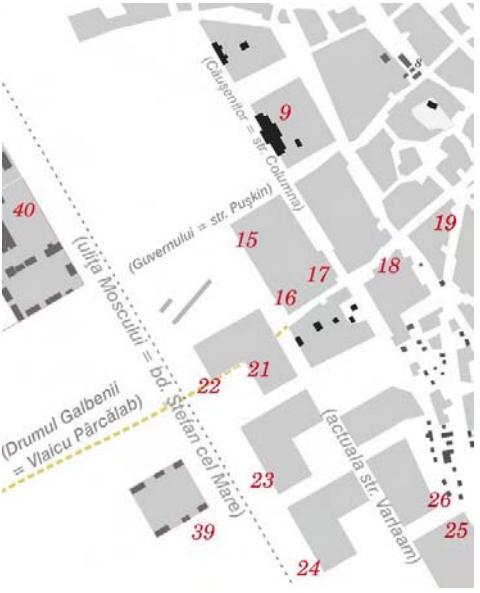

La Ralea locuia un oarecare subiect X, consilier de curte "*K. P. L-ka*". Liprandi:

Era un om mărunţel, spre patruzeci de ani, cu faţa deseori rumenită, sulemenită, molatic la vorbă, însă nelipsit de haz şi un mare virtuos al pianului. Din astă pricină era des poftit la odăile boierului Rali, ... cânta la pian împreună cu Mărioara, care era cea mai frumoasă în cercul chişinăuan de prietene, şi locuia într-o aripă a casei cu trei fraţi de ai săi.

27. "Cantora" poştală

Pe la mijlocul anului 1822 sediul poştei a fost mutat din actuala stradă *Alexandru cel Bun* în două clădiri separate

12 Rusește: Марья – Маріола.

(63) pe strada *Columna*. După Liprandi, între "Cantoră" şi casa veche a lui Vartholomeu mai era o casă mare de piatră (64) a administratorului magazinului franţuzesc Dupon. Mai marele peste Poşta Regională, Alekséi Alekséev, colonel în retragere, era un sârb de pe Nipru, dintre cei strămutaţi pe vremea lui Petru cel Mare. Bartenev:

> Puşkin venea destul de des pe la dânsul şi mai târziu s-a înrudit: fratele soţiei lui Alekséev, N. I. Pavlişcev s-a însurat cu sora lui Aleksandr Serghéevici.

Mai trăia pe atunci la Chişinău şi un alt Alekséev, Nikolai, din 1818 în statele namesnicului, iar din 1823 funcţionar cu misuni speciale pe lângă contele Voronţov. Insărcinat de generalul Kiseleff să extragă din arhive documentele privind relaţii diplomatice cu Serbia ale comandanţilor ruşi Michelson, Prozorovski, Bagration, Kamenski şi Kutuzov. Puşkin prietenea cu A. Alekséev, care era cu zece ani mai în vârstă. In ultimul an, când în urma unui seism casa namesnicului s-a şubrezit, au locuit împreună (65). Liprandi scrie:

Curtea Armenească

> Aveau aceleaşi cunoştinţe la Petersburg şi Moscova; la Chişinău, Alekséev fiind mai de mult cu traiul, l-a introdus în toate cercurile.

Tot el, ca nimeni altul, incita în Puşkin pasiunea versurilor indecente, iar Liprandi cu tot respectul faţă de erudiţia lui Alekséev nu ascunde că îl ştia de afemeiat. Şi Weltman era de acord:

> "Pe semne nimeni n-are o astfel de culegere complectă a tuturor operelor de Puşkin, ca Alekséev. Se înţelege, mai multe dintre ele nu pot fi publicate…"

O ediţie completă a operei poetului rămâne a fi problematică şi azi. Mass media ne informa la începutul anului 2005:

“Reputaţia marelui poet rus Aleksandr Puşkin este în pericol. … Poliţia rusească a confiscat o culegere de poezii de Puşkin sub pretextul luptei cu literatură «indecentă». … Vânzătorii de cărţi pot fi condamnaţi până la doi ani de privaţiune de libertate, în cazul dacă organele judiciare îi vor găsi vinovaţi.”

36. Casa Consiler de Stat Crupenschi, Matvěi Egorovici[13] vice-guvernator

Fiind de neam moldo-grec, era sociabil, ca şi Vartholomeu. La Crupenschi prevala jocul de cărţi asistat de o masă copioasă, la Vartholomeu — seratele dansante. Soţia sa, Ecaterina, din grecii de neam împărătesc Comnen, absolventă a mânăstirii Smolnyi din St. Petersburg, trăia şi ospăta rusește, ceea ce nu putea să-i displacă lui Puşkin, care “se săturase de plăcintele şi caimacurile altor gospodari ai Chişinăului”.

La începutul anilor douăzeci sora dreaptă a doamnei Crupenschi s-a măritat cu viitorul senator Catacazi, fratele guvernatorului Constantin Catacazi.

Spirituale

38. Casa Arhiepiscop Armenesc Grigorie

Acest Grigorie avea rang de mitropolit şi de aceea, înainte vreme, întregului cartier al curţii armeneşti i se zicea “Mitropolie Armenească” în contrapunct cu “Mitropolia Ortodoxă”.

39. Casa Consilier de Colegiu Dicescul

Conform lui Liprandi, pe atunci existau doar două aripi mari ale casei Dicescu, iar blocul principal încă nu fusese ridicat.

13 Matei al lui Gheorghe.

Fiica Dicescului, o moldoveancă drăguţă, era măritată cu ştabs-căpitanul Kalakuţki, aghiotant superior pe lângă generalul Orlov.

Reşedinţa Mitropolitului, mai târziu Muzeu Bisericesc. Inainte de demolare, anii 1960

40. Mitropolia

"…In anul 1808 chemat a fost din Dubăsari, aflându-se acolo la odihnă, fostul mitropolit al Chiului Gavriil Bănulescu-Bodoni, de neam românesc, şi numit exarh moldo-valah şi mitropolit al Moldovei, la eparhia căruia a fost înscrisă şi Basarabia.

In vremea ocârmuirii mitropoliei moldoveneşti Gavriil a atras o atenţie deosebită la orânduirea şi supunerea aşa ziselor «mănăstiri închinate», adică celor aflate în proprietatea mănăstirilor greceşti de peste hotară, în scopul slobozirii depline a românilor de sub înrăurirea grecească, care pătrundea prin aceste mănăstiri. Asupra lui Gavriil au început să cadă denunţuri din partea călugărilor greci, cari, spre noroc, nu şi-au atins scopul, iar instigatorii la nesupunere puterii duhovniceşti, la directiva Sf. Sinod, au fost scoşi din posturi şi întemniţaţi în mănăstiri ruseşti.

Fiind chemat în 1811–1812 în Petersburg pentru a fi prezent la Sinod, mitropolitul Gavriil a participat la comisia de orânduire a ţinutului, printre altele a propus Chişinăul drept centru al ocârmuirii ţinutului.

Iar când Moldavia cu Valahia potrivit păcii de la Bucureşti au fost întoarse Turciei, iar la Rusia a fost alipită numai Basarabia, mitropolitul Gavriil a lepădat Iaşii şi în ultimele zile a lunii septemvrie anului 1812 a sosit la Chişinău.

In următorul an 1813 a fost instituită pentru Basarabia o eparhie osebită a Chişinăului şi

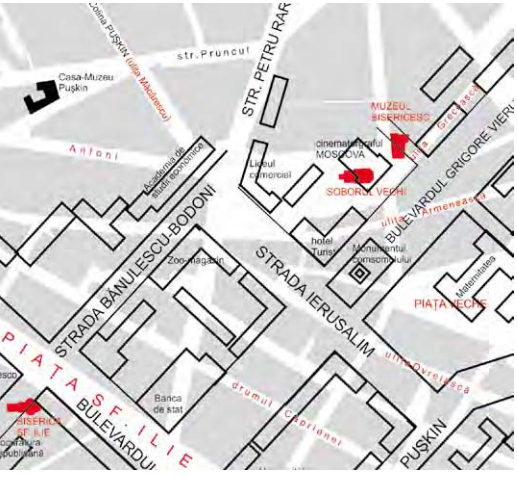

Amplasarea Soborului Vechi

Hotinului, cu cuprinderea şi a vicarului Tighinei şi Cetăţii-Albe. La început [până în 1837] **în componenţa noii eparhii întra, în afara regiunii Basarabiei, de asemenea şi aşa zisa ucraina hanului sau câmpia Voziei[14], cu oraşele: Ananii** [Vechi], **Tiraspoale[15] şi Odessa, cu judeţele lor şi cu 77 de biserici…"** (Zozulinov. *O scurtă descriere istorică a Basarabiei*)

După sosirea lui Puşkin la Chişinău (20 septembrie 1820) renumitul mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni, de la care se trăge numele de "mitropolie" a casei arhiereşti, a mai trăit doar o jumătate de an. Îmbolnăvindu-se de febră la 26 martie 1821, mitropolitul ascet a murit pe data de 30 ale aceleiaşi luni. Puşkin a fost martor al funeraliilor asistate de foarte multă lume, precum atestă pasajul păstrat din jurnalul său:

> 3 (aprilie). Pe data de trei l-am înmormântat pe mitropolitul de aici; în întreaga ceremonie mai mult de toate mi-au plăcut jidovii: se îmbulzeau pe uliţele înghesuite, se suiau pe acoperişuri şi alcătuiau acolo nişte grupuri pitoreşti. Nepăsarea li se arăta pe feţe: totuşi – nici un zâmbet, nici o mişcare neoportună! Ei au frică de creştini şi de aceea sunt de o sută de ori mai cuvioşi decât toţi.

Cu două zile înainte, la 1 aprilie 1821, V. G. Tepliakov, poreclit de Puşkin Melmont-Rătăcitorul pentru peregrinările sale în Balcani, a trecut pe la poet şi l-a mai ajutat să facă ordine prin hârţoage.

> Mai mult de un ceas am stat descurcând toate hârtiile; dar sfârşitul nu se prevedea. Puşkin a

La biserică.
Desen de Puşkin

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni

Reşedinţa şi Soborul Vechi.
1943

14 ruseşte: Oceakov.

15 Variantă de pronunţare "Tiraspoale", cu accentul pe "o", venită prin filieră franceză — limba de comunicare interetnică de atunci din regiune; abia mai târziu înrădăcinându-se varianta din limba rusă, cu accentul pe "a".

obosit, a sărit în picioare și apucând laolaltă toate hârtiile a zis: «Dă-le dracului!», le-a boțit cumva și le-a îndesat în geamantan.

Tepliakov a cerut ca amintire câteva notițe.

Oare ce poftă să zăbovești cu fleacuri, a spus Pușkin: articolașul despre Byron e scris de nu știu când; iar *Stariţa* — sunt niște păcate liceene, le scrisesem pentru Delvig. Hai, ia-le, dar nu cumva să le tipărești, că m-oi supăra, te-oi afurisi pe vecie.

Pomelnicul de la Mănăstirea Căprienii

Scaunul Mitropolitului

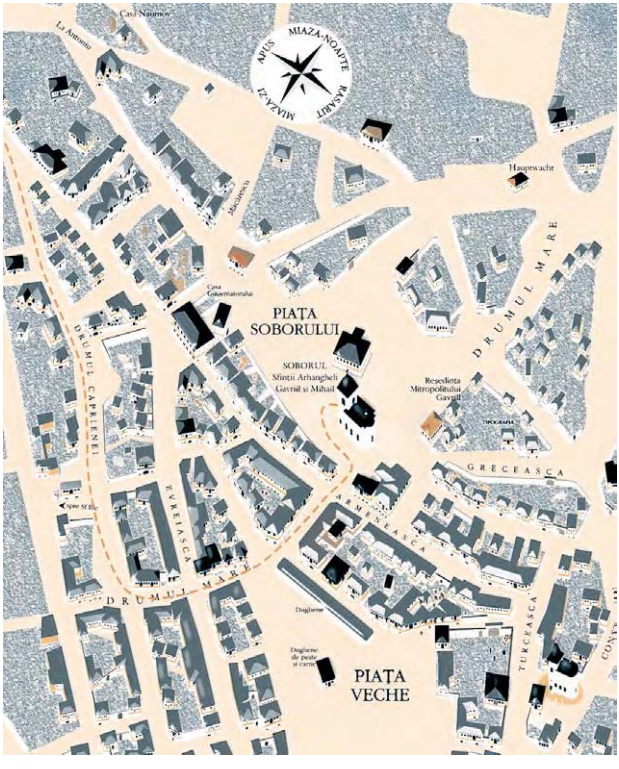

Ruta probabilă a procesiunii funerare a răposatului Gavriil Bănulescu-Bodoni

Planul Soborului Vechi

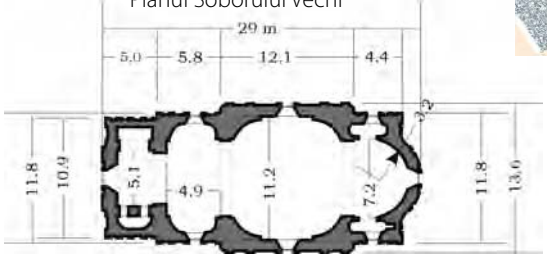

De fapt, Ioan Halippa redă întâmplarea pentru a ne duce la asemănarea spirituală dintre Byron și Pușkin, căci în articolașul 'scris de nu știu când' se spunea:

> Credința lăuntrică prevala în sufletul lui Byron asupra scepticismului enunțat pe alocuri în operele sale. Chiar poate că acest scepticism era doar o îndârjire vremelnică a minții, ce se opune uneori convingerii lăuntrice, credinței sufletești.
>
> Cum ar putea fi judecate însușirile și felul de gândire ale unui om după faptele lui dinafară? El își poate pune la întâmplare masca fățarnică a viciozității, dar și cea a virtuții. Deseori, îndemnat de o oarecare îndărătnicie a minții, el poate să scoată la vedere gloatei partea de loc bună a ființei sale moralicești; deseori poate să arunce praf în ochii prostimii doar prin ciudățeniile sale.

La "Mitropolie" exista de mai demult o "biserică mitropolitană exarhicească a crucii" în care a binevoit să asiste la liturghie, la 28 aprilie 1818, împăratul Aleksandr I.

Pușkin, în notația lui Tepliakov:

> *Dă-mi ceva să îmbrac, Nikita:*
> *Bat clopote la mitropolie.*

Ioan Halippa, scotocind prin listele celor spovediți la 1822, găsește printre cei din alaiul Namesnicului tocmai pe doi Nikita — unul dintre ei o fi fost "sluga credincioasă și devotată" a poetului.

41. Casa Consilier de Stat Real Varlam

Fost vistiernic (ministru de Finanțe) al Valahiei în 1806–12. Colaborator de vază al senatorilor Kușnikov și Krasno-Milașevici, coducători ai principatelor românești din timpul războiului. Luptător neobosit cu corupția — spre deosebire de alții. Alții, adică cei care acceptau corupția, îl țineau de

Aici se odihneste trupul Inalt Prea Sfințitului
Exarh Gavriil, Mitropolitul Chișinaului și al Hotinului,
cavalerul ordinelor Sf. Andrei, cel dintâi chemat,
Sf. Vladimir gradul I Sf. Alexandru și Sf. Ana clasa I
Acest renumit păstor s'a nascut in Transilvania in orașul Bistrița
după suferinți și nevoinți indelungate pentru binele Bise
in ultima decada a vieții sale a construit Casa Arhierească cu Semina
și rezidind si infrumusetand această biserică din Căpri
s'a odihnit de lucrurile sale in anul 1821
Numele lui va trăi din Neam in Neam, iar elerchiuea lui nor v
și lauda lui va mărturisi-o

Mormântul Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la mănăstirea Căpriana

Mănăstirea Căpriana
pe timpul lui Ioan Halippa

Ruinele anului 2000,
zona Soborului Vechi

renegat, şi la rândul lor **“toate abuzurile din regiune îi atribuiau «renegatului» şi acelor persoane, cari anume străduiau a le dezrădăcina.”** (Zozulinov)

Varlam mai avusese o casă la colţul străzilor *31 August* şi *Bănulescu-Bodoni* (76), unde pe timpul lui Ioan Halippa era casa cea mare a lui Donici. Liprandi:

> După mitropolie, pe uliţa paralelă cu faţadă, erau câteva case foarte confortabile; într-una stătea mădularul consiliului preaînalt N. V. Suşkov, într-alta c.s.r. Varlaam; mai încolo, mădularul camerei cazone Furman, acesta era familist şi făcea serate; chiar alături — casa de piatră a cuviosului Lončkovski; casa hotarnicului gubernial Etner, soţia căruia ţinea o pensiune de fete. Desigur, toate acestea nu erau palate de stoliţă, nici însă mai prejos de clădiri în de obşte guberniale nu erau, şi fiinţau de acum când Aleksandr Serghĕevici a sosit la Chişinău.

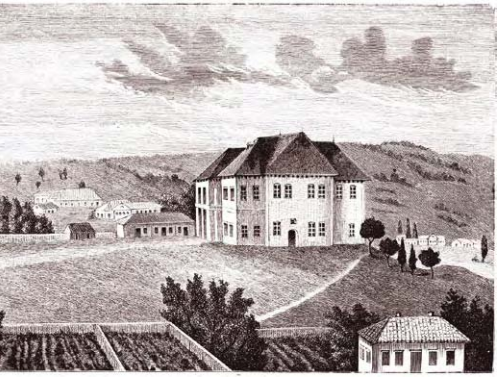

Casa Donici, unde a stat Inzov, la care a stat Puşkin

Există şi o altă repartizare a loturilor din zonă, semnată de Hartingh la 7 Ianuarie 1814:

“PLANUL aşezării loturilor în partea alexandrină a o. Chişinău, orânduit pentru înzestrarea oraşului nou cu clădiri de stat, publice, opşteşti şi particulare şi însemnate cu numerele următoare — precum urmează:

(1) Lotul ales şi ocupat de către Multpreasfinţitul Mitropolit şi Exarh Gavriil pintru clădirea căsei Mitropolitului cu acareturi, alăturea de care în acelaşi cvartal pintru clădirea Seminariului; — pe carele lot anul trecut se şi clădea casa această cu acareturi.

Dimitrie Sulima

(2) Trei cvartaluri numite de către Multpreasfinţitul Mitropolit şi Exarh pintru rîdicare a şapte case la slujitori ai bisericii; din cari după încuviinţarea

planului general, pe această parte, patru loturi au fost date la cererea acelora şi anume:

(a) Preotului Ilie Gariţin, (b) Protodiaconului Moise Cerniavski, (c) Protoiereului Constantin, şi (d) Diaconului Petru Lončkovski.

(3) In mijlocul pieţei de parade locul însemnat pintru clădirea bisericii cathedrale.

(4) Cvartalurile însemnate pentru clădiri de stat, şi anume aşezăminte de ocârmuire şi case guverniale.

(5) Dughene însemnate pentru dărîmare."

Ruinele

57. Casa Namesnicului

Casa, aşezată pe un deal, mai la o parte, aparţinuse boierului Donici, închiriată pentru namesnici pe banii oraşului. Din ea demult n-a rămas urmă, dar ruinele ei zăcuseră până la sfârşitul anilor şaizeci ai secolului 19.

Ruinele casei Donici

Din 1818 şi până în iunie 1820 aici a locuit primul namesnic al Basarabiei Alekséi Nikolaevici Bahmetev, unul dintre renumiţii generali ai timpului care a mai fost şi guvernator militar al Podoliei. "…la 29 Aprilie [1818], a fost întărit un nou «Ustav pentru alcătuirea ţării Basarabia», făcut de naměstnikul Bahmetiev [sic], înfiinţîndu-se totodată şi Innaltul Sfat, precum şi biuroul (контора) de hotărnicie, iar ţara a fost împărţită în 8 ţinuturi".

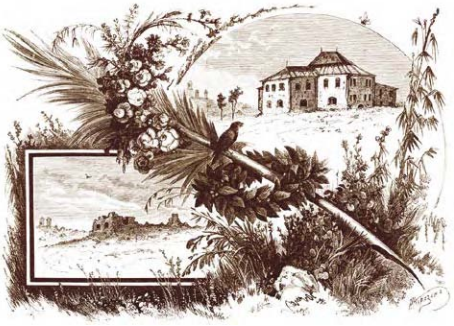

In vara anului 1820 aici a venit să locuiască generalul Ivan Inzov, marele epitrop al coloniilor sudice ale Rusiei, care a dat "pentru totdeauna" dealului numele de Colina Inzov. Din perioada sovietică şi până azi dealul poartă, iarăşi "pentru totdeauna", numele de Colina Puşkin. Tot aici, dar

temporar, în anii 1950 au fost ridicate nişte antene pentru a bruia emisiunile radio dăunătoare. Ruinele antenelor mai zac şi astăzi.

Ruinele antenelor de bruiaj

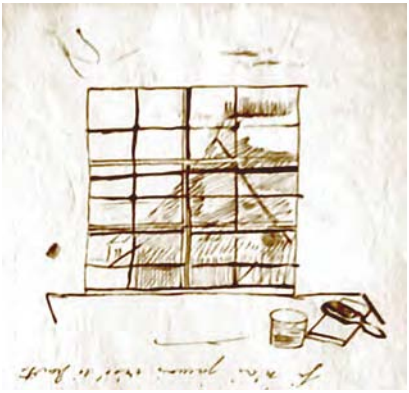

Vedere pe fereastră.
Desen de Puşkin

> …iarna aceluiaşi an, încoace s-a mutat cu traiul şi Puşkin, care se oprise la început în casa pentru oaspeţi a migrantului rus orăşanul Ivan Nikolaev Naumov (colţul străzilor Antoniu şi Pruncul).

Paul Gore, Preşedinte al Comisiunei Monumentelor Istorice, secţia regională din Basarabia, ne aduce la cunoştinţă "*Adaosul la* circulara *Nr. 3 anul 1884 din partea Direcţiunii regionale din Odesa a Ministerului de instrucţiune publică*… unde se impune tuturor profesorilor şi învăţătorilor întroducerea ei [circularei] în şcoalele regiunii … [conţinând] lista complectă a monumentelor istorice ruseşti din "Basarabia":

1) Casa unde a locuit Imp. Alexandru al II în timpul războiului din 1877…

2) Capela din "Râşcanovca" zidită în amintirea citirei manifestului de declarare a războiului din 1877.

3) Monumentul (din 1885) poetului rus Puşkin din grădina publică.

4) Casa generalului Inzov, în care a locuit marele poet Puşkin (casa aparţinea boerului Donici şi a fost dărîmată demult).

5) Monumentul în amintirea luptei de la Cahul în 1770. El a fost ridicat la 1844 din porunca împăratului Rusiei Nicolae I.

6) Monumentul ridicat la 1845 lângă Cahul de către general-guvernatorul Novorosiei şi Basarabiei, contele Mihail Voronţov, tatălui său, contele Semen Voronţov, în amintirea bătăliei de la 1770.

7) Monumentul din 1791 ridicat pe locul săvârşirei din viaţă a prinţului Serenisim Potiomchin … mort subit pe când călătorea de la Iaşi spre Herson.

8) Catedrala de la Bolgrad, zidită de colonişti, unde se găseşte mormântul generalului Inzov."

…Pe lângă casă, în livadă, era o poiată plină cu canari şi alte păsări, de cari namesnicul era mare amator. Se zice, că Puşkin din strengărie şi dorinţă de-a zeflemisi pe seama castităţii nacealnicului său bătrân, a isprăvit să înveţe papagalul din colivia de pe balcon un cuvânt de sudalmă moldovenesc.

In ziua de Paşti a anului 1821 preasfinţitul Dimitrie (Sulima) se afla la general: în sală era pusă masa cu bucatele cuvenite; după ce a binecuvântat gustarea, Dimitrie a ieşit pe uşă deschisă la balcon, apoi Inzov şi alţi câţiva, — printre cari şi Ivan Petrovici Liprandi, care ne redă scena. După ce a admirat priveliştea, Dimitrie s-a apropiat de colivie şi a zis ceva papagalului, iar acela i-a întors-o în cuvântul de pomină, tot repetându-l şi chicotind.

Lui Puşkin i-au fost rezervate două camere mici, jos, în spate, pe dreapta de la intrare, cu trei ferestre zăbrelite ce dădeau în livadă. Priveliştea de acolo era minunată … Indată sub povârniş, în vale, se zărea ca în palmă apa Bâcului, pe atunci revărsat aici într-un lac mic. Mai la stânga pietrăriile Moldovenilor, şi încă mai la stânga oraşul cel nou. In depărtare se profilau costişele, cu picăţele albe ale caselor unui sat retras.

Odaia o ocupa Puşkin, tinda — 'sluga credincioasă şi devotată' Nikita. Au stat aici până la finele anului 1821. In primăvara acelui an, după cutremurul în urma căruia suferise casa, Inzov s-a mutat temporar la o altă gazdă

Pietrăria. Anii 1880

Muzeul

— Puşkin însă continua să trăiască sub dărîmături, poate că din nişte motive excentrice. Weltman:

> Puşkin mai avea pe atunci niscaiva ciudăţenii, se prea poate tovarăşi de neînlăturat ai junimei geniale. Purta nişte unghii mai lungi ca unghiile învăţaţilor chitaieni. Trezit din somn, şedea gol în aşternut şi trăgea din pistol în perete. Dar însingurarea printre ruine l-a plictisit şi el s-a mutat cu traiul la Alekseev.
>
> Dimineaţa o închina unei primblări de inspiraţie înafara oraşului, cu un creion şi o foaie de hârtie; la întoarcere foaia era toată scrisă cu versuri, însă dintr-aceste mărgăritare risipite el alegea doar cele măşcate, nu mai mult de zece; abia din ele se alcătuiau şiragurile strălucite ale întâmplărilor din poemele: "Prizonierul din Caucaz", "Tâlharii", începutul la "Oneghin" şi operele mărunte, tipărite şi netipărite. La pogorîrea dogorii zilei sudice, Puşkin se însingura în atmosfera răcoritoare a ruinelor părăsite şi, în caz dacă nu se îndeletnicea cu trierea schiţelor de dimineaţă, se apuca de manuscrisele sale vechi sau de cetitul vreunei cărţi bune, luate de la Liprandi.

Puşkin[16]:

> *In sihăstrie geniul meu nesăbuit*
> *A cunoscut şi munca liniştită şi setea cugetărilor.*
> *Imi stăpânesc ziua; mintea mi-i prietenă cu ordinea;*
> *Mă deprind să rămân de veghe la gânduri lungi;*
> *Caut să-mi răscumpăr în cuprinsul libertăţii*
> *Anii răscolitori pierduţi ai tinereţii,*
> *Şi prin cultivare să ajung din urmă secolul de azi.*

16 Traducere prozaică. In formă poetică, intraductibilă vezi pag. 170

Și:

Mi-e dragă poama viței
Coaptă în ciorchine sub deal,
Frumoasa văii mele mănoase,
Bucuria toamnei de aur,
Lunguiață și străvezie,
Ca degetele fecioarei june.

Muzeul

66. Casa (pentru oaspeți) a lui Ivan Nikolaevici Naumov

Migrant rus, ocupa o funcție pe lângă comisiunea de cartiruire. Liprandi:

> Era orășean și se îmbrăca, cum se zice, în haine nemțești... Casa lui și aripa casei erau tare curățele și nu erau din lut; aici se opreau toate înaltele fețe venite, mai ales că pe vremea ceea înafara jidovelor Golda și Isaevna, n-aveai unde mânea. In 1821 armeanul Antoniu a deschis o casă de oaspeți, aceasta era însă nesuferit de murdară în toate privințele și ținută într-o manieră asiatecă — de felul unui caravan-serai. Mai târziu Pușkin trecea din când în când pe la sala de biliard, care se afla în acest han.

Ioan Halippa ne spune că Pușkin a stat la Naumov un răstimp scurt, până a se muta în casa namesnicului — Naumov însă până în anii 1850 îi distra pe funcționarii Cârmuirii Regionale cu istorisiri despre viața poetului din casa sa — "și istorisirile acestea le confirma și colegul de lucru al lui Pușkin, mort trei ani în urmă (la vârsta de 117 ani), Przebylski."

Desen de Pușkin

Casa trecuse de la un stăpân la altul, precum Greculov, Zelman și alții. Din 13 mai 1893 era în proprietatea bătrânei Atamancikova, cu care Ioan Halippa s-a și întreținut:

> Ea dă în chirie două aripi ale casei şi din modestul venit menţine existenţa sa, a fiicei sale văduvite şi a trei nepoţei minori, sălăşluind cu toţii în aripa a treia, cea mai veche, din mijlocul ogrăzii. In această aripă bătrâna ne arată o odaie largă spre răsărit, cu trei salcâmi bătrâni la ferestre: stăpâna ne asigură că odaia, potrivit datinii, o ocupa Puşkin.

Și aduce o probă incontestabilă aflării aici a poetului:

> Micii şcolari — nepoţeii stăpânei — cu un interes neslăbit se îndeletnicesc cu cetitul în voce tare din nişte cărţulii ieftine de Puşkin, asistaţi de bunica, care le lămureşte pe toate amănunţit cu o mare iscusinţă şi denotă un dar al naraţiunii, demn de memoria Radionovnei — doicei poetului.

Casa Catacazi

De aceea la 10 februarie 1948 aici va fi inaugurată *Casa-Muzeu Puşkin*.

67. Casa guvernatorul civil Constantin Antonovici Catacazi

Primul guvernator al Basarabiei, până la 17 iulie 1813, a fost Scarlat Sturdza, al doilea, până 1818 — inginer general-maiorul Hartingh. Catacazi a fost numit după instituirea aşezământului de namesnic, în baza "**Regulamentului de înfiinţare a regiunii Basarabia**" alcătuit de Bahmetev și aprobat de țar.

Catacazi

> Catacazi mai avea o casă (81) în oraşul de jos, la colţul străzilor Botezatu şi Constantin, păstrată până acum.

Avea o soră Taisia, fată mare la patruzeci de ani, nici frumoasă, nici cu studii, poreclită "Geanlis a Chișinăului".

Pentru a-i reconstitui caracterul, consultăm *Dicționarul Enciclopedic*:

Geanlis, Stephania Felista, n. în a. 1746 în Chamberi, în Burgundia, din părinți de vază […] **m. în a. 1830. Romanele, nuvelele ș. a. operele ei cuprind 90 volume, în mare parte consacrate vieții elitare și sociale, fiind scrise într-o limbă bună, deseori atractive prin conținut, suferă însă de moralizare excesivă, manierism și nesinceritate a tonului.**

Complotiștii

Catacazi mai avea și o soție, soră cu conducătorul eteriștilor, contele Alexandru Ipsylanti, totuși, se vede că nu era la curent cu conspirația. Weltman:

> Iarna sfârșitului anului 1820 și începutului 1821 trecea la Chișinău cu multă veselie; mi-aduc aminte, că în acest an nici n-a mai fost iarnă; lunile de iarnă semănau cu vremea minunată din septemvrie; n-a nins un fulg. Timpul ni se scurgea pe la serate și baluri, deseori pe la namesnic, unde se aduna toată nobilimea Chișinăului, iar câteodată în casa lui Al. Cantacuzin și pe la alții.

Casa Cantacuzino este arătată de Ioan Halippa la numărul 82. Tot în vecinătate el plasează casele: a lui Tanski — 83, a generalului A. Ia. Ceremisov — 84, casa de lemn cu acareturi a principelui Gheorghe Cantacuzino — 85, iar peste maidan, la ieșirea spre Sculeni, casele lui Milo — 86 și a lui Běluga-Kochanowski — 87.

> In Valahia la vremea aceea răscoala a și pornit. In capul ei era un oarecare Thedor Vladimiresco, comandant de panduri pe timpul războiului rușilor cu turcii. Drept țel însă răscoala aceasta

1821
Revoluția

avea scuturarea jugului fanarioţilor numiţi în calitate de principi ai Moldaviei şi Valahiei. In vreme ce Poarta-l desemna pe Callimahi domnitor al Valahiei după moartea lui Alexandru Suţo, Vladimiresco a şi cucerit toată Valahia Mică. Nimeni nu prevedea ca această scânteie va fi începutul eteriei (tovărăşie întru salvarea Greciei) şi va avea acele urmări, care s-au desfăşurat în văzul nostru.

Alexandru Ipsylanti

Odată, la un bal la namesnic, a apărut o persoană nouă — un general zvelt de cavalerie rus; braţul drept avea măneca cusută şi atârna pe o eşarfă neagră. Nu l-aş fi observat, de nu începea el să dănţuiască mazurce. "Cine-i?", întrebai. "Principele Alexandru Ipsylanti", mi se răspunse. Mă mulţumii cu acest răspuns.

Alexandru Ipsylanti
desen de Puşkin

Ca să aflăm ceva mai mult, iarăşi ne adresăm *Dicţionarului Enciclopedic*:

Ipsylanti 1) principe Alexandr Constantinovici, n. 1783, m. 1828; unul dintre primii conducători greci în lupta cu Turcia pentru independenţa şi libertatea patriei. In 1808 a sosit cu tatăl său (fost domnitor al Moldovei) la Petersburg, unde a fost primit în serviciu. Pe parcursul campaniei a. 1813 s-a distins în bătăliile la Lutzen şi Dresda, în ultima pierzând mâna dreaptă. La întoarcerea armatei noastre în hotarele Rusiei, a fost numit flig.-aghiotant. La ştirea despre începutul acţiunii eteriştilor în Grecia, s-a grăbit în Basarabia, însoţit de o mulţime de arnăuţi. A editat câteva proclamaţii către locuitorii Moldaviei şi Valahiei, şi către grecii locuitori ai regiunilor imperiului Turc, chemându-i la arme pentru răsturnarea jugului otoman; la chemarea aceasta sub steagurile lui s-au adunat până la 50 mii oameni. Pr. I. spera la

ajutorul statelor europene şi mai ales al Rusiei, dar împ. Aleksandr a declarat, ca tulburătorii să nu se aştepte la vreo susţinere din patea Rusiei, şi tot atunci I. a fost exclus din serviciul rusesc; răspunsuri asemănătoare s-au primit şi de la alte state…

Peste câteva zile era un bal la principele Cantacuzin, şi iarăşi n-am presupus că în mijlocul mulţimii vânturatece sunt două feţe istorice, uneltind Greciei un nou viitor.

Dimitrie Ipsylanti

Sprijinit de o măsuţă, stătea căzut pe gânduri un aghiotant uscăţiv. … O faţă trasă, nas un pic acvilin, cap aproape chel, îngust în spete, picioare ca nişte fluiere, îmbrăcate în reituze cu lampasuri, de loc prevestind un viitor conducător de oşti al Greciei Dmitri Ipsylanti.

Nicolae Ipsylanti

Am fost sustras de la convorbire de câteva glasuri femeieşti, care tot repetau: «Monsieur le prince, dancez donc! Dancez, Nicolas, au moins une seule figure!» Ostaşul însă refuza. Cu mult greu l-au înduplecară totuşi să facă un cerc. Se lăsă rugăminţilor; frumosul bărbat dibaci i-a întrecut pe toţi leşii în dibăcia dănţuirii mazurcii. «Cine-i acesta?» o întrebai pe principesa Cantacuzin «C'est le prince Nicolas Ipsylanti! Ah, comme il dance!»

Cei trei fraţi Ipsylanti erau veniţi la Chişinău într-un scurt concediu. Peste câteva zile tustrei au plecat în taină în Principatul Moldovei, şi abia atunci li s-au lămurit intenţiile.

La 22 februarie 1821 principele Alexandru Ipsylanti a pornit acţiuni militare, trecând Prutul. Chemarea sa

…tatăl său (fost domnitor al Moldovei)…

a înrăurit puternic şi pe grecii dintre hotarele Rusiei; din Odessa mulţimile de greci veneau pe jos şi în trăsuri prin Tiraspoale, Tighina şi Chişinău în Moldavia. Peste tot erau aprovizionaţi în secret cu mijloace de drum de către agenţii eteriei; de pe atunci cântau ei gloriosul cântec al grecilor noi: "Δευτε παιδες των Ελλήνων!".

Mormânt grecesc la Chişinău

Cu venirea primăverii luptele au ajuns la hotarele imperiului. Ruşii au deplasat oştiri spre Prut pentru o eventuală întărire a frontierei. Oraşul era controversat de aventura lui Ipsylanti. La 2 aprilie Puşkin notează în jurnal:

…mi-am petrecut seara la N. D. — o grecoaică admirabilă. — S-a vorbit de A. Ipsylanti; printre cinci Greci eu singurul vorbeam ca un Grec. Cu toţii se îndoiau de reuşita cauzei eteriei; eu însumi sunt convins că Grecia va triumfa iar cei 2,500,000 de turci vor ceda ţara înfloritoare a Elladei moştenitorilor legali ai lui Homer şi Themistocle…

In curând însă refugiaţii au inundat Basarabia.

Grădina Publică azi

CHIȘINĂUL anului 1823

după

Ioan HALIPPA

CASE

57. Casa boierul Donici
58. Casa I. D. Strijevschi
59. Casa (2) Gh. Vartholomei
60. Casino
61. Seminarul
62. Pensiunea pentru nobili
63. Oficiul Poștal
64. Casa Dupon
65. Gazda N. S. Alexieev
66. Casa I. N. Naumov
67. Casa (1) gubernatorul civil C. Catacazi
68. Pensiunea de fete (casa Maille)
69. Casa Maille / Cabinetul generalului Orlov
70. Casa M. Th. Maille / Gazda lui Orlov
71. Casa Nedoba
72. Gazda colonelului Kornilovici
73. Casa arhiereului armean
74. Casa Mavrosca
75. Casa N. V. Suşkov
76. Casa (2) vistiernic Varlaam
77. Casa Furman
78. Casa Lonczkowski
79. Casa hotarnicul Etner
80. Hanul Antonie
81. Casa (2) gubernator civil C. Catacazi
82. Casa principe Al. Cantacuzin
83. Casa Tanski
84. Casa general Ceremisinov
85. Casa principe G. Cantacuzin
86. Casa Milo
87. Casa Bieluga-Kochanowsky /Pulcheria Milo
88. Casa Petrachi Mavrogheni
89. Gazda Calipso Polihroni
90. Casa I. Pruncul
91. Casa Grecul
92. Casa Purcel
93. Casa poet C.Stamati
94. Cofetăria Marcu Mancini

IAZUL PRUNCULUI
CALEA IEȘILOR
MORI
MORI
PODUL MARE
Biserica Răşcani
PODUL BOTEZATU
DRUMUL MARE
BOTEZATU
SALOS
OSTROGUL
barieră
OSPITALUL
DRUMUL CAPRIENEI
DRUMUL SPATARULUI
MOVILEANA
NEAMTULUI
LUCANILOR
ESANU
LEMNARIEI
VARTHOLOMEIU
PIAȚA SF. ILIE
PRUNCUL
ANTONI
MACARESCU
Piața Soborului
Reședința mitropolitului Gavriil
Biserica Armenească
ARMENEASCĂ
TURCEASCĂ
Piața Veche
Fereedeu
Sinagoga
RĂSCANILOR
BALȘ
Cimitir armenesc
MINCU
STAVRIE
SABERINGA
SFÂNTA VINERI (Gr.-Uniței)
MARIA
BULGARIA
IOANȚI
VARNAV
Capela Iipovană
LAVGAVIER
SINAGOGII
CHIOLBAS
POPII
Sf.Haralamb
ARMEANĂ
GOLIEI (IRINOPOL)
TITU
IOACHIM
MIHAILEANA
NEGUȚĂTORILOR
ARMEANĂ
Cimitir evreiesc
Sf. GHEORGHE
COJOCARILOR
DRUMUL CAUSENILOR (Columna)
BALANESCU
LA BULGARI
MOSCULUI (bd. Ștefan cel Mare)
GALBINEI
POLITIEI
SEMINARULUI
GUVERNULUI (Puşkin)
CHIANA
PODOLEANA
MAHALAUA GALBENEI (str. Malcevici)
10 20 50 100 200 300 Stânjeni

Divizarea

Küstangi, viitoarea Constanța

Stambul, fostul Constantinopole

București

Раззѣвавшись отъ обѣдни,
Къ Катакази ѣду въ домъ,
Что за греческія бредни,
Что за греческій содомъ!
Подогнувъ подъ жопу ноги
За вареньемъ, средь прохладъ,
Какъ египетскіе боги,
Дамы преютъ и молчатъ

А. Пушкинъ

Weltman scrie:

"Lumea a început să clocotească. In loc de douăsprezece mii de locuitori erau de acum aici până la cincizeci de mii pe un spaţiu de patru verste pătrate. Aducea mai curând a grămădire a poporului la o sărbătoare locală, atunci când cei veniţi poposesc cumva, îmbulzindu-se într-o odaie cu toată familia. Dar nu doar Chişinăul s-a umplut cu refugiaţi din Moldavia şi Valahia; populaţia întregii Basarabii s-a dublat cel puţin. Chişinăul pe vremea aceea era un havuz de principi şi boieri nobili din Constantinopol şi din cele două principate; în fiecare casă, ce

avea două-trei odăi, locuiau strămutaţii din minunatele palate ale Ieşilor sau Bucureştilor.

Aici era în trecere spre Italia domnitorul Moldaviei Mihail Suţo; aici a venit cu traiul familia lui, în care strălucea prin frumuseţe Ralu Suţo; aici stătea familia Mavrocordato, în care înflorea Maria, ultima reprezentantă de pe pământ a frumuseţii clasice feminine. Când o priveam, îmi părea că Ellada în chip de fecioară divină a pogorît pe pământ, ca îndată să şi dispară pe vecie. Inainte vreme era o plăcere să trăieşti la Chişinău, dar faţă de cea de azi, vremea dinainte părea plictiseală. Deodată s-a făcut obositor de vesel. Cunoştinţe noi la fiece pas. Ferestrele celor mai prăpădite magazine s-au făcut rame pentru căpşoare femeieşti; ochii negri ale acestor portrete vii te scrutau necontenit, din care parte nu te-ai apropia, căci portretele aveau mereu un zâmbet netrecător.

La fiece pas se încolţea vorba despre chestiile greceşti: interesul era deosebit. Noutăţile se răspândeau ca o scânteie electrică prin toată lumea grecească a Chişinăului. Turbanele principilor şi căciulile boierilor se primblau din casă în casă în trăsuri vieneze, cu scrisori venite de peste hotară. Se putea născoci orice nerozie despre izbânzile greceşti şi a o pune în mişcare; toate erau crezute, toate serveau surse de bârfe şi exageraţii. In orice caz, părerile aveau a se împarţi în două: unii se bucurau de isprăvile grecilor, alţii îi blestemau pe greci, carii au răvăşit traiul sătul al boierilor din principate. Moldovenii în de obşte le urau succes turcilor, şi se bucurau din suflet, când li se tăiau capetele fanarioţilor, căci în fiecare dintre ei întrezăreau câte un viitor domnitor de al lor."

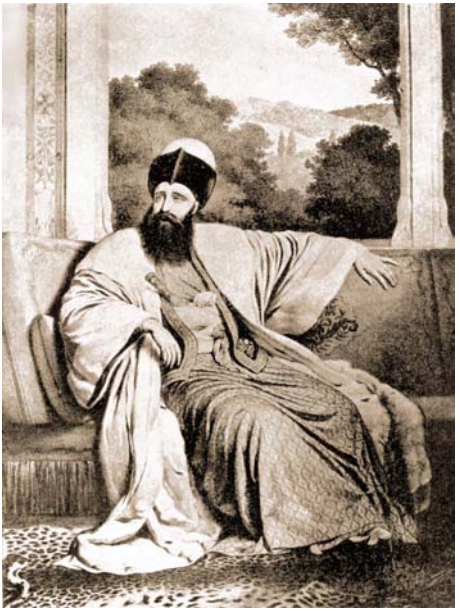

Mihail Suțu

Societatea bejenarilor

Liprandi:

Ralu Suțu

Constantin Suțu

…Din jumătatea lui martie a început grămădirea bujenarilor (astfel sunt numiţi în Moldova refugiaţii), şi această grămădire tot creştea. Să încep de la principi.

Dintre primii a fost domnitorul Moldovei, Principele Mihail Suţo, care nefiind la curent cu tainele eteriştilor, era uluit de apariţia neaşteptată la Iaşi a lui Ipsylanti şi Cantacuzin, mai ales când şi-a dat seama că şi toată paza sa din Arnăuţi, şi toţi fanarioţii săi apropiaţi luaseră partea eteriştilor. Situaţia lui s-a complicat, şi cu toate că Ipsylanti îl lăsase în scaun, îndată ce ei au părăsit Iaşii, domnitorul cu toată familia s-au răpezit spre carantina[1] Sculenilor, iar după el şi toată emigraţia, care încotro, unii în Austria, alţii la noi.

Principele Mihail n-a rămas pentru mult timp la Chişinău, ci a plecat mai departe în Rusia[2]; însă tatăl său, Bei-Zadea Gheorghe[3], cu soţia şi fiica Ralu, pomenită mai sus, s-au statornicit la Chişinău. Li s-a alăturat fiul Constantin, însurat cu Racoviţă, ea fiind de un neam foarte vechi muntenesc, care mai păstra o avuţie destul de mare. Mai apoi, din Constantinopol prin Odessa, a fugit fratele său mai mare Nicolae, fostul însărcinat cu afaceri al fratelui său Mihail, domnitor al Moldovei. Nicolae era însurat cu fiica vistiernicului muntean Piciulesco, Roxandra, cam de 27 ani, într-adevăr frumoasă şi foarte

1 Vama, punctul de trecere în Imperiul Rus.

2 iar apoi în Italia; în anii 30 era la Petersburg, în calitate de sol al regatului Greciei, post preluat apoi de fiul său (I. H.)

3 Grigore? cf. articolul nostru "Ierarhii răsăriteni" § 15 (I.H.)

cultivată, dar și însuși Nicolae și de asemenea și Constantin, erau niște oameni foarte ageri, mai ales Nicolae, care știa bine franțuzește.

Pe la Nicolae Suțo aveau loc la Chișinău baluri și serate. Soția lui Constantin, al celui mai arătos dintre frați după Mihail (pus la domnie pentru frumusețe), era urîțică, și nu vizita societatea.

In sfârșit, cel de-al patrulea frate, Ivan Suțo, șambelan la ducele de Luțk, în veșminte europene, un băiat bun, cu studii europene, dar mai simplu ca frații săi. Apoi postelnicul Ivan Schina, un om foarte citit și știutor la desăvârșire al limbii franțuzești, însurat cu sora principelui Mihail, Sevastița, foarte drăguță, dar prea modestă, precum și este zugrăvită în *giocul*[4] de pomină. Din neamul Suțo mai era și Alecu.

După Suțo a venit la Chișinău principele Caragea, fiul fostului domnitor valah. Era însurat cu fiica dragomanului, sosit și el la Chișinău din Constantinopol, grecul Rosseti, poreclit Bibică, favorit[5] al preaputernicului Galet-Efendi; acest Rosseti mai avea o fiică, fecioară[6]. Familiilor domnești trebuiesc alăturați și cei doi Moruzi moldoveni, sosiți tot pe atunci la Chișinău, cu mama și cu trei surori, destul de bunișoare, dar nu prea cultivate.

Mai departe, dintre cei din boieri, pe locul întâi după însemnătate și avuție era Gheorghe Roznovan, vistiar din vremea războiului din 1806 – 1812, împreună cu doi fii, Nicolae și Alecu. Pe la Roznovan se întâmplau baluri și serate.

Sevastia Sutzu, 1800 –1886, în căsătorie Mavros.

O fi vorba de aceeași Sevastița?

Elena Suțu

4 Poezie de Puşkin.

5 ca și Mihail Suțo (I.H.)

6 "picioruşele căreia, după convingerea tuturora, au fost slăvite în capitolul întâi din *Oněghin*" — Bartenev. (I.H.)

Elisaveta Petrovna
Impărăteasa Rusiei

Apoi, bătrânul postelnic Dumitrache Statache, care în curând a luat în concesiune toate poştele Basarabiei. Doi postelnici Plaghino; unul avea o soţie tare drăguţa, de neam muntenesc, căreia mulţi îi făceau curte. Lui Puşkin ea îi aducea a împărăteasa Elisaveta Petrovna de pe ruble. Celălalt Plaghino, însurat cu principesa Moruzi destul de cultivată, dar nu prea arătoasă, mai ales că se apropia de patruzeci de ani.

Madam Bogdan, o femeie ajunsă la o vârstă de peste 50 de ani, jumătate din cari le trăise la chilipirul său. Era văduvă a Hatmanului Bogdan[7], pedepsit cu moartea[8] de către principele Moruzi împreună cu logofătul său Cuza, un bunic al domnitorului de mai târziu al principatelor dunărene unite Ioan-Alexandru. Bogdăneasa avea doi fii, dar aceştia trăiau ba în Austria, ba în principate; iar fiica sa Mărioara[9] stătea la Chişinău cu soţul ei Todor Balş, a cărui istorie cu A. S. Puşkin este cunoscută.

Mănăstirea Căpriana la a
2-a jum. sec. 19

Plictiseala

In acest loc Ioan Halippa inserează o notă de subsol, în care redă întreaga poveste a ciocnirii dintre Tudor Balş şi A. Puşkin:

Această istorie a lui Puşkin cu vornicul Moldovei, care a agravat în mod fatal situaţiunea poetului la Chişinău, Bartenev o relatează din spusele prietenului lui Puşkin de pe timpuri, Vladimir Petrovici Gorciakov:

7 boier neaoş moldovan (I. H.)

8 la urzelile fanarioţilor (I. H.)

9 în text: "Mariola (Marica)".

“Printre moşierii–moldoveni chişinăuani cu cari se cunoştea Puşkin era un oarecare Balş. Soţia sa, o femeie încă destul de tânără, îşi purta peste tot fiica de vreo 13 ani, în ciuda vârstei acesteia. Puşkin o acosta. O fi înciudat acest lucru pe mamă-sa, sau că se vroia curtată ea însăşi, în orice caz s-a supărat de la ceva şi a început să-l mustre. Pe atunci în societate mult se vorbea de o sfadă a doi moldoveni: ar fi trebuit să se ia la luptă, însă ei nu se luau. «Ce vrei de la ei! a remarcat odată Liprandi, la ei este obişnuit să năimească câţiva oameni, şi cu mâinile lor să-şi ciomăgească inamicul». Pe Puşkin îl distra astfel de metodă uşoară de răzbunare.

In curând, la o serată la cineva, într-o convorbire cu soţia lui Balş, el a zis: «Măi, ce plictiseală: măcar de m-ar năimi careva să mă lupt în locul lui!» Moldovanca s-a aprins: «D-apoi bate-te mai bine pentru dumneata», i-a tăiat-o. «Dar cu cine?» — «Măcar şi cu Starov; pare că n-ai dus-o până la capăt cu el». (Acest duel n-a reuşit din cauza vijeliei: inamicii încercau de două ori să împuşte, şi au fost deci patru greşuri. Mai pe urmă i-au împăcat, însă prin oraş s-au răspândit nişte zvonuri confuze). La acestea Puşkin a răspuns că dacă în locul ei ar fi soţul, atunci s-ar mai putea vorbi; de aceea nu-i rămâne altceva decât să-i afle părerea. Indată Puşkin trece spre masa de cărţi, la care era aşezat Balş, îl cheamă şi-i lămureşte chestia. Balş s-a dus s-o întrebe pe soţia, iar aceea i-a răspuns că Puşkin îi spusese obrăznicii. «Cum de ceri satisfacţiuni de la mine, iar singur îţi permiţi să-mi insulţi soţia», a zis Balş întorcându-se. Cuvintele acestea erau pronunţate cu atâta îngâmfare, încât Puşkin n-a mai răbdat, a apucat un sfeşnic să-l pocnească pe Balş. P. S. Aleksĕev a izbutit să-l ţină la vreme.

Nicolae Roznovan

Valul lui Traian, înc. sec. 19.
Hotar dintre Basarabia istorică
şi restul Moldovei

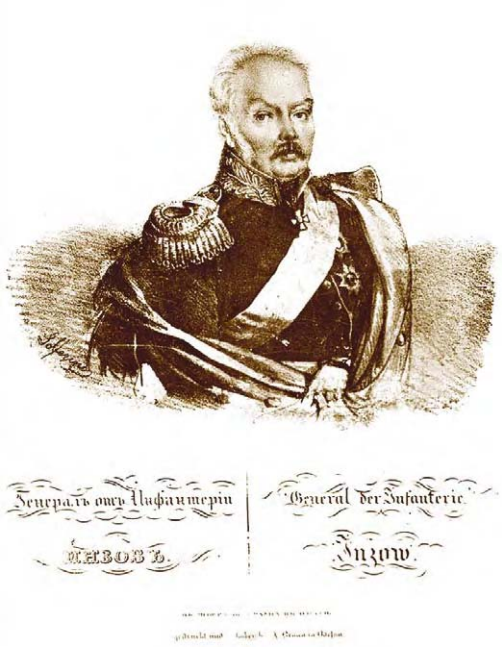

Inzov

Desigur, s-a produs o învălmăşeală groaznică, şi într-un fel au reuşit să-i despartă pe inamici.

A doua zi la stăruinţa lui Crupenschi şi a lui P. S. Puşcin (care comanda pe atunci divizia în lipsa lui Orlov), Balş s-a învoit să-i ceară scuze lui Puşkin, care pentru acestea anume venise la Crupenschi. Insă cum era să se simtă Puşkin, când i-a apărut în faţă moldovanul greoi, în hainele sale lungi, şi în loc de scuze a început: «Am fost solicitat a mă scuza în faţa dumitale. De ce fel anume de scuze ai trebuinţă?» Fără multă vorbă Puşkin i-a dat o palmă şi apoi şi-a scos pistolul. Direct de la Crupenschi Puşkin s-a dus la apartamentul lui Puşcin, unde l-a şi văzut Gorciakov, palid ca linţoliu şi zâmbind. Inzov l-a pus sub arest pe două săptămâni: cu ce s-a terminat afacerea nu ştim. Duelul nu a avut loc, însă mult timp după aceea Puşkin zicea că nu se încumetă a umbla pe străzi fără armă, îşi scotea pistolul şi în hohote de rîs îl demostra cunoscuţilor întâlniţi.

Dar iată ce zice într-un răvaş explicativ însuşi Tudor Balş:

“Mais quel fut mon étonnement lorsqu’aux premières paroles de raccommodement que Mr. K[rupensky] **lui adressa, Mr. P**[uchkine] **pour toute réponse tire de la poche un pistolet et s’élance sur moi (d’un air menaçant et me l’appuyant sur ma poitrine, me dit que, s’il ne s’était pas trouvé où il était, c’en eût été fait de ma vie) pour me tuer…**[10]**”**

Datând “istoria revoltătoare a lui Puşkin cu Balş” cu luna februarie anului 1822, Bartenev

10 Care însă mi-a fost uimirea când la primele cuvinte de reconciliere pe care i-a adresat Dl. Crupenschi, Dl. Puşkin drept răspuns scoate din buzunar un pistol şi se repede asupra mea (cu un aer ameninţător şi împingându-mă în piept, îmi zice că, de nu s-ar afla unde era, s-ar fi zis cu viaţa mea) să mă ucidă…

remarcă: "...în cele trei-patru luni următoare – trei istorii, trei izbucniri ale năravului nestăvilit, african: la sfârşitul anului 1821 duelul cu Z. de la cărţi, în ianuarie 1822 cu Starov de la relaţii mondene. Se poate imagina câte zvonuri s-au pornit prin Chişinău, cum se revolta de purtarea tânărului toată lumea aşezată, cum se simţeau moldovenii chişinăuani după jignirea adusă lor în persoana lui Balş. Prin oraş s-a făcut frică de Puşkin.

Bartenev numeşte istoria lui Puşkin cu Balş "revoltătoare"; însă el era să-i găsească un epitet şi mai dur dacă ar fi fost la curent că Balş nu era un "oarecare" şi nu un "moşier moldovan chişinăuan, greoi, în hainele lungi", ci un om progresist al timpului din principate; nu de aceea că era vornic al Moldaviei, ci deoarece, după încheierea războiului eteriei, îi aparţinea iniţiativa şi rolul conducător în problema demersului către Poartă privind desemnarea domnitorului Moldovei din rândurile boierilor băştinaşi (precum se făcea cu 150 ani înainte), iar nu din Fanarioţi. Boierii moldoveni au apreciat din plin ideea lui Balş şi unanim i-au acordat împuternicirile pentru realizarea acestei chestiuni, apreciate mult şi pe plan istoric. (V. Cronicile României de Michail Kogălniceanu. Bucuresci. 1874. Tomu III. pag. 434. Devlet–Efendi)

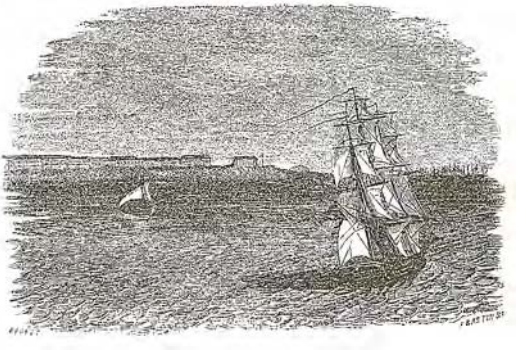

Odessa

Iată ce informație ne dă *Dicționarul Enciclopedic*:

Kogalniceanu (Kogalniceano), Mihail, istoric şi activist de stat român, n. în a. 1806 [sic], **a trăit mult la Berlin şi a făcut studii excelente; a scris istoria Moldaviei şi Valahiei** (în l. franţuzească); **în a. 1840, împreuna cu poeţii Alessandri şi Negruzzi, a editat revista ştiinţifică şi beletristică**

“Dacia Literaria”, a prelucrat şi publicat arhivele româneşti (“Archiva romanesca”, culegere de documente istorice), şi cronicile româneşti (sub titlu “Lepotisitz”); a participat la lovitura de stat, dată de domnitorul Cuza în a. 1864, pe lângă care a fost de multe ori ministru şi ministru-prezident; a emis un şir de legi în domeniul administraţiei, justiţiei, învăţământului, de asemenea şi legea de înlocuire a boierescului cu plata în bani; în calitate de ministru al învăţământului public, a înfiinţat la Iaşi universitatea; după convingeri se înclina spre Rusia şi absolutism. Pe vremea domnitorului Carol deţinea de asemenea înalte funcţii de stat şi, ca adept al Rusiei, s-a manifestat drept inamic înflăcărat al lui Brătianu şi al politicei sale austro-germane; la sfârşitul activităţii de stat a fost ambasador la Paris, dar a fost rechemat (1881); a pierdut în ochii opiniei publice prin nişte operaţiuni financiare dubioase.

Когальничану (Когальничеано), Михаилъ, румынск. историкъ и государств. дѣятель, род. въ 1806 г., жилъ долго въ Берлинѣ и получилъ замѣч. образованіе; написалъ исторію Молдавіи и Валахіи (на франц. яз.); въ 1840 г., сообща съ поэтомъ Алессандри и Негруцци, издавалъ научный и беллетристическ. журналъ “Dacia Literaria”, разработалъ и обнародовалъ румынскіе архивы (“Archiva romanesca”, сборникъ историческ. документовъ), и румынскія хроники (подъ заглав. “Lepotisitz”); участвовалъ въ госуд. переворотѣ, произведенн. княземъ Кузою въ 1864 г., при кот. былъ много разъ министромъ

De aici se impune concluzia că Inzov avea absolută dreptate punându-l pe poet sub arest pe două săptămâni pentru purtarea-i nebunească. Iar din partea lui Balş, era firesc să privească accidentul ca o izbucnire a năravului nestăvilit, african al lui Puşkin — adică la fel ca şi biograful său, Bartenev. Or, ar fi fost mai nobil din partea lui Balş să-l expună la gloanţe pe poetul tânăr, nereţinut în viaţă?

Weltman probabil înclină spre o astfel de părere, atunci când expune episodul ca un exerciţiu şcolăresc de gândire plată. El scrie:

“Puşkin era atât de aprins şi supărăcios de orice vorbă neplăcută, atât de tare preţuia o opinie pură despre sine, că odată în societate, o doamnă neînţelegându-i gluma, l-a beştelit. «Trebuie să răspunzi pentru obrăznicia soţiei»,

> i-a spus el soţului ei. Insă boierul i-a lămurit cu nepăsare că nu răspundea de faptele soţiei sale. «Atunci eu te voi face să cunoşti onoarea şi să răspunzi pentru ea», a strigat Puşkin, şi neplăcerea provocată de către soţie s-a răsfrânt asupra soţului. Cu acest lucru s-au şi terminat toate, iar boierii de atunci multă vreme se fereau de Puşkin; iar timpul de grabă a vindecat vătămătura de pe faţa lui Todor Balş, şi acum el stă la şedinţele divanului prinţului Moldaviei.

Iar strada, care cândva îşi trăgea numele de la Balşi, a fost demolată şi astăzi pe locul ei trece strada Puşkin.

Les métamorphoses

Continuă Liprandi:

> Bogdăneasa traia deschis; la ea se dădeau des petreceri cu danţuri ale societăţii alese; nu erau îngăduite prea multe feţe băştinaşe din Chişinău.
>
> Postelnicul Iacovachi-Rizo, un fanariot ager şi învăţat, unul din principalii complotişti ai eteriştilor, mai târziu a editat în limba franceză istoria acestor evenimente. Avea o soţie bătrână şi o fiică măritată cu un grec Mano, destul de cultivat, care după ce rămăsese văduv, s-a căsătorit cu Pulcheria Vartholomeu.
>
> Petrache Mavrogheni, cu toate că era moşier basarabean şi avea o casă la Chişinău, trăia mai mult la Iaşi, fiind însurat cu fiica boierului moldovan foarte bătrân Gheorghe Sturdza, tatăl lui Mihail Sturdza, în anul 1831 domnitor al Moldovei, statornicit mai târziu la Paris.

Gh. Ghica

Mihail Sturdza
Şarjă politică

Alexandru Mavrocordat

Cei trei Balşi – originari moldoveni: Todor Balş, pomenit de acum, Iorgu Balş, frate cu Todor, de asemenea vornic al principatului, soţ al cunoscutei Anica Filipesco, favorita lui Miloradovici pe seama căruia se pune eşecul asaltului Giurgiului, şi Alecu Balş, poreclit cel lung (*longu*), fiu al lui Iorgu, pomenit mai înainte, şi al surorii lui Mihalache Sturdza, domnitorului din 1831; pe atunci ea era la a doua căsătorie, cu Petrache Mavrogheni.

Din boierii Valahi, mai de vază, erau: c.r.s. Varlam, pe fiica căruia o ţinea directorul poştei din St. Petersburg K. Ia. Bulgakov; din tineret era Constantin Ghica, fratele mai mic al domnitorului Valah Gheorghe Ghica, Heresco (din acel neam se trăgea scriitorul rus Heraskov), însurat cu fiica unuia din cei mai de seamă boieri ai Valahiei Ban Baliano.

Apoi cei doi Ghica moldoveni, dintre care unul, prieten cu Liprandi, Iorgu (Aga Gheorghe), foarte cultivat, educat la Paris, un om tânăr cam scandalagiu, şi mulţi alţii.

La Bogdăneasa se dădeau fiecare săptămână câte trei serate. Ioan Halippa mai inserează o notă de subsol: "…bătrâna Bogdăneasa încă mai dansa şi avea parte în '*Gioc*', versul fiind dat aproape în întregime româneşte:

Roznovan căciulă mare,
S *Bogdănes***oiu** *Poftim*

Mult mai înviorată era casa Mavrogheni; era deschisă de dimineaţă până-n seară; la masă se adunau mulţi; jocul de cărţi era în toi, iar dacă înspre seară mai veneau şi doamne tinerèle, atunci, fără a ţine seama de ordinea de zi, îndată începeau danţurile; câteodată în loc de pian făceau rost de nişte ţigani virtuoşi. Roxandra

> Suțo, cu fiică-sa drăguță de zece anișori Liza (mai târziu măritată cu principele Ghica), Irena și Elena, fete ale lui Mavrogheni, erau toate de față; cea din urmă mai târziu a fost căsătorită cu Cortaţi, consul englezesc la Odessa".

Toate petrecerile acestea, care mai la vedere, care mai tainice, erau urmărite cu atenție de Liprandi, care ne-a lăsat majoritatea descrierilor. Mai mulți cercetători ni-l prezintă ca pe un fel de Sherlock Holmes, sau mai curând James Bond. Probabil, avea funcția de agent secret pe timpul aflării sale în Chișinău, căci în 1928 părăsind Basarabia, este numit șef al Poliției Secrete Superioare Externe (de peste hotare). "**Am socotit de datorie a urmări toate firele afacerii încredințate mie, oricât ar părea ele de mărunte la întâia vedere și nedemne de luat în seamă**". Citatul se dă după cercetătorul-pușkinist B. Trubețkoi, care mai scrie că fondul 'I. P. Liprandi' din arhiva centrală din Petersburg păstrează multe lucrări încă nepublicate, majoritatea dintr-acestea vizând istoria Moldovei, Valahiei, Basarabiei, Imperiului Otoman. Totuși, cercetătorul se vede obligat să eticheteze drept "**неблаговидный поступок**"[11] intervenția lui Liprandi întru prevenirea unui duel.

Alexandru Dimitrie Ghica

Fumatul ciubucului la 1841, Valahia

De ce oare încercarea de a opri vărsarea de sânge este reprobată? Pentru că e privită ca un denunț. Chiar dacă vrei să oprești un omor? Totuna e denunț, și un denunț e amoral, e o trădare. Mai bine lasă să moară oamenii, dar să rămâi "curat".

Probabil totul se reduce la "de partea cui ești" — a celor buni (noi) sau a celor răi (ei). Iscoada noastră este разведчик, "cercetaș" — iscoada lor este "șpion". Dacă e un cercetaș de-al nostru, atunci trădarea, înșelarea este considerată chiar foarte morală. Liprandi parcă era de partea "noastră", a "statului nostru" — de ce atunci…? Sau partea noastră conținea două părți? "**Orice împărăție care se dezbină în sine se pustiește, orice cetate sau casă care**

11 faptă necuviincioasă

se dezbină în sine nu va dăinui." (Mt 12:25) O fi aici originea sfârşitului oricărei structuri? De aici şi străduinţa cu tot dinadinsul a nu permite careva divizare. Creştere, dar fără divizare. Până când?

Germenele divizării stă pitit în fiecare individ. Şi vine clipa, şi individul se divide. Şi nu mai este in-divid. Structura, carcasa poate să rămână. Dar va fi o structură moartă, fără spirit, una arheologică, bună numai pentru autopsie.

Ipohondrie

In virtutea funcţiei, Liprandi era persoana desemnată pentru relaţii cu refugiaţii pe timpul aflării lor în Rusia:

> Alte adunări permanente pentru dansuri nu erau, cu excepţia casinoului. Serate dansante familiale se mai întâmplau pe la Kochanowski. La bătrânul Roznovan puteai da de câteva mese de lombru[12], dar numai pentru un joc comercial şi o cină copioasă. La fiu-său mai mare, carele nu era jucător de cărţi, se adunau politicienii şi băbălăii, îndeletnicindu-se cu răspândirea zvonurilor etc.
>
> Această sferă socială nouă, păre-mi-se, l-a deşteptat pe Puşkin; dintr-o parte îi dezlănţuia, vasăzică, caracterul său viu, împătimit de felurite plăceri; din altă parte printre unii dintre fanarioţi, ca de pildă Rizo, Schina — el dădea de nişte oameni cu cunoştinţe adânci şi serioase. Mai ales îl îndrăgea pe cel din urmă, pentru că acesta era aproape de două ori mai tânăr ca Rizo, şi pentru că nu tăgăduia să mai amestece lucrurile serioase cu flecăreala, ceea ce grozav îi plăcea lui Puşkin; Schina mai avea şi o ţinere de minte uriaşă şi putea ceti pe de rost poeme franţuzeşti întregi.

Liprandi vroia probabil să-l scape de belea pe Puşkin, ferindu-l de relaţii directe cu uneltitorii:

12 Mese verzi de joc.

> Odată, dând pe la Puşkin, l-am găsit răspunzând la un răvaş de al lui Schina, care însoţea «Les métamorphoses d'Apulée». La întrebarea mea: ce i-a venit să ia cartea? El mi-a răspuns că demult dorea să vadă o traducere franţuzească, iar apoi mi-a dat din nou cuvântul că nu va mai lua cărţi direct de la Greci.

Calipso Polichroni fugise din Constantinopol la Odessa împreună cu mama sa Polichronia. La jumătatea anului 1821 s-a mutat la Chișinău. Era josuță și slăbuță, cu o față lungă uscățivă, întotdeauna, după obicei turcesc, foarte sulemenită; un nas măscat de parcă-i împărțea fața în două; un păr des și lung, niște ochi mari înflăcărați, cărora le mai adăuga din voluptate prin aplicarea "risticului". Mama sa, văduvă de logofăt, era o femeie foarte săracă, care-și pierduse toată agoniseala în vremea refugiului. Ele închiriau două odăițe (89) lângă Milo. Calipso ieșea rar în lume, dădea însă recepții acasă. Obișnuia să cânte la chitară într-un mod oriental, pe nas, niște cântece turcești voluptoase, melancolice, cu isonul ținut din ochi, iar câteodată și din gesturi. Bartenev:

> Puşkin îl admira pe Byron, iar despre Calipso circula zvonul că s-ar fi întâlnit cândva cu renumitul lord şi că ar fi cunoscut pentru întâia dată iubirea în braţele lui.

O cântăreață tot de acest fel, dar mult mai frumoasă și mai tânără, era fiica doctorului Samurcaș din Iași, Roxandra. Lui Weltman îi plăcea îndeosebi cântecul ei "*Prin amorului dulceaţă*".

Constantin Scarlat Mavrocordat
Gravură de Louis Dupré

Mămăliga

Ioan Halippa consideră că tipajul general al originarilor moldoveni era cu desăvârșire reluctant sub aspect cultural, aducând citate din Liprandi, dar mai ales din Weltman:

Calipso Polichroni

O serată la domnitor

Mai toată slujitorimea fiecărui boier este din ţigani (din vechime constituind proprietate boierească, robi); lăutarii, bucătarii şi slujnicele sunt din ţigani. Slujnicele din cele mai bune case umblă desculţe; bucătarii — mai smoliţi ca cărăuşii, şi de eşti greţos, atunci n-ar trebui să vezi cum se găteşte la bucătărie, care aduce a sucursală a infernului: e groaznic! Ii hrănesc numai cu *mămăligă*, adică cu făină de porumb, fiartă în ceaun, deasă ca salamata[13]. Boţul de mămăligă îl răstoarnă pe masă murdară, îl taie bucăţi şi le dau la fiecare; cel întârziat să-şi ia partea are dreptul să flămânzească până în de seară. De sărbători mai adaugă la masă nişte *brânză* de-a lor putredă. In schimb cade necesitatea de a spăla blidele la ospeţele boiereşti: nenorociţii le ling lună.

Nu zic că aşa ceva se întâmplă des; dacă ar fi un caz, dacă ar fi câteva, nici nu le-aş pomeni; dar e un obicei chiar în fiecare casă din Basarabia, Moldavia şi Valahia, unde slujitorimea este alcătuită din mulţimea de ţigani. O pasiune pentru splendoare exterioară, şi în acelaşi timp o zoioşie respingătoare *de la maison culinaire*, greu de îmbinat în închipuire.

Intră într-o casă minunată, una de care nu ţi-e ruşine s-o muţi în piaţa oricărei capitale europene. Vei trece tinda plină de arnăuţi; în faţă ţi se va ridica o pânză de stofă, care alcătuieşte perdeaua uşii, de obicei treci de o sală enormă, bună de manevre militare; în faţă, din dreapta sau din stânga ţi se va mai ridica o perdea roşie, şi vei păşi în odaia divanului; aici sau o vei găsi pe stăpâna înveşmântată după modă europeană, mai având însă pe deasupra şi o caţaveică (*fermele)* fără mâneci, brodată cu

13 Un fel de mâncare din grâu

aur, sau îl vei găsi pe stăpânul, de care fără să vrei vei spune:

El îi vajnic, vajnic, tare vajnic:
Mustaţa-i de trei ţoli, şi-i căruntă
Barba-i de două coate,
Un chihlimbar de un arşin,
un ciubuc de cinci stânjeni.
El îi vajnic, vajnic, tare vajnic.

Te aşează pe un divan; arnăutul, într-o haină liliachie de catifea, într-o armură forjată din argint aurit, într-o cealma dint-un şal turcesc scump, încins tot cu un şal turcesc, cu un iatagan la brâu, pe un braţ atârnă o basma de batist brodată cu aur, cu care, aprinzând o lulea, şterge muştiucul preţios — îţi serveşte ciubucul şi pune jos pe podea, sub lulea, o tipsie de aramă. Tot atunci, o ţigăncuşă neîngrijtă, desculţă, cu păr zburlit, îţi serveşte pe o tava *dulceaţa* şi apa într-un pahar. Mai apoi iarăşi un arnăut strălucit sau o ţigancă mizerabilă aduc *cafeaoa* într-o ceşcuţă mică fără toarta, alături de care stă pe tava o ceşcuţă de argint, în care se pune ceşcuţa cu cafea şi ţi se serveşte. Cafeaua turcească, rîşnită şi măcinată ca pulberea, fiartă tare, se serveşte cu tot cu zaţ.

Schiţe din Divanul Moldaviei.

Orlov

Insemnătatea

68. Pensiunea de fete Maillé. 69. Casa Maillé. 70. Apartamentul lui Orlov

Madame Maillé mai ținuse o pensiune de acest fel și la Odessa. La Chișinău ea stătea la o nepoată, iar în casa ei era instalat cabinetul șefului diviziei 16 general-maiorul Orlov, care locuia alături.

Ordinea și disciplina au o structură bine conturată, întrucâtva de forma unei piramide, cu o singură deosebire — cu cât ești mai sus, cu atât crește grija, sarcina și povara. Vârful ține toată piramida. Dacă soarta ți-a hărăzit să stai mai deasupra, apoi în cârca ta sunt puse atâtea încât îți vine uneori să le lași balta, și numai datorită responsabilității n-o faci. Responsabilității față de cei dedesubt, care te iubesc și au încredere în tine.

Fiecare element al structurii este relevat și marcat prin simboluri. Ești și tu însemnat, ai careva semn, însemnătate — oricât de neînsemnat ai fi. E flatant să te poți simți o părticică din ceva mult mai mare, o piuliță indispensabilă dintr-o mașinărie enormă. **For want of a nail … the kingdom was lost**[1]. Totodată e și un îndemn: cu cât mai ești sus, cu atât ești mai însemnat.

Simbolul este pur informațional; încercarea de a lega însemnătatea de ceva concret, fizic, de niște privilegii implică desacralizarea, vulgarizarea ei. Ce platitudine să dai pe lângă o medalie un sac de făină. E o transformare

1 "**Din lipsa unui cui … a fost pierdut un regat**". Din folklorul copiilor englezi.

a cristalului perfect al piramidei într-o masă amorfă. Intoarcere la stare primară a turmei.

In Uniunea Sovietică exista o lege aprobată de parlament: dacă cuiva i se conferea titlu de "erou", și se întâmpla să i se mai confere o dată, atunci acestui "de două ori erou" i se cuvenea să fie înălțat un bust. Extrapolând, putem presupune că mai multe busturi valorau cât o statuie în picioare.

O "însemnare" foarte eficientă se realizează prin atribuire de toponime. Se poate atinge o gradație clară și nu prea costisitoare: stradă, zonă, așezare, iar însemnătatea fiecărui element variază în funcție de dimensiuni: stradelă, stradă, bulevard, etc.

Când, la sfârșitul mileniului doi, la Chișinău s-a făcut simțită o lipsă (sau o disbalanță) acută de busturi, managementul distincțiilor al RSSM se va opri la candidatura lui Mihail Theodorovici Orlov. Ioan Halippa anticipează motivația, citând din Bartenev:

> Orlov este renumit prin atârnarea sa caldă faţă de toate cele ce depăşesc banalitatea vieţii. Patimă faţă de iluminare, patimă faţă de litere şi ştiinţă, patimă faţă de arte, şi la urmă faţă de activitate înaltă politică, tulburau întreaga viaţă a acestui spirit nobil. Luptase vitejeşte la Austerlitz, şi primind semnul distincţiei concomitent cu vestea că bătălia fusese pierdută, a plâns amarnic. Participant al războaielor din 1812 şi al celor de peste hotare, era cunoscut îndeaproape de suveran.

Ioan Halippa mai adaugă de la sine "el se ocupa la Chiu cu treburile societății biblice", "el lua parte la societatea din Arzamas sub pseudonimul Rein și scria o lucrare despre finanțe", "el era ctitorul școalei moscovite de pictură și sculptură". Dar mai ales: "…primul dintre ruși

Monumentul lui Orlov la Chișinău

Soții Orlov văzuți de Pușkin

Monumentul lui A.Puşkin
la Tiraspoale

Monumentul lui A.Puşkin
la Dolna

Monumentul lui A.Puşkin
la Tighina

a intrat în Paris şi a tratat capitularea acestuia, pe care mai târziu a descris-o în nota specială".

Cele ce urmează, desigur adaugă la merite, dar nu sunt cruciale:

> …era numit floarea generalilor ruşi. Avea grijă de alfabetizarea soldaţilor (a înfiinţat la Chişinău şcoala de divizie lancasteriană), străduia să îmblânzească comportarea brutală cu supuşii, din care pricină a şi suferit în curând. La Chişinău a construit un manej şi la anul nou 1822 a dat acolo un dejun, la care, împotriva obiceiului, erau serviţi pe loc, între aceiaşi pereţi, împreuna cu şefimea, toate gradele de jos. Această sărbătoare a rămas mult timp în amintirea tovarăşilor de arme ai lui Orlov şi a celorlalţi martori.

Puşkin îi spunea verde în ochi lui Orlov:

O tu, care ai îmbinat
Spiritul arzător, deschis,
Cu bunăvoinţa, cu raţiunea luminată…

Dar între noi fie vorba:

> Singurul om pe care l-am văzut să fie fericit în virtutea vanităţii[2]

Desigur! Oare din ce altceva, decât din acest amalgam al raţiunii luminate şi al vanităţii se urzeşte un monument?

Treaba bărbătească

Pe lângă Orlov erau ataşaţi mulţi oameni distinşi, dar fără busturi:

- generalul de brigadă general-maiorul Puşcin,

2 Le seul homme que j'ai vu être heureux à force de vanité.

- ștabs-ofițerul Liprandi, ajuns aici colonel;
- locotenentul regimentului 31 de vânători, aghiotantul Druganov;
- ștabs-căpitanul, mai târziu căpitanul coloanei Ohotsk Kalakuțki;
- căpitanul regimentului 32 de vânători, aghiotantul superior al diviziei 16, Ohotnikov;
- sublocotenentul cartierului general cvartirmaistrul V. P. Gorciakov.

Mai era și o comisiune militară topografică, din care făcea parte Alexander Weltman. Liprandi scrie :

> Toţi ofiţerii cartierului general ai timpului alcătuiau un tot întreg, ...[Puşkin] ştia să-l osebească dintre toţi pe A. Th. Weltman, iubit şi stimat de toţi în toate felurile. Cu toate că nu participa activ nici la jocuri de cărţi, nici la chefuri, şi nici mare amator de serate dansante la Vartholomeu nu era...

A. Weltman

La început rușii trăiau izolat de băștinași; cu încetul a început întrepătrunderea:

> In prima jumătate a aflării lui Puşkin la Chişinău, nu-i vizitam nici pe Crupenschi, nici pe Vartholomeu, deoarece cărţi nu jucam, şi cu atât mai mult nu dansam, şi casele amândurora nu-mi prea plăceau, cea dintâi începând de la faptul că Crupenschi îl făcea pe mare nobil, iar soţia sa, cu toată drăgălăşenia ei, se închipuia urmaşă a Comnenilor, carii apropos înşişi n-ar fi avut cu ce se prea făli. Vartholomeu putea distra numai tineretul dănţuitor, pe care-l aduna pentru desmahmurirea Pulcheriţei sale, iar el singur, şezând turceşte cu ciubucul în dinţi, îi privea cu desfătare pe jucăuşii, nefiind în stare să schimbe o vorbă cu careva. In societatea femeiască din perioada această îl vedeam pe

Monumentul lui A.Puşkin la Chișinău

Puşkin numai la Zemfirachi, pe cari îi vizitam din când în când şi unde-i întâlneam pe Stamo, pe Stamati, pe cei doi fraţi Russo.

Mă limitam la societatea militară Rusă a generalilor: Orlov, Bologovski şi Ceremisinov, vechii mei tovarăşi de arme, la principii Gheorghe şi Alexandru Cantacuzini, unde-i mai întâlneam pe Puşkin şi alţi câţiva. Iar din cei aşezaţi aici cu traiul îl vizitam doar pe c.r.s. Thedor Ivanovici Nedoba, agentul nostru diplomatic, care împreuna cu Rodofinkin şi arhiereul Leontie (din Greci) jucase un rol însemnat în Serbia, la evadarea de acolo a lui Gheorghe Negru în Austria.

Urmaşii Cantacuzinilor
la Chişinăul celei de a doua jumătăţi
a sec. 19

Câte trei-patru seri, iar câteodată şi mai multe le petreceam acasă. Drept vizitatori de totdeauna îi aveam pe: Ohotnikov; maiorul, şeful şcoalei de divizie lancasteriene, V. Th. Raievski; maiorul regimentului Kamciatski M. A. Iankovski, un original deosebit, nelipsit de interes prin peripeţiile sale în prizonieratul Franţuzesc după bătălia de la Austerlitz; ghewaldigherul, locotenentul diviziei 16 Tauşev, un tânăr foarte cultivat de la universitatea Kazan; maiorul Gaievski, transferat din unităţile de gardă în regimentul Selenghinski, ca urmare a istoriei cu regimentul Semenovski şi aici numit de către Orlov şef al batalionului de instrucţie; din ofiţerii statului general mai mult erau A. Th. Weltman, V. P. Gorciakov şi câţiva alţi…

Trupele ruse intrând în Paris

Intâlnindu-l pe Ohotnikov, Puşkin îl saluta întotdeauna în felul oratorilor romani: "Père conscrit!" — "Senatorule".

71. Casa c.s.r. Nedoba, Preşedinte al Camerei Civile

Theodor Nedoba, agent diplomatic rus, împreuna cu Rodofinkin şi arhiereul Leontie Lamprovici, a organizat

evadarea lui Gheorghe Negru-Kara din Serbia în Austria. Nedoba era însurat cu sora colonel-locotenentului Baroți, viitorul comendant al Mobejului.

72. Apartamentul șef al topografiei colonel Kornilovici

Intreaga Basarabie datorează colonelului Kornilovici topografierea ținutului proaspăt anexat. Sub conducerea lui soseau la Chișinău și rămâneau pe mult timp ofițerii cartierului general: verii Poltoraţki Alekșei Pavlovici și Mihail Aleksandovici, Valerii Timofeevici Kek, Aleksandr Thomici Weltman, doi fon der Hoven, Lucinin, Rogovski, viitorul guvernator al Basarabiei Fonton de Veraillon, Gasfert, baron Liwen și doi Zubov. Dintr-atâția Puşkin a duelat doar cu unul singur.

79. Casa Etner

In anul 1825 căpitanul de artilerie în retragere Etner a fost numit Arhitect Regional și s-a mutat la Chișinău de la Tighina, cu tot cu pensiunea de femei a nevestei sale.

Liprandi tocmai se ocupa de amenajarea rîului Bâc și, primind permisiunea contelui Voronţov, împreuna cu Etner au demolat iezătura lui Pruncul, cu tot cu cele două mori, căci potrivit documentelor era ilegală și dăunătoare. Păcat, că era o privelişte admirabilă. Or, pe Ioan Halippa nu-l pișcau țânțarii.

Trupele ruse în Principate

Cherchez la femme

82. Casa kamer–iunker principe Alexandru Matvĕevici Cantacuzin

O casă din cele mai bune de pe atunci, de piatră… dar nu casa însăși importă, ci intersecţiile neformale de aici. Liprandi despre Alexandru Cantacuzino:

Era însurat cu Elena Mihailovna, născută Drăgan, care se evidenţia prin ospitalitate şi primire fină, naturală. Desigur, aici nu întâlneai potpuriul de public ca la Crupenschi şi Vartholomeu. Pe aici treceau M. Th. Orlov, V. N. Bologovski, Puşcin, Schulman şi alţii, iar din moldoveni doar Sturdza Ivan Mihailovici, moşier al Noii Sulițe şi preşedinte al nobilimii, un om fără cusur, cu o educaţie absolut Europeană. Aici veneau Catacazi şi toţi Ipsylanti.

Şi la fratele său Gheorghe atmosfera era ospitalieră şi occidentală.

Christian Comnen

85. Casa (de lemn, cu aripi) principe Gheorghe Matvěevici Cantacuzin

Principele Gheorghe şi-a început cariera în calitate de aghiotant pe lângă comandantul armatei a 2-a, contele Beningsen. Liprandi:

Maria Comnen

> …posedând la perfecţie franţuzeasca şi un scris minunat, se îndeletnicea cu copierea Notelor lui Beningsen. Avansat în grad de colonel, după ce Beningsen remisese comanda armatei, a preluat regimentul de ulani Bugski, ceea ce l-a costat o sută de mii ruble (asignaţiuni)…

Dar nu este destul să ai, ci mai trebuie şi să gestionezi averea de regiment, şi chestia aceasta l-a stors de puteri într-atât, încât, la un moment dat, a părăsit toate şi s-a întors cu traiul pe moşiile sale Mărcăuţi din judeţul Hotin.

> Maica sa, care locuia mereu la Iaşi, unde mai aveau o parte bună din posesiuni, avea la Chişinău o casă, unde şi venea principele Gheorghe Matvěevici doar pe iarnă, iar vara o petrecea ba la Mărcăuţi, ba la Hotin, unde avea o casă.

> Principele Gheorghe era însurat cu principesa Elena Mihailovna Gorciakova, sora ministrului afacerilor din afară de mai târziu, o femeie de un caracter minunat…[3]

Cea mai întinsă țară de pe Pământ s-a mai lărgit în secolele 18–19 spre apus, cuprinzând niște teritorii locuite de populațiile vest-slave și est-romanice, adăugând bătaie de cap celor învestiți cu trierea. Populațiile noi aveau plusuri și minusuri, fiecare cu specificul lor. Unii erau slavi, dar totuși vestici, alții erau răsăriteni, dar totuși romanici.

Spațiul extinderii Imperiului Rus spre Occident

NORD	SUD
slav	romanic
catolic	ortodox

Vedere înspre Tighina de pe malul stâng al Nistrului. Inceputul sec. 19.

In 1792 Transnistria devine rusească,
în 1812 — Basarabia,
în 1828 — gurile Dunării,
în 1829 devine protectorat rusesc ceea ce a mai rămas din Moldova, precum și întreaga Valahie.

Se schița un sistem de abordare universală: însușirile "romanic" și "catolic" se pot generaliza într-un singur neajuns "latinitate", cu toate că neajunsul acesta la unii era elitar, iar la ceilalți — plebeic. Momentul pozitiv constituia îmbinarea calităților de "slav" și "ortodox".

De aici se întrezăreau și aliații opționali: "**Asumându-și controlul asupra țării** [Principatelor] **guvernul rus a descoperit că avea doar un singur grup social cu care ar putea avea de a face — marea boierime**…"[4], dar "**In aceste regiuni** [Polonia] **îi erau străini poporului rus numai moșierii-polonezi**…"[5] Desigur, pe acest

3 Aveau trei feciori Grigore, Leo și Gheorghe și o fiică Aspazia (I. H.)

4 **In assuming control of the country the Russian government found that it had only one social group with which it could deal—the large boyars**. Barbara Jelavich

5 **Чуждыми русскому народу въ этихъ областяхъ были только помѣщики-поляки.**

neajuns conta şi inamicul, străduindu-se din răsputeri să strice sistemul, căutându-i contradicţiile, nod în papură.

“Rusia nu putea concomitent să sprijine naţionalismul în România şi să urmeze cursul de dominaţie imperială în Polonia; nu putea să favorizeze guverne liberale la Bucureşti şi Iaşi şi să suprime mişcări mult mai puţin progresiste acasă.” Barbara Jelavich.

Când ai însă destulă putere, nu-ţi pasă de târcoalele inamicului, de calomniile lui şi îţi continui mersul pe cale ferm şi sigur, în timp şi în spaţiu.

Когда началось польское возстаніе, и западно-европейскіе недоброжелатели Россіи стали говорить о вмѣшательствѣ въ дѣла ея, Пушкинъ бросилъ пламенную отповѣдь «Клеветникамъ Россіи». Въ этомъ стихотвореніи поэтъ говоритъ, что борьба между русскими и поляками— это домашній споръ, который уже рѣшенъ судьбою въ пользу Россіи. Если же западные европейцы желаютъ явиться въ предѣлы Россіи, то есть мѣсто имъ въ поляхъ Россіи среди нечуждыхъ имъ гробовъ.

“Când a început răscoala polonă, şi răuvoitorii vest-europenii ai Rusiei au pornit vorba despre amestecul în treburile ei, Puşkin a dat un răspuns înflăcărat «Clevetitorilor Rusiei». In această poezie poetul zicea că lupta dintre ruşi şi polonezi — este o ceartă de acasă, care a şi fost hotărîtă de soartă în folosul Rusiei. Iar dacă europenii apuseni doresc să pătrundă în hotarele Rusiei, atunci locul lor este în câmpiile Rusiei printre mormintele deja cunoscute lor.” *300 de ani ai dinastiei Romanov*, 1912.

Doar dacă nu-şi bagă codiţa plăcerile.

Plăcerile, dacă nu-şi cunosc locul din colţişor, şi se extind dincolo de spaţiul rezervat lor, devin periculoase, mai periculoase ca armele. In cazul relaxărilor bărbăteşti, precum sunt băutura, jocul şi femeia, pe un mascul al speciei umane îl paşte beţia, falimentul şi familia.

Când plăcerile ies din ungheraşul lor şi circulă liber pe întregul ***platz***, ele devin marfă, şi dacă apare sistemul de schimb, apare şi moneda de schimb — neplăcerile. Piaţa, destinată exclusiv manevrelor militare şi paradelor, se face comercială. Târg, bâlci. Adio ordine, adio disciplină!

Ministrul de Externe al Rusiei Gorciakov ducea povara politicii ruse peste hotarele imperiului, dar mai avea şi grija

familiei. Căci avea fii şi fiice şi surori. Cel de al doilea fiu era însurat cu fiica domnitorului Mihail Sturdza. A doua fiică a lui Gorciakov, Olga, s-a măritat cu Giers, trimisul Rusiei în Principatele Dunărene. Fata cea mare a lui Gorciakov s-a măritat cu V. E. Kotzebue, un frate al consulului rus în Principate. Gheorghe Cantacuzino s-a însurat cu o soră de a lui Gorciakov, şi avea la rândul lui cinci fii şi două fiice. Şi trebuie să-i hrăneşti, să-i îmbraci, şi să le satisfaci mofturile. Şi mai vin şi alte rude, şi mai incită spiritele…

"Principatele Dunărene erau într-o poziţie fără pereche în faptul că oficialii ruşi preocupaţi anume de problema românească erau îndeaproape înrudiţi cu ţara." Barbara Jelavich.

La urmă Gorciakov s-a dumerit, "**Principatele acestea Dunărene întotdeauna au fost — şi cu nişte rezultate deplorabile — o piatră de încercare a onestităţii funcţionarilor noştri**." îi scria lui Giers la 1860. Dar era prea târziu. Au învârtit fetele ce au învârtit, şi au realizat unirea.

"Succesul lui Cuza în a rezista influenţei ruse era, după cum am văzut, de asemenea remarcabil. El a fost în stare să se opună presiunii în aproape toate problemele. O făcea evitând confruntarea directă la oricare temă — promiţând toate şi făcând nimic. Deşi metodele sale lăsau mult de dorit la capitolul etică politică, această virtute în Europa centrală şi sud-estică era întotdeauna un lux pe care şi-l puteau permite doar naţiunile puternice. Cu siguranţă că el s-a dovedit a fi înţelept mizând pe Franţa. Cu toate că subordona interesele româneşti celor italiene, Franţa nu prezenta ameninţare directă libertăţii româneşti. In contrast faţă de Rusia, Franţa nu doar că era departe, ci şi politica ei de stabilire a unui stat Danubian puternic între Rusia şi Monarhia Habsburgică putea aduce numai beneficii. Dacă românia era să devină o "mică

Anica Catargi,
soţia lui Ghica

Zoe Farfara (1792 - 1879)

Moda din Principate la
începutul sec. 19

Franţă", asta ar însemna doar cucerirea culturii şi civilizaţiei franceze; dacă românia se facea o "mică Rusie", ea ar fi redusă la o altă polonie.

Deci, într-o analiză finală, cu înfiinţarea pe Dunăre şi pe teritoriul adiacent a unei naţiuni potenţial ostile, Rusia într-adevăr a suferit o înfrângere diplomatică. In deceniile premergătoare ea sau controla direct teritoriul sau acesta era în mâini sigure ale unor autorităţi slabe. In ambele cazuri Rusia avea trecere liberă spre Constantinopol. Mai mult ca atât, iniţial, în clasa boierimii şi în establishmentul religios Ortodox Rusia avea aderenţi în lăuntrul ţării pe care ar putea conta în timp de război. Acum situaţia s-a schimbat radical. De una singură România, desigur, nu prezenta vreo primejdie pentru Rusia, însă, în alianţă cu puterea central-europeană ostilă, ar putea periclita poziţia Rusiei în Orientul Apropiat şi ameninţa Ucraina. In Basarabia, Rusia şi România aveau un teritoriu disputat, al cărui soartă nu era niciodată decisă, spre satisfaţia ambelor părţi, ci mereu rămânea o problemă care-i diviza. Astfel că, în anii 1860–70, Rusia s-a întors spre slavii balcanici pentru a găsi sprijin politicii sale orientale. In următorii douăzeci de ani ea era să încerce, cu aceeaşi lipsă de succes, să atragă poporul bulgar în tabăra sa şi să creeze o bulgarie autonomă şi puternică drept punte spre Constantinopol." Barbara Jelavich. *Russia and the Rumanian national cause.*

Fete la fereastră
Miniatură moldovenească din sec. 18

A. Gorciakov, N. Giers, V. Kotzebue au fost cei care au contribuit, din partea Rusiei şi în detrimentul ei, la realizarea unirii principatelor. Motiv de fală mare pentru basarabeni: "Fără de balurile celea de la Chişinău, s-ar fi făcut Unirea?" De! Vorbă să fie. Se dădeau baluri şi în alte oraşe…

Lancelot
Bordeie

Liprandi:

> La vreo trei zile după sosirea lui Puşkin, luam masa la principe; a pornit vorba despre poetul

venit. Principele a rugat să fie introdus în casă, iar principesa a mai adăugat că și fratele ei este liceist și adineaori fusese în vizită pe câteva zile. Am făgăduit s-o fac mai târziu, adăugând, că eu însumi abia ieri schimbasem câteva vorbe cu el la Mih. Thed. Orlov. Insă cunoștința cu Pușkin se înjgheba repede, și a doua zi, întâlnindu-l la Th. Th. Orlov, am avut ocazia să-i transmit dorința principesei Cantacuzin. Thedor[6] Theodorovici Orlov a propus să meargă cu noi, și Pușkin luându-i trăsura, într-o jumătate de ceas s-a întors îmbrăcat în frac, și ne-am pornit. Am rămas la masă, și principele Gheorghe, fiind amator de chefuri, ne-a ținut mult după miezul nopții. Aici Pușkin a făcut cunoștință cu fratele principelui Gheorghe, Alexandru Matvěevici, a început să-l viziteze și pe acesta; dar mai rar decât pe principele Gheorghe, la carele eticheta nu era atât de păzită ca la celălalt.

… La izbucnirea eteriei, amândouă familii ale Cantacuzineștilor au plecat din Chișinău: familia unuia la Otaci, altuia la Hotin; bărbații erau atrași în eterie.

Grecii au simțit istovirea marelui Imperiu Otoman. Și s-au gândit să meargă pe urmele lui Kosciuszko, neavând un Kosciuszko al lor. Dar nici Suvorov nu mai era, așa că s-au hotărît să încerce. Fie ce-o fi. Altfel zis s-au aventurat. Și au pățit-o. Poate de aceea că au crezut că se vor descurca și fără ajutorul femeilor.

Principele Gheorghe Cantacuzino l-a însoțit pe Principele Ipsylanti până la Târgoviște, și de acolo s-a întors cu detașamentul în *Moldavia* pentru a-i prelua în subordonare pe eriștii de acolo. A condus rămășițele oastei eriștilor în "bătălia cea din urmă la porțile mântuirii" lângă Sculeni, din a doua jumătate a anului 1821. Weltman:

Olga Catargi, Alexandrina Crupenschi, Ecaterina Stuart, Ana Crupenschi.

Sculeni

6 Fratele lui M. Th. Orlov.

> Istoviţi de ultimele puteri, înghesuiţi de turci, eteriştii au lepădat armele, au fugit spre trecerea peste rîu, s-au amestecat cu lumea care trecea rîul; dar şi turcii s-au răpezit spre trecere, însă i-a oprit gătinţa bateriei noastre; iar fugarii înspăimântaţi s-au aruncat să treacă înot rîul, înotau şi se înecau, fiind împuşcaţi de turci.

La viaţa principelui a atentat căpitanul arnăut Hagi-Oglu. Rănit fiind, principele Gheorghe a trecut Prutul, la Sculeni, la puctul vamal care se numea pe atunci "carantină". Ca urmare la toată povestea a ajuns în dizgraţie: nu i se mai permitea ieşirea din Basarabia şi exercitarea dreptului electiv. S-a stabilit la Hotin, şi din lipsă de ocupaţie, întreţinea toate poştele judeţului. Liprandi:

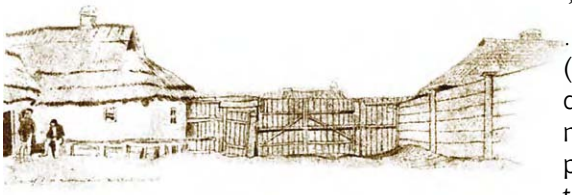

Curtea carantinei din Sculeni

> …săidăcăria era Moldovenească, de pe cal (adică surugiul mâna şezând călare pe unul din cai); în mare parte erau nişte brişte Leşeşti mici din lozie, dar mai rămâneau şi ceva căruţe pentru băştinaşi. Erau cele mai bune poşte din toată Regiunea atât prin cai, cât şi prin alegerea surugiilor, toţi înveşmântaţi uniform. In primii trei ani principele a adăugat mult din propriul buzunar.

86. Casa Milo

Pe timpul lui Ioan Halippa îi aparţinea bătrânului I. V. Cristi.

Familia Milo era înrudită cu Crupenschi, devotată ruşilor, dovadă fiind că ambele fiice a lui Gheorghe Milo erau măritate cu ruşi:

In drumul Sculeni-Odessa

- Pulcheria, cu Běluga-Kochanowski, casa căruia era veşnic plină de ruşi.
- A doua, Maria cea chipeşă, era măritată cu funcţionarul departamentului minelor, consilierul de stat Ivan Ivanovici Eichfeld. Rusul de Eichfeld trăia ca un neamţ, singur cuc, fără ca să-şi incomodeze soţia. Soţul nu era pe potriva soţiei: ea

având o educație fină, iar el — știința greoaie a mineritului, și Pușkin a poreclit cuplul "Zémire et Azor"[7]. Maria pare că întreținea niște relații intime cu N. S. Alekséev, și nu-l băga în seamă pe Pușkin:

Nici strălucirea minții, nici croiala suplă,
Nu te pot fermeca:
Doar niște veri
Aflară taina cuceririi tale.
M-ai lipsit de liniște,
Dar nu mă iubești;
Unica-mi nădejde este Zoe —
Mă voi însura cu ea și-ți voi fi rudă.[8]

Zoe, o fată nu prea atrăgătoare, era o nepoată de a ei.

Carantina de la Sculeni. 1837

Privilegiile

90. Casa Ivan Konstantinovici Pruncul, membru al consiliului suprem

… "foarte deștept și viclean, un foarte bun știutor al legilor" … "nu primea absolut niciodată pe nimeni, în afară de vizitele de rutină de sărbătorile mari ale anului". Avea patru feciori: Alecu, Panait (locotenent în rezervă din corpul căilor de comunicație), Scarlat (mai apoi Karl Ivanovici, care a trăit până la finele secolului) și Costachi.

Lui Scarlat-Karl Ivanovici îi plăcea să îndruge tot felul de pătăranii, și după cum zice Liprandi, în anii 1857-58 "s-a apucat să-și tipărească amintirile despre Pușkin, dând de înțeles că l-ar fi cunoscut îndeaproape; însă V. P. Gorciakov în publicația *Moskovskie Vědomosti* (1858) a dezmințit această născocire obraznică". Cei care l-au cunoscut pe Scarlat-Karl Ivanovici zic că acela nu o dată

In drumul Chișinău – Sculeni

7 Operă muzicală franceză din sec. 18 de Grétry.

8 Vezi pag. 190.

povestea de o ciocnire cu Puşkin, care cică îl chemase la duel, şi cum de a scăpat fugind la timp la moşia sa la Slobozia. O fi că nu se sinchisea să-şi arate laşitatea de rîsul lumii numai ca să figureze alături de numele lui Puşkin.

> …cunoştinţa această se limita la nişte întâlniri la serate, în club, la Vartholomeo, iar uneori în sala de biliard a lui Antoniu. Dintre Prunculeşti, cum se zice, *le moins mauvais* — era fiul cel mare Alecu, mort în curând. Aveau numai o soră, Cassuca Cassandra, cu trei ani înainte de venirea lui Puşkin la Chişinău măritată cu Paladi, ispravnic al judeţului Orhei, un nobil din partea locului.

Şi Cassuca Cassandra a fost obiectul temporar al atenţiei şi dragostei lui Puşkin, ca şi Pulcheria Vartholomeu, ca şi altele.

C. Stamati

93. Casa literat şi poet local Stamati

In spatele casei, într-o livadă mică, Costache Stamati a instalat un monument în amintirea lui Svin'in, care trăise la acesta. P. P. Svin'in era un funcţionar, trimis special din Petersburg pe lângă guvernatorul general-maior Hartingh pentru a studia Dreptul Românesc, sau cum i se mai zicea "*Obiceiul pământului*" — sistem legislativ nescris din Basarabia. Ca rezultat al cercetărilor a apărut un eseu de mare interes "**Descrierea regiunii Basarabia în a.1816**" publicat în *Analele Societăţii de Istorie şi Antichităţi* din Odessa.

La început "…**guvernului provizoriu regional i s-a dat o asemănare cu Divanul moldovenesc, fiind admişi în componenţa sa exclusiv moşierii locali şi lăsat în vigoare "obiceiul pământului". S-a făcut acest lucru, fără îndoială, cu scopul ca populaţia pestriţă a regiunii să fie pregătită către o dezvoltare paşnică a civilizaţiunii şi de a desensibiliza trecerea către**

legile de stat ruseşti." (Zozulinov. *O scurtă descriere istorică a Basarabiei*)

Iar la Petersburg zburau depeşele. Guvernatorul general-maior Hartingh se plângea la 1815:

"…în ţinutul de aici nu se află nici legi locale, de care ar trebui să se conducă guvernarea provizorie, dar nici chiar regulamente locale, în afară doar de obiceiuri moldoveneşti, enunţate întâmplător de locuitorime, care însă nu are vreo careva adunare generală şi care sunt deocamdată neaduse la cunoştinţă."

"Legi moldoveneşti, probabil, nu există ca atare, deoarece nu există nici un fel de cărţi la aceste legi, nici acte, de introducere a unor careva legi străine în Moldova, iar boierii şi funcţionarii moldoveni povestesc doar verbal că există în Moldova datine, la vremea lor utilizate, dar nici acestea nu sunt clarificate şi sistematizate într-o oarecare ordine, nici aduse la cunoştinţă măcar într-un fel haotic; din spusele moldovenilor însă, toate datinele lămurite sau respectate de ei în Moldova în anumite cazuri nu sunt permanente şi fundamentale, ci doar nişte regulamente temporare, introduse sau de domnitori, în funcţie de timp sau stare politică a ţării, sau născute de la sine din sfede, intrigi şi păreri particulare ale boierilor, şi atât de diferite între ele, că nu au vreun sens ori legătură comună."

O legislație aproape ca în Anglia — englezii însă o făceau spre propria lor pagubă, pe când cei de aici derutau ocârmuirea rusească:

"Proveniența asemănătoare şi educaţia asemănătoare a moldovenilor, moravurile lor cunoscute, asemănătoare între ele, deosebite însă de moravurile altor popoare civilizate, înclinările înnăscute către interesul personal, la fel ca şi

In locul casei Stamati…

Заставить русскихъ фалышивыя ихъ мнѣнія признавать основанными на здравомъ смыслѣ, тогда какъ оныя никакого смысла не имѣютъ; затмевать во всѣхъ случаяхъ истину и справедливость къ ихъ собственной частной пользѣ, открыто ими наблюдаемой, преимущественно передъ всякимъ казеннымъ интересомъ и пользою общественною; настаивать и способствовать, чтобы русскіе имѣли какъ можно меньше должностей по области и значенія въ оной, а напротивъ, дабы молдаванъ на службѣ было сколь возможно болѣе единственно для наживки, поправленія и улучшенія состоянія своего, ибо они едва ли не все дѣлаютъ съ какимъ-либо намѣреніемъ, изъ пристрастія, обнаруживая корыстолюбіе свое на каждомъ шагу и особенно беззазорнымъ требованіемъ мѣстъ по службѣ—не почетныхъ, но болѣе выгоднѣйшихъ, хотя бы они унижали ихъ званіе, и явнымъ принятіемъ всѣми молдавскими боярами большого или малаго участія въ казенныхъ откупахъ, подрядахъ и другихъ неприличныхъ для нихъ оборотахъ, коими они открыто занимаются, находясь на службѣ, а потому стараются, дабы отъ молдаванъ зависѣли ежели не всѣ частн, то по крайней мѣрѣ сколько можно болѣе отраслей гражданскаго управленія, для соединенія всѣхъ силъ ихъ къ достиженію желанной цѣли — постыднаго обогащенія и присвоиванія незаслуженныхъ достоинствъ, ко вреду государства и самаго человѣчества».

înrudirea apropiată şi corespunzătoare în de ei, legăturile dintre ei mai mari sau mai mici, de baştină şi de moşie şi de diferite schimburi de-a lor, iar, în sfârşit, dintre activităţile remarcate a nobililor moldoveni care şi-au asumat titluri boiereşti, îndeletnicirea lor comună răuvoitoare — cu toate mijloacele şi în toate cazurile de a se susţine în de ei împotriva ruşilor, fie şi cu supărarea celor din urmă, faţă de care sunt foarte nebinevoitori, având repulsie la supunere legilor ruseşti fundamentale, şi folosindu-şi toată hâtrenia, toate şiretlicurile şi intrigile, ce ocupă minţile moldovenilor claselor înalte şi mijlocii — în a ascunde cu desăvârşire de ruşi starea adevărată şi împrejurările locale ale ţinutului, în care ei trăiesc, lăsându-i pe ruşi în ignoranţă asupra ţării şi a poporului; a urmări, ca ruşii să nu ştie nimic şi să nu aibă cunoştinţă directă referitor la ţinut, iar funcţionarii moldoveni din această cauză să poată acţiona mai cu succes spre câştigul lor comun, să-şi lărgească drepturile şi prioritățile, sau să le dea o cu totul altă lămurire, strâmbă şi, arătându-se într-o lumină favorabilă, să tăinuiască faptul că în Moldova ar funcţiona doar singura lege bicisnică şi inumană a celui puternic, cea mai profitabilă pentru boieri; a induce în ruşi respectul faţă de datinele lor închpuite, bătrâneşti sau prezentate ca atare, pe care le răspândesc atât de mult, încât orice fel de conducere, orice aşezăminte de guvernare ar trebui, adicătelea, să depindă de datinele născocite, ceea ce nu poate fi; a cere de la ei să fie napărat stimaţi, în ciuda faptelor necuviincioase, pe care ei dau drept nişte acţiuni, chipurile demne de laudă şi îngăduite.”

Şi totul într-o singură propoziţie! Cel care pâra — de, era plăcerea lui, dar de citit cine le citea? Sau le şi stoca îndată în arhivă?

“A-i sili pe ruşi să le recunoască părerile false drept întemeiate pe bunul simţ, în vreme ce ele n-au nici un înţeles; veşnic a întuneca adevărul şi dreptatea spre propriul folos, urmărit de ei aievea, mai ales faţă de orice interes de stat şi folos obştesc; prin a stărui şi a ajuta ca ruşii să aibă cât mai puţine posturi şi importanţă prin regiune, ci dimpotrivă, ca moldoveni să fie cât mai mulţi pentru îmbogăţire, dregere şi îmbunătăţire a averii, căci ei fac aproape toate cu anumit gând, părtinitor, arătând pofte la fiecare pas şi mai ales cerând fără ruşine locuri în serviciu — nu cele onorifice, ci mai folositoare, fie şi înjositoare pentru titlul lor, şi o încuviinţare făţişă de către toţi boierii moldoveni a unei participări mari sau mici în concesiuni de stat, în antrepriză şi în alte învârteli nedemne de ei, cu care se ocupă deschis, aflându-se în serviciu, şi de aceea depun străduinţă, ca să atârne de moldoveni cât mai multe ramuri ale guvernării civile, pentru unirea tuturor forţelor lor spre atingerea scopului năzuit — a îmbogăţirii ruşinoase şi acaparării virtuţilor nemeritate, spre paguba statului şi a omenirii însăşi”.

Avalanşa depeşelor nu clintea Petersburgul.

“In timp ce Hartingh, îndemnat de Somov şi alte persoane, dornice de a introduce în Basarabia legislaţia rusă şi a dezrădăcina corupţia, ducea corespondenţa cu Petersburgul, partidul moldovenesc strâns unit, puternic prin averea sa şi prin înrăurirea asupra populaţiei îndobitocite, s-a îngrijorat nu glumă pentru privilegiile sale şi limba sa moldovenească.”

N-a trecut mult timp, pârîtorii au fost înlocuiţi cu nişte oameni rezonabili, şi conflictul s-a rezolvat într-un mod

Mănăsirea Ţigăneşti la sfârşitul sec. 19

Un consul călătorind prin Moldova, începutul sec. 19

pașnic[9]. Nobilii au cedat limba moldovenească în schimbul privilegiilor rusești, iar populația îndobitocită a fost lăsată fără vreo careva înrâurire și totul a mers strună.

94. Cofetăria lui Marcu Mancini cel cârn (în spatele casei Crupenschi)

Pușkin cu Liprandi și cu alți militari dădeau deseori pe aici, "nu atât pentru consum, cât pentru a mai șugui cu fiica" lui Mancini.

9 Nici aici n-a fost chip să se întâmple fără amestecul fetelor: "**Cauza principală a acestei atmosfere în jurul lui Hartingh era însă alta — cearta cu soția Elena Sturdza, o femee cu vaste legături de rudenie și foarte răuvoitoare.**" Wiegel

Acțiuni militare în Balcani

Panorama Chișinăului la cca 1880

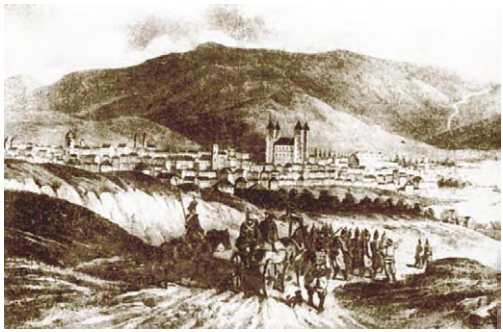

Rușii la Iași

Mormântul generalului Ioan Hartingh,
răposat la 1831.
Chișinău. Cimitirul Nou

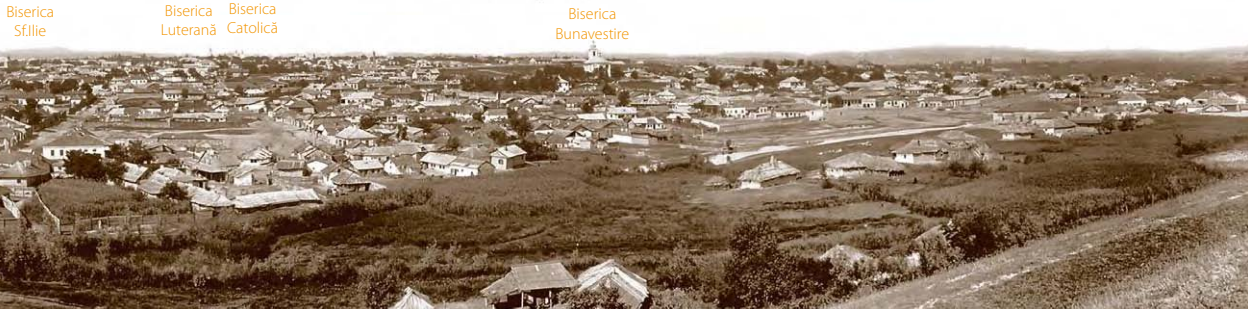

In sânul naturii

«Русскіе называютъ румыновъ молдаванами по имени одного изъ румынскихъ княжествъ, происшедшему отъ рѣки Молды, въ которой, по преданію, утонула любимая собака основателя княжества" Драгоша.»

Краткія свѣдѣнія о племенахъ, населяющихъ Бессарабскую губернію.

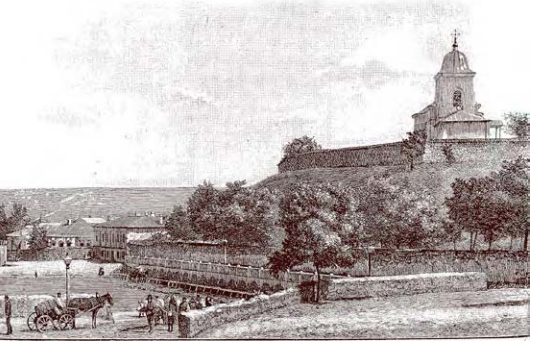

A. şi B. Mălina Mare şi Mică

Conform lui Ioan Halippa distanţa de la Mălina până la oraş varia de la vreo 2 până la 4 verste. Lui Weltman mahalaua îi părea potrivită ideal pentru dueluri, sau cum i se mai zicea 'judecata Domnului':

> Locul acesta era parcă anume închinat obiceiului 'câmpului'. După ce se apropie de o vie aşezată în susul vâlcelei, potrivnicii aburcă dealul pe o cărare şerpuitoare printre butuci. Pe o păşune, sub umbra merilor şi aguzilor, alături de o dumbravă mică, juraţii măsoară câmpul, cearcă armele, de nu sunt măsluite, le gătesc, pe când pârîţii leapădă hainele şi ocupă poziţiile. Aici de două ori a '*câmpuit*' şi Puşkin, dar spre noroc nu se ajungea nici măcar până la primul sânge, şi după primele împuşcături potrivnicii îi propuneau împăcarea, iar el o accepta. Nu am fost jurat, dar am fost martor de la distanţă a unui astfel de 'câmp' şi recunosc că Puşkin nu avea frică de gloanţe, la fel ca şi de tăişul criticii. In vreme ce era ţintit, părea că el, cu un surîs satiric privind ţeava armei, punea la cale o epigramă iute la adresa ţintaşului şi la greşul tragerii.

La umbra nucarilor românești

Inainte de Marea Redactare a istoriei de după majusculul Octombrie (conform calendarului lui Iuliu Cesar) sau Noiembrie (potrivit calendarului papei Grigore), ziua de Intâi Mai era o sărbătoare populară, păgână, din moşi-strămoşi celţi sau cine ştie…

"Intâi mai, în Europa medievală şi modernă, zi tradiţională de sărbătoare a primăverii, probabil având origine în rituri precreştine. Cu toate că datinile locale variază mult, sărbătoarea de regulă include: procesiuni cu copaci, ramuri verzi, sau cununi; întronare de împărat şi împărătească ai maiului; înălţare a unui pom sau prăjini. La început, astfel de rituri intenţionau asigurarea fertilităţii semănăturilor, iar prin extensiune a vitelor şi a oamenilor, dar în majoritatea cazurilor semnificaţia cu încetul s-a pierdut, şi obiceiul a supravieţuit doar în calitate de festivitate populară." *Enclopædia Britannica,* 1999.

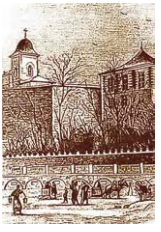

Măzărache

Vederi de la sfârşitul sec. 19 – începutul sec. 20

Ioan Halippa aduce un citat din A. Ia. Storojenko datând din 1829.

> A doua zi după venirea mea la Chişinău era ziua de 1 Mai: Comendantul mă poftise de cu seară la zmeură. Mântuindu-mi trebile către amiază, am dat poruncă să fiu dus la Comendant, ca să aflu pe loc unde aveam a ne duce. Negăsindu-l, mărturisesc mi s-a făcut ciudă să mă întorc acasă fără a gusta astfel de curiozitate ca **zmeură** de 1 Mai. Abia de-am izbutit să dau de un suflet în toată casa. Il întreb de Comendant şi primesc răspunsul: «S-a dus la **mălina**». Indată îl aud pe surugiul strigând: «Acum ştiu, aşează-te, asta nu-i departe de oraş!», şi atunci am priceput că mălina i s-o fi zicând vreunei moşii. «Hai la mălina!»

Glosar: ruseşte "малина" înseamnă zmeură, iar "mălinul" românesc ruseşte sună "черёмуха".

La patru verste de la oraş, am fost adus la o poartă ce ducea spre o rîpă crescută cu tufari. S-a pornit o ploiţă. Ei, ziceam, dacă va trebui să prăznuim 1 Mai afară, sub ploaie, apoi să mă ospeteze cu cea mai măşcată zmeură cu smântână, tot era mai bine să rămân în casă. Merg pe o potecă crescută cu iarbă: din amândouă părţi începeau plantaţiile de vii, şi în sfârşit dau de o colibă. Stăpânul sărbătorii, Comendantul, şi soţia sa ies în fugă în întâmpinare şi mă duc într-o tindă mică. Aici am văzut o mulţime de boieri şi cucoane, ofiţeri militari şi civili în haine europeneşti. Corul de Ţigani a vestit venirea mea cu un marş bătrânesc. Stăpâna, pe care o cunoscusem în ajun, m-a recomandat mamei sale şi tuturor rudelor, locuitori de baştină Chişinăuani.

Presupuneam, că în vreme de 16 ani toţi au învăţat ruseşte; însă văzând că nu le prea izbuteşte cucoanelor limba rusească, m-am adresat lor moldoveneşte. S-au pornit mirările, de unde le învăţasem limba, cât de bine mă înţelegeam în ea, şi aşa mai departe. S-a adus gustarea sau masa; între timp ploaia a stat, s-a arătat soarele; eu am propus, fiind de acum cunoscut cu toţii, să prăznuim 1 Mai la umbra nucarilor Româneşti.

Toată societatea a primit cu încântare propunerea mea: care pâni, care cuţite, linguri şi furculiţe, bucate, toate au fost luate; ni s-a întins o masă pe o păşune umbrită de arbori rămuroşi; fiecare punea bucatele care le aducea în mâni şi a început ospăţul, cum se zice din plin. Vinul Moldovenesc curgea în pahare pline

şi acestea erau deşertate cu hărnicie. Tonurile sălbatece şi morocănoase ale Ţiganilor, cari cântau din glas şi din viori şi cobză, m-au scufundat într-o melancolie plăcută; privirea-mi rătăcea pe dealurile acoperite cu vii şi livezi, în vâlcele şi pe dâmb se auzeau glasuri ale altora cari prăznuiau ca şi noi: sunetele îndepărtate de viori şi cântece alcătuiau o harmonie ciudată. Chişinăul era ca pe o palmă; de departe arăta un oraş mare frumos; se deslușeau prin albeaţă bisericile şi casele mai mari, soarele lumina strălucitor cupolele şi crucile templelor; clădirile păreau a fi aşezate între livezi, şi în aceeaşi vreme alcătuiau o panoramă minunată.

Ospăţul acesta mi-a adus aminte de vremea înfloritoare a tinereţii mele, când obişnuiam să mă veselesc fără griji cu Moldovenii, le îndrăgeam cântecele şi petrecerile paşnice, dădeam ghes după cucoane şi dănţuiam Sârbeşte. Printr-o purtare blândă oriunde afli prieteni. Când mi se întâmpla, în războiul trecut cu Turcii, a cartirui iarna în vreo aşezare, după o campanie grea, eu mă şi făceam localnic acolea. La 1808 de acum ştiam limba Moldovenească; mă deprindeam cu obiceiurile lor şi căpătam în ţară străină o mângâiere ca de neam în mai multe case boiereşti…

Th. Valerio
Ciobeni din Neamţ

Ţiganii au pornit un cântec, neauzit de mine până acum, unul din cele mai de jale:

Aş trăi numai pentru cea dragă,
Fără ea totul îmi este necaz!

Mi-i ruşine să recunosc, m-au podidit lacrimile, şi eram atât de mişcat, încât întreagă societate a luat seamă de tulburarea mea. Fiind întrebat de pricină, răspundeam că amintirile trecutului m-au înduioşat prea mult; toată lumea a hotărît

că fusesem îndrăgostit în Moldova, tuturor cucoanelelor le-a plăcut acest lucru; apoi sunetele paharelor au abătut preocuparea lumii de mine…

După ce băusem şerbet cu apă de izvor, cafea turcească, şi fumasem lulele, ne-am întors în oraş pe la ceasul al 7-lea. Tonurile sălbatece ale muzicii Ţiganilor îmi tot răsunau în urechi, iar cuvintele cântecului mi se învârteau în minte.

Haiducii

In valea Mălinului obişnuia să-şi treacă orele de răgaz dintre tâlhării şi renumitul Ursul, arestat în lunea Sfintei Săptămâni a Paştilor anului 1823, caz relatat de Liprandi.

Ursul îi sugerează lui Puşkin ideea *Fraţilor Tâlhari*

Acuarelă de Leonid Grigoraşenco

"In acea zi nefericită pentru el, Ursul, poposind în vale, a cumpărat un miel dintr-o turmă şi a început a-l frige, iar pe cioban îl trimesese după vin la crâşmă. Ciobanul, bănuind că acela era Ursul, pentru capul căruia fusese numită o simbrie însemnată, l-a spus crâşmarului, care îndată a fugit în oraş. De acolo au fost trimişi câţiva draguni să-l prindă pe Ursul, care îndată la întoarcerea ciobanului a şi plecat în oraş, să cerceteze, împreuna cu aceia care-l chemaseră acolo, un loc ca să prade. Dragunii l-au scăpat; căci din valea această duc mai multe cărări în oraş. Aflând de la cioban calea pe care o luase Ursul, s-au repezit după el.

Chiar la intrare în oraş, dând de urmărire, Ursul a pornit la fugă. Era ora patru după amiază, când Ursul, Bogacenco şi Sobolev (tovarăşi de-ai Ursului), călare la trap întins au întrat în oraş, îmbrăcaţi în mantale sub cari aveau arme obişnuite, şi îndată s-au îndreptat spre piaţă,

unde era un scrânciob de se adunase lume destulă. In faţa cantorei poştei, trăgând din pistol asupra unui ţăran, care se grăbea din urmă cu o căruţă, tâlharii au cotit la dreapta pe uliţa lungă şi înghesuită a Jidovilor, ce duce înspre partea de jos a oraşului, rănind cu iataganul un jidov, care a încercat să oprească calul Ursului însuşi, şi astfel au ieşit înspre Bulgărie[1] şi s-au repezit spre malul mlăştinos al Bâcului, Bolgarii — după ei! Şi i-au înhăţat pe Ursul şi Sobolev, caii cărora se împotmoliseră: iar Bogatenco a scăpat, şi abia la un an după aceea a fost prins şi biciuit la moarte.

Intre timp Ursul şi Sobolev fugiseră din Poliţie şi abia peste o lună au fost prinşi într-o crâşmă, la o verstă depărtare de Chişinău, de însuşi şeful de poliţie, colonelul Radici, căruia contele Voronţov (general-guvernatorul) îi dăduse termen pentru capturare, căci Ursul fugise din poliţie la răsăritul zilei, în ciuda pazei etc. Radici a folosit în scopul acesta bani mari, care au dus, ca şi mai în toate alte cazuri, la rezultate îndestulătoare. Iar Bogacenco, cum s-a mai spus, a fost prins peste un an, tot cu ajutorul mituirii. Fiind închis la puşcărie, i-a aţâţat pe alţii şi, în miezul zilei, dezarmând paza dinăutru, a izbutit să fugă mai cu toţi deţinuţii; însă fiindcă el şi ceilalţi n-aveau fiarele scoase, s-au oprit la cimitirul jidovesc la o verstă de puşcărie, aşezat cam la capătul oraşului pe Drumul Sculenilor.

S-a dat alarmă, s-au bătut clopote şi tobe; compania regimentului 33 de vânători s-a repezit după fugari, şi după un schimb de focuri i-au capturat. Ioan Halippa crede, cu

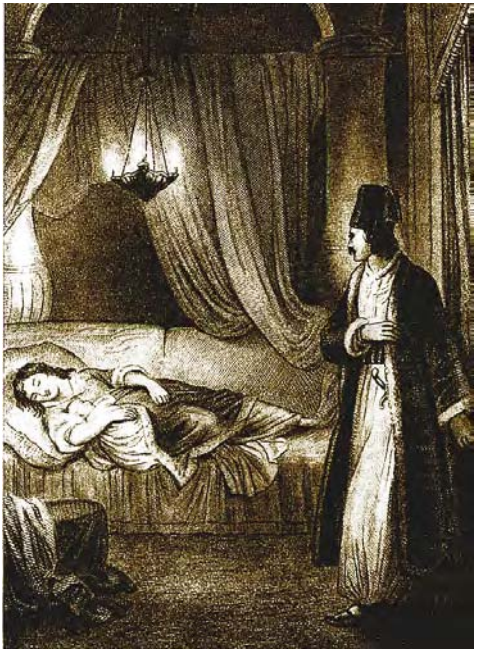

O ilustraţie
la nuvela *Ursul* de Weltman

1 In înţelegerea lui Liprandi se contopesc noţiunile "Bulgărie" (grădină) şi "Bulgaria" (ţară).

referinţă la Weltman, în pofida abjurării a poetului însuşi, că Ursul i-a sugerat lui Puşkin ideea *Fraţilor Tâlhari*.

> "Acesta era căpetenia haitei, alcătuite din tot felul de adunătură de oameni iubitori de libertate, care serviseră eteriei din Moldavia şi au trecut în Basarabia de urmărirea Turcilor după încăierarea de la Sculeni… Insuşi Ursul era eşantionul sălbăticiei şi cruzimii; după ce fusese flagelat, nu s-a lăsat lecuit, stătea acoperit de viermi, dar nu ofta.
>
> …Cineva l-a grăit pe Puşkin, printr-un joc de cuvinte, făcând aluzie la fizionomia lui: *drac arăbesc*. Câteodată poetului îi venea greu în societatea pornită rău contra sa.

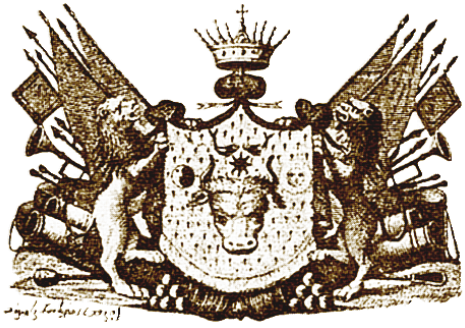

Stema Moldovei

Joc de cuvinte, ruseşte: *bess-arabski* — basarabean, *bes arabski* — drac arabesc. De ciudă "el mai întreprindea nişte călătorii" în districtul Cighir al guberniei Chiene, satul Camenca, în Odessa, în Tulcin la cartierul general al corpului 6, dar cel mai des în târgul Călăraşi, de unde afurisea oraşul:

> *Acolo îl dispreţuiesc cu toţii pe poet,*
> *Şi-l poreclesc "*dracul russul*",*
> *Grăiesc de el cu dispreţ,*
> *Il fac de ruşine şi-l ceartă,*
> *Şi-şi varsă tot veninul răutăcios, spurcat*
> *In faţă*.[2]

Stema Basarabiei

De gustibus

In încheiere Ioan Halippa citează impresiile lui Storojenko, sosit la Chişinău dinspre Tighna la anul 1828.

> La cea din urmă staţie spre Chişinău eram dus pe malul Bâcului – un rîu nu prea mare, ce trece şi

2 Vezi pag. 197.

prin oraş, împrejurimile căruia sunt împresurate cu vii. Privirea-mi afla odihnă pe dealurile şi văile înverzite, şi în închipuire îmi apărea Chişinăul adormit printre livezile adumbrite într-un gust Asiatec. Pătrund în oraş; trec pe nişte uliţi înguste, murdare, şi cred că voi întâmpina nişte zidiri Asiatece mohorîte, dar liniştite. Zadarnică nădejde! Printre căsuţele şubrede peste tot se înalţă nişte case cum se cade; gardurile de pe lângă mai multe curţi boiereşti sunt nimicite, au rămas doar porţile, pe alocuri chiar de piatră, mărturisind că stăpânul dorise a trăi omeneşte, iar pe lângă altele doar doi stâlpi cu o grindă, ca nişte spânzurători.

Toate împreună înfăţoşează o oarecare pustiire, iar porţile fără garduri slujesc de monumente amărîte, înştiinţări a lehametei şi neîngrijirii.

Aici ar trebui să fie Guvernator un om de vază, bogat, altminteri Chişinăul se va face cu vreme sat. Dughenile în cari se vând mărfuri alese, carne de miel fiartă şi friptă, plăcinte şi mărfuri de băcănie, zidite în două rânduri pe o uliţă îngustă puturoasă, sunt absolut într-un gust Asiatec."

Mai târziu, pentru îndreptarea gustului au început să se emite ordine supreme:

"MAIESTATEA SA IMPĂRĂTEASCĂ a binevoit înalt a porunci să înştiinţeze Marile Cârmuiri sub oblăduirea cărora s-ar alcătui proiecte pentru zidirea bisericilor Ortodoxe, ca la alcătuirea unor astfel de proiecte, îndeosebi şi în măsura putinţelor să fie păstrat gustul arhitecturii străvechi Bizantine.

… desemnele technice … pentru zidirea bisericilor Ortodoxe, sunt trimese Presfinţiţilor Arhiereilor Eparhiali pe lângă ucazurile Preasfântului Sÿnod

Указъ
ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА, САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО, изъ Святѣйшаго Правительствующаго Сунода,

ЕГО ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО ВЫСОЧАЙШЕ повѣлеть сооизволилъ сообщить Главнымъ Начальствамъ подъ вѣдомствомъ коихъ могутъ быть составляемы проэкты на построеніе Православныхъ церквей, чтобы при составленіи таковыхъ проэктовъ преимущественно и по возможности сохраняемъ былъ вкусъ древняго Византійскаго зодчества.

la 22 Decemvrie 1839…”

Ucaz al Maiestății Sale Impărătești, Autocrat al Intregii Rossii, din Preasfântul Sÿnod Guvernător.

Și un alt document, apărut peste o sută de ani:

RAPORT
asupra stării clădirilor din Municipiul Chişinău după retragerea armatelor U.R.S.S., întocmit pe baza constatărilor făcute în zilele de 25–30 Iulie 1941 de către Comisiunea technică…

… In ce priveşte arhitectura oraşului precizăm că oraşul Chişinău avea o arhitectură greoaie, lipsită de stil propriu, alcătuită cu elemente disparate, iar în arhitectura bisericească completată adesea cu motive barbare.

… Bisericele trebuiesc restudiate pentru a li se da liniile caracteristice cultului ortodox şi a se elimina urmele lipsei de concepţie ortodoxă, dela construirea sau la restaurarea lor între timp.

Măcelărie și brutărie la București

Storojenko continuă:

> Bodegile cu rachiuri şi vinuri sunt răspândite prin tot oraşul; pe tejghele sunt puse grămezi de tot felul de sticluţe, de toate mărimile şi formele, cu vinuri de felurite culori şi cu rachiuri, ademenindu-i pe adoratorii lui Bachus. Pe lângă unele din bodegi, pe prispe de sub streşini, barzii Moldoveni, Ţiganii cântă din gură şi din viori cântece melancolice alcătuite de ei pentru felurite ocazii, şi muşteriii cu nasuri roşii beau îngândurat. Se văd echipajele în uliţi: surugiii sunt înveşmântaţi de obicei cu nişte dolomane purtate, cumpărate de la husari. Acum sunt pe aici şi droşte cu birjari. Caii li-s numai piele şi oase, însă de plătit ai de la 10 până la 15 ruble pe zi, adicătelea 1 r. 50 k. pe ceas; fiecare birjar

care m-a dus avea ceas de buzunar. Unde vine treaba de interes, apoi acolo şi un Moldovan obicinuit, sau un Grec, nu că nu se lasă, ci depăşeşte în socoteli oricare altă naţiune.

Toată Şefimea Civilă a Chişinăului şi a întregii Basarabiei trăieşte doar pentru sine — Şeful Poliţiei nu atârnă de Guvernator; acesta din urmă nu se apucă a întreprinde careva lucru bun fără încuviinţare, înafară dar de hoţie. Destul este numai să intri în oraş pentru a judeca despre netrebnicia poliţiei, şi doar să dai în treacăt prin orice Aşezământ de Ocârmuire pentru a vedea destrăbălarea de obşte în diriguirea Regiunii. Nu afli nici judecată, nici adevăr. S-au perindat la vreo douăzeci de Guvernatori în mai puţin de doi ani, pentru doi dintre ei era destul să arunce o privire la Aşezămintele de Ocârmuire, ca să dea bir cu fugiţii, înspăimântaţi de hăul căscat în faţa ochilor. Chestiuni care nu au fost hotărîte sunt fără de număr, şi-s aidoma banilor cheltuiţi.

Desigur nu se puteau face toate deodată. Graba strică treaba! Mai întâi trebuiau create condiţii necesare pentru instaurarea ordinii şi disciplinei. Şi iată clipa a sosit.

Totul era în aşteptarea unui om, care, într-un avânt de energie enormă, avea să deştepte la viaţă forţele culturale ale ţării aţipite de veacuri. Basarabia avea trebuinţă de un Potemkin al său — şi acesta s-a ivit în persoana guvernatorului militar Pavel Ivanovici Fedorov.

In 1834 s-a pus capăt oricăror cochetării autonomiceşti. Forţele culturale trezite au cerut insistent uniformizarea şi alinierea la restul imperiului, şi mergându-se în întâmpinarea lor, autorităţile au eliminat din uz orice specific local.

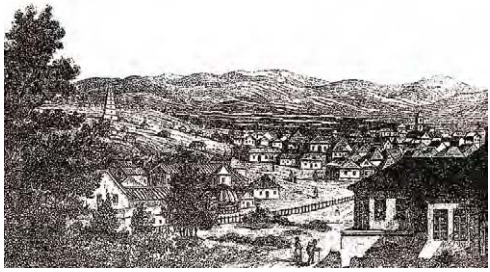

Iaşii
începutul sec. 19

Tot atunci, la rugămintea forţelor culturale trezite, s-a pornit înălţarea unei Clopotniţe care avea să simbolizeze acest măreţ punct de cotitură. Iniţiativa a stârnit entuziasmul al însuşi Impăratului, care a decis să sponsorizeze personal proiectul.

"In anul 1834 în Basarabia a fost numit guvernator civil generalul Fedorov, subordonat general-guvernatorului Novorossiei şi Basarabiei. Pe vremea lui Fedorov în Basarabia a fost îmbunătăţită amenajarea lăuntrică şi oraşul Chişinău, al căruia noul plan a fost aprobat în a.1834, a început repede a se înfrumuseţa cu clădiri noi. In aşezămintele publice a fost scoasă din uz limba moldovenească, care de la vremea alipirii Basarabiei şi până atunci fusese păstrată în şcoli, judecătorie şi administraţie." Gheorghe Codrean, 1901.

Elita basarabeană, foarte receptivă la imperativele vremii, a început să elaboreze o limbă specifică, care ceva mai târziu tot ea o va numi "cea din popor":

"…Pavel Ivanovici a trimes toate spişcile balatirovcii la grafu şi pare-mi-se că ar fi scris şi zloupotrebleniile ce s-au făcut la vîborul acesta. Marşal de oblasti au ales iar pe Dimitriu, încredinţându-i Dimitriu că-i va face pe toţi dvoreni potomstvennîi…"

Monumentul lui Aleksandr II la Chişinău

Въ 1834 году въ Бессарабіи гражданскимъ губернаторомъ былъ назначенъ генералъ Федоровъ съ подчиненіемъ Новороссійскому и Бессарабскому генералъ-губернатору. При губернаторѣ Федоровѣ въ Бессарабіи улучшено внутреннее благоустройство и городъ Кишиневъ, новый планъ котораго былъ утвержденъ въ 19834 г., сталъ быстро украшаться новыми зданіями. Въ присутственныхъ мѣстахъ прекратилось дѣлопроизводство на молдавскомъ языкѣ, который былъ оставленъ въ школахъ, судахъ и администраціи со времени присоеденія Бессарабіи.

Monumentul lui Aleksandr I la Chișinău

Cu pistolul prin târg

Toată lumea este-o şcoală,
Unde om pre om înşală
Cu fel de fel de lucrări,
Tot prefaceri şi schimbări,
Unul pre altul urăşte,
Pe al treilea iubeşte,
Al patrulea stă de o parte
Şi plânge că n-are parte
Nici de lume, nici de sine,
Omului ce-i mai rămâne?
Lumea este învăţătura,
Lumea-i dragostea şi ura.

Costache Conachi

Rușii, cărora adineauri Petru I le schimbase hainele, au sosit la Chișinău îmbrăcați europenește, și acest lucru era în ochii lor deosebirea principală dintre Orient și Europa.

Alții, care erau demult obișnuiți cu astfel de haine și le purtau pur și simplu ca niște haine, căutau alte repere: "**…jumătate culcat pe divan, înfăşurat în cutele caftanului său de mătase şi ale şubei de blană, calm şi aproape nemişcat, în afara mâinilor care se jucau maşinal, în repaus, a ochilor, mici şi cenuşii, care străluceau din timp în timp, şi a buzelor care se strângeau, ascunzând un zâmbet — această figură batjocoritoare şi cu totul europeană făcea un contrast ciudat şi nostim cu atitudinea, costumul şi mătăniile sale orientale**" zicea Marc Girardin, membru al Academiei Franceze, despre Costache Conachi, poet și demnitar.

Desigur, aspectul noilor stăpânitori era european — năravurile însă lăsau de dorit. De când au apărut ofiţerii imperiali pe meleagurile moldave, s-au şi compromis printr-un prost obicei de a fura oamenii şi a-i vinde în sclavie.

"Şi atunce, la purcesul lui Mineh[1], triimis-au de au robit toţi oamenii den ţinutul Hotinului şi pe marginea Cernăuţului. Şi i-au trecut cu copii, cu femei la Mosc. Şi împărţea pre oameni ca pre dobitoace. Unii le lua copiii, alţii bărbaţii, alţii muerile. Şi-i vindea unii la alţii, fără leac de milă, mai rău ca tătarii. Şi era vreme de iarnă. Bogate lacrămi era, cât se auzea glasul la cer." — relatează evenimentele de la 1739 Ion Neculce.

Şi oamenii se fereau — "дичились". Chiar şi de marele poet rus Aleksandr Sergheevici Puşkin.

> Puşkin zicea că nu se încumetă a umbla pe străzi fără armă, îşi scotea pistolul şi în hohote de rîs îl arăta cunoscuţilor întâlniţi.
>
> Ne putem imagina câte zvonuri s-au pornit prin Chişinău, cum se indignau oamenii cuminţi de purtarea tânărului, cum se simţeau moldovenii chişinăuani după jignirea adusă lor... Prin oraş s-a făcut frică de Puşkin.

De ce le era frică moldovenilor de Puşkin? Că umbla prin târg cu pistolul? Dar şi tâlharul Ursul purta arme şi se repezea la oameni, însă aceştia nu s-au speriat şi au pus mâna pe el. Ca şi tâlharul Ursul, Puşkin obişnuia să se relaxeze prin suburbia Mălina. E o paralelă evidentă făcută de Ioan Halippa. S-o mai fi păstrat acea frică şi pe timpul lui?

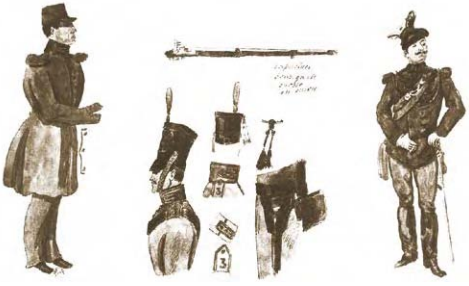

Militari munteni
Mijlocul secolului 19

Acţiuni militare in Balcani

1 **Minich**, Burhardt Christof (1683 - 1767) om de stat şi general rus. Comandant al armatei ruse în campania din 1739 în Moldova.

Am putea, făcând abstracţie de diferenţe, să suprapunem cele două figuri, şi poate că atunci ar deveni mai clar mesajul transmis de Ioan Halippa peste un secol. Puşkin era poet, iar Ursul… putem oare fi categorici în acesta privinţă? Poate că a compus şi el versuri, ceva în felul lui François Villon? Poate că moştenitorii săi au şi încercat să le publice, dar au dat de un Lebedev-românofagul şi acesta le-a ars împreună cu toate celelalte scrieri româneşti din Basarabia?

Costache Conachi

Să rezide oare diferenţa în faptul că Puşkin cu pistolul, spre deosebire de Ursul cu pistolul, era protejat şi ocrotit de şefi? Şefii însă nu l-au putut scăpa de d'Anthès. Mai curând era ocrotit de sistem, era încadrat în sistem, şi sistemul l-a protejat cât era nevoie. Moldovenii nu se încadrau conştient — sau de văjnicie, sau că erau fricoşi. Nu în zadar pe atunci "mult se vorbea de o sfadă a doi moldoveni: ar fi trebuit să lupte în duel, ei însă nu luptau", adică nu obişnuiau să se împuşte unul pe altul, se mai ciomăgeau şi-atât. Moldovanul vroia un lucru de neînchipuit pe atunci, nici mai mult nici mai puţin să trăiască omeneşte. După spusele lui Storojenko "нѣкогда хотѣлъ жить по людски". "Нѣкогда" — "cândva" : cândva vroia să trăiască omeneşte. I-o fi trecut pofta, că se bucura prea mult atunci când se tăiau capete la fanarioţi?

fiica lui Costache Conachi

Fanarioţii nu erau înarmaţi, şi chiar de se înarmau nu prea ştiau a se lupta, nici nu era acesta domeniul lor — fanarioţii erau tari în politică. Multe puteai învăţa de la ei, numai că nu era lumea sigură că face să înveţi linguşeală şi intrigă. Europeanul Costache Conachi se întreabă: oare "**începutul guduriei şi a intrigei au avut altă dată în Moldova decât de la aducerea graiului şi a fetelor din Fanar?**" Au vrut să profite fanarioţii şi de răscoala grecească, o fi adulmecat ei că se schimbă echilibrul de forţe în Europa şi iute s-au pus în capul răsculaţilor? Dar înfrângerea eteriei o fi fost prevăzută de ei?

Dar nu-s mai breji nici moldovenii — să te bucuri când i se taie capul cuiva! O bucurie a nebunilor virtuali, căci se tăiau capete la domnitori virtuali.

Doamne, ce intersecții!

Costache Conachi era cu zece ani mai tânăr ca generalul Inzov și tot cu atâția mai în vârstă ca generalul Orlov, dar nu era general și deci nu putea fi nici erou, acest lucru probabil îl umplea de invidie și-l făcea să zică "**Mințile eroilor care hojma calcă țări și pradă orașe prin vărsare de sânge și alte ticăloșii, trudindu-se pentru aceste fapte răutăcioase, nume câștigă de niște genii, și acei viteji se slăvesc de faptele lor cele lăudate, pentru că știu a prăda și a robi țări și noroade…**".

Mănăstirea Neamț.
Gravură de la începutul sec. 19.

Pe timpurile acelea de demult tehnologia abia își lua avânt, și vărsarea de sânge se făcea manual. Rezultatele, totuși, erau impresionante. Pentru comparație: în 1945 la bombardamentul orașului Hiroșima într-o zi au fost omorîți cca. 80 – 70 mii de oameni, iar la asaltul Ismailului de către generalul Suvorov în anul 1790 într-o noapte au fost omorîți 27 mii. Impresia de progres apare de la cifrele absolute. Dacă însă am lua în considerație raportul celor omorîți la populația totală a globului în 1790 și respectiv în 1945 — de care progres și roade ale științei poate fi vorba?

Moldovenii, oameni cuminți, deloc nu doreau să fie furați și vânduți în sclavie. Cu toate că ei înșiși nu erau împotrivă să aibă niscaiva sclavi, fie și țigani, mai ales că progresul tehnic era în stare embrionară, și dacă doreai să asculți un pic de muzică sau să bei o ceșcuță de cafea, nu puteai rezolva dorința cu o apăsare pe buton. Și atunci făceai din deget și apăreau distracțiile, chiar unele care nu sunt în puterea calculatorului… fie ele și cam nespălate.

In ceea ce privește sclavia, moldovenii erau nu că europeni, ci chiar americani, în orice caz Costache Conachi, când zice de țigani, "**cumpărați de mine … a le da acum deplină**

slobozenie în starea nemoralicească în care se află și într-o țară în care lăcuitorul slobod este atâta de bântuit și asuprit, … am socotit necuviincios lucru". Mai să dea mâna cu autoarea *Colibei unchiului Tom*!

Strănepoții moldovenilor furați în robie de ofițerii ruși au fost eliberați de către Aleksandr II. Împăratului i s-a ridicat un monument la Chișinău. Nu însă pentru eliberarea robilor, ci a trei județe, cedate de Rusia principatului Moldovei după înfrângerea din Crimeea. La un moment dat s-a stârnit nedumerirea: țarul care a eliberat trei județe are monument, iar cel care a eliberat toată Basarabia nu. I s-a instalat și lui.

Așadar, în preajma revoluției din 1917, la Chișinău se înălțau trei monumente alexandrine: al împăratului Aleksandr II Slobozitorul, al împăratului Aleksandr I cel Binecuvântat și al poetului Aleksandr Sergheevici Pușkin. Primele două au fost dărîmate la revoluție. Ca să dreagă breșa, sovieticii i-au ridicat un monument lui Orlov, și încă unul lui Pușkin, să aibă Pușkin două, că-i mai mare decât Orlov.

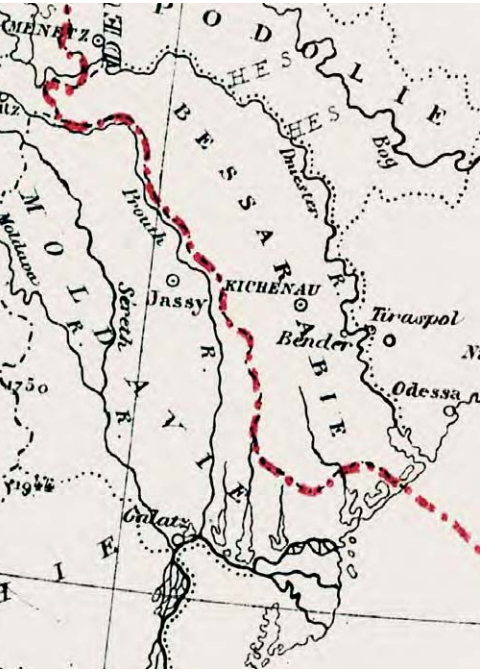

Frontierele politice după războiul din Crimeea

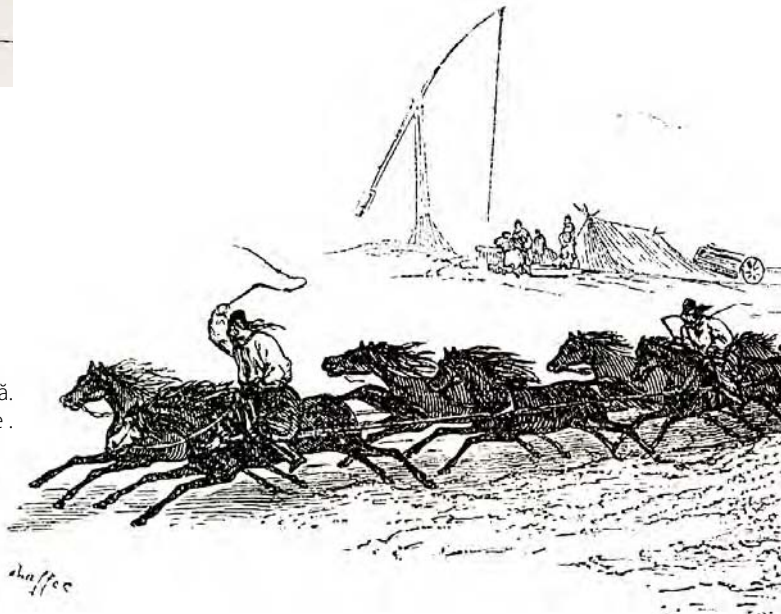

Săidăcărie moldovenească. Surugiul mâna călare .

Doamne, ce intersecții!

Cine-și putea închipui că Aleksandr I cel Binecuvântat îl va primi în audiență la Chișinău pe Costache Conachi, și mai și, că va rămâne surprins "**că sunt printre moldoveni bărbaţi aşa cu minte şi cu învăţătură**". Despre acest lucru însă Ioan Halippa nu ne relatează nimic. Nici măcar dacă și-a azvârlit Conachi căciula după coloana împodobită cu lampioane de toate culorile.

"Este limpede că toate acestea aveau să fie supuse unei amputări necruţătoare" zice Ioan Halippa despre orașul medieval. Metaforele referitor la recroirea Chișinăului, atunci când cartierele târgului vechi trec din asemănarea cu mitologia românească la asemănare cu bylinele rusești, sau când pantofiorul femeiesc devine cizmă soldățească, o fi tăinuind un simbolism foarte ermetic, sau poate doar intuitiv? Ce vroia să ne comunice Ioan Halippa?

Clepsidra înaripată.

Detaliu dintr-un monument funerar de la Cimitirul Central, Chișinău.

Bustul lui Ion Neculce de pe Aleea Clasicilor din Chișinău.

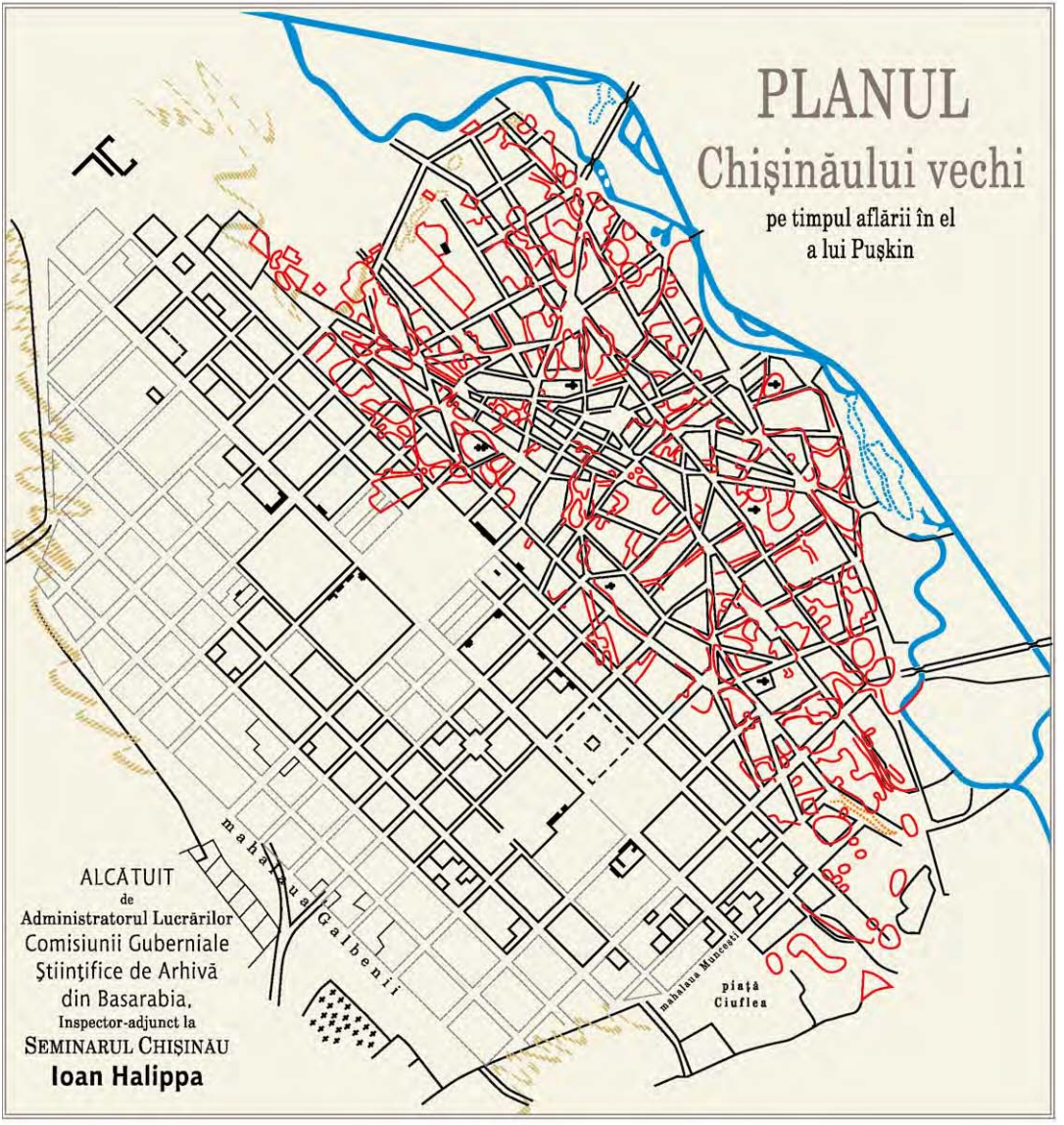
PLANUL
Chișinăului vechi
pe timpul aflării în el
a lui Pușkin
ALCĂTUIT
de
Administratorul Lucrărilor
Comisiunii Guberniale
Ştiinţifice de Arhivă
din Basarabia,
Inspector-adjunct la
SEMINARUL CHIȘINĂU
Ioan Halippa
mahalaua Galbenii
mahalaua Mucenți
piața Ciuflea

Изданіе Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссіи

1836. рис. Соколовъ.

ГОРОДЪ КИШИНЕВЪ

временъ жизни въ немъ

Александра Сергѣевича

ПУШКИНА

1820 – 1823 гг.

Съ портретомъ Пушкина и планомъ г. Кишинева

† 1837. рис. Львовъ.

1838. грав. Уткинъ.

———

СОСТАВИЛЪ

Правитель Дѣлъ Комиссіи, помощникъ инспектора

КИШИНЕВСКОЙ СЕМИНАРІИ

Иванъ Халиппа

1836. рис. Райтъ.

† 1837. рис. Калининъ.

1839 грав. въ Англіи.

КИШИНЕВЪ

Типографія Э. Шліомовича, уг. Николаевской и Михайловской

1899

Печатано съ разрѣшенія Начальства.

ГОРОДЪ КИШИНЕВЪ

временъ жизни въ немъ Александра Сергѣевича

ПУШКИНА

(Топографико–эпизодическіе и бытовые наброски къ 100-й годовщинѣ дня рожденія поэта, 26-го мая 1899 года, съ "Планомъ стараго Кишинева временъ жизни въ немъ Пушкина" и портретомъ послѣдняго).

Чтобы возможно короче подойти къ топографіи "проклятаго города" временъ пребыванія въ немъ великаго русскаго поэта (съ 20 сентября 1821-го года по 25 мая 1823-го года), считаемъ нужнымъ прежде всего опубликовать весьма характерный во многихъ отношеніяхъ "Проэктъ раздѣленія города Кишинева на пять частей", относящійся къ 1823-му году и найденный нами среди старыхъ дѣлъ архива Канцеляріи Губернатора.[1]) Проэктъ этотъ былъ представленъ областнымъ архитекторомъ Озмидовымъ[2]) бессарабскому гражданскому губернатору Константину Антоновичу Катакази 25 іюня 1823 года, ровно мѣсяцъ спустя по отъѣздѣ А. С. Пушкина изъ Кишинева въ Одессу.

Пріурочивая отъѣздъ Пушкина изъ Кишинева въ Одессу къ 25—26 мая 1823 года, мы руководствуемся указаніемъ, сдѣланнымъ самимъ поэтомъ въ письмѣ къ брату отъ 25 августа того же года изъ Одессы. Для насъ бессарабцевъ весьма интересно это письмо. Оно свидѣтельствуетъ о томъ, что за три года жизни въ Кишиневѣ поэтъ успѣлъ создать изъ лучшихъ элементовъ общества "проклятаго города" не безразличную для сердца среду. Онъ писалъ: "Мнѣ хочется, душа моя, написать тебѣ цѣлый романъ—три послѣдніе мѣсяца моей жизни. Вотъ въ чемъ дѣло. Здоровье мое давно требовало морскихъ ваннъ; я на силу уломалъ Инзова, чтобъ онъ отпустилъ меня въ Одессу. Я оставилъ мою Молдавію и явился въ Европу. Рестораціи и итальянская опера напоминали мнѣ старину и, ей Богу, обновили мнѣ душу. Между тѣмъ пріѣзжаетъ (изъ за-граничной поѣздки) Воронцовъ, принимаетъ

1) Связ. 13-я, Дѣло № 132 особаго отдѣла при Областн. Архивѣ.

2) Озмидовъ, уроженецъ Екатеринославской губ., еще въ 1811-мъ году былъ вызванъ въ Яссы предсѣдательствовавшимъ тогда въ диванахъ княжествъ Молдавіи и Валахіи сенаторомъ Кушниковымъ, для устройства селитроваренъ въ Лопушнѣ и Оргѣевѣ и снабженія селитрою каменецъ-подольскаго "артиллерійскаго парка" (пороховаго завода). По присоединеніи Бессарабіи къ Россіи зоркій глазъ митрополита Гавріила намѣтилъ Озмидова въ работники по устройству новой Области.

меня ласково; объявляютъ мнѣ, что я перехожу подъ его начальство, что остаюсь въ Одессѣ. Кажется и хорошо, да новая печаль мнѣ сжала грудь; мнѣ стало жаль моихъ покинутыхъ цѣпей. Пріѣхавъ въ Кишиневъ на нѣсколько дней, провелъ ихъ неизъяснимо элегически, и выѣхавъ оттуда навсегда, о Кишиневѣ я вздохнулъ". Правда, послѣднее выраженіе письма, по вѣрному сопоставленію П. Бартенева,[3]) напоминаетъ заключительные стихи *Шильонскаго Узника*:

Когда за дверь своей тюрьмы
На волю я перешагнулъ,
Я о тюрьмѣ своей вздохнулъ.

Но эти "нѣсколько дней, неизъяснимо элегически проведенныхъ" поэтомъ въ Кишиневѣ, при послѣднемъ разставаньи съ нимъ, а затѣмъ тотъ фактъ, что въ Кишиневѣ задуманы и начаты поэтомъ лучшія его произведенія,[4]) — все это вмѣстѣ неотразимо убѣждаетъ насъ, что Кишиневъ въ нѣкоторомъ смыслѣ сослужилъ для Пушкина роль "волшебной скалы сладостнаго уединенія и самопознаванія", говоря языкомъ масоновъ.

Такимъ образомъ, предстоящія 24-го, 25-го и 26-го мая сего года, пушкинскія

3) "Пушкинъ въ Южной Россіи" (Матеріалы для его біографіи). Рус. Арх. 1866 г. столб. 1212, примѣчаніе 113 е.

4) Въ **1820**-мъ году (послѣ 20-го сентября — дня пріѣзда въ Кишиневъ) Пушкинымъ написаны стихотворенія: "Виноградъ", "Черная шаль и "Дочери Карагеоргія"; въ **1821**-мъ году — кромѣ большой поэмы "Кавказскій Плѣнникъ" — тридцать одно стихотвореніе: "Земля и море" (*Кіевъ 8 февраля*), "Желаніе", "Муза", (*14 февраля — 5 апрѣля*), "Я пережилъ свои желанья" (*Каменка 22 февраля*), "Дельвигу" (Другъ Дельвигъ, мой парнасскій братъ... *Кишиневъ 23 марта*), "Катенину" (Кто мнѣ пришлетъ ея портретъ... *5 апрѣля*), "Наперсница волшебной старины" (Муза), "Сѣтованіе" (Д. В. Давыдову), "Чадаеву" (*Кишиневъ, 6 — 20 апрѣля*), "П–лю", "Къ Чернилицѣ" (*11 апрѣля*), "Еврейкѣ" (Христосъ воскресъ моя Ревекка... *12 апрѣля, Кишиневъ*), "Кинжалъ", "Недвижный стражъ дремалъ", "Наполеонъ" (*іюнь*), "Десятая заповѣдь", "Умолкну скоро я" (*23 августа*), "Мой другъ, забыты мной слѣды минувшихъ лѣтъ" (*24 — 25 августа*), "Гробъ юноши", "Къ Аглаѣ" (И вы повѣрить мнѣ могли), "Иной имѣлъ мою Аглаю", "Война" или "Мечта воина" (*29 ноября*), "Овидію" (*26 декабря*), "Алексѣеву" (Мой милый, какъ не справедливы...), "Къ портрету кн. Вяземскаго", "Примѣты", "Дѣва" (Я говорилъ тебѣ, страшися дѣвы милой), "Подруга милая, я знаю отчего", "Діонея", "Красавицѣ передъ зеркаломъ" и "Эпиграмма на Каченовскаго" (Клеветникъ безъ дарованья); въ **1822**-мъ году — кромѣ поэмы "Бахчисарайскій Фонтанъ" — написаны: Начало "Вадима" (Два Путника п Сонъ) и "Разбойники", "Баратынскому изъ Бессарабіи", "Мальчикъ солнце встрѣтитъ должно" (*Тульчинъ, 1822.*), "Гречанкѣ" (Ты рождена воспламенять воображеніе поэтовъ), "Къ друзьямъ", "Люблю вашъ сумракъ неизвѣстный", "Уединеніе", "Пѣснь о вѣщемъ Олегѣ", "Элегія" (Увы! зачѣмъ она блистаетъ), "Посланіе къ Ѳ. Н. Глинкѣ", "Горишь ли ты лампада наша?", "Адели", "Пріятелю" (Не притворяйся, милый другъ), "У Кларисы денегъ мало", "Нѣтъ ни въ чемъ вамъ благодати" и набросана поэма "Цыгане", поэзія которой, "какъ самые роскошные душистые цвѣты, почти что отуманиваетъ голову" (Бартеневъ); наконецъ въ началѣ **1823** года задуманъ и начатъ "Евгеній Онѣгинъ".

празднества для насъ кишиневцевъ будутъ вдвойнѣ, даже втройнѣ знаменательны. Во-первыхъ, это будутъ празднества гражданъ "проклятаго города" въ честь поэта, въ творчествѣ котораго Кишиневъ фигурируетъ съ столь рѣзкимъ эпитетомъ. Во-вторыхъ, дни этихъ празднествъ составятъ какъ разъ семьдесятъ шестую годовщину "неизъяснимо элегически проведенныхъ" поэтомъ въ Кишиневѣ дней, при послѣднемъ разставаньи съ нимъ. И въ–третьихъ, наконецъ, 26-ое мая сего года составитъ какъ разъ четырнадцатую годовщину дня постановки памятника незабвенному поэту въ кишиневскомъ городскомъ саду, гдѣ,

"Лирой сѣверной пустыни оглашая,
Скитался" онъ.

Касательно самаго "Проэкта раздѣленія города Кишинева на пять частей" прежде всего нужно сказать, что самый худшій его недостатокъ былъ по тому времени совершенно неизбѣженъ — разумѣемъ отсутствіе въ "Проэктѣ" названій улицъ (кромѣ Московской — нынѣ Александровской и Большой — нынѣ Павловской), увы, тогда еще находившихся въ положеніи незаконнорожденныхъ дѣтей и подкидышей, въ родѣ "безъ вины виноватаго" Незнамова, такъ ожесточенно изображаемаго даже на нашихъ захудалыхъ провинціальныхъ сценахъ заѣзжими г.г. Кіенскими и имъ подобными артистами. Другой недостатокъ "Проэкта", какъ страницы по топографіи стараго Кишинева, состоитъ въ сравнительной скудости данныхъ касательно нѣкоторыхъ интересныхъ деталей тогдашняго внѣшняго благоустройства столицы Бессарабіи. Такъ, въ "Проэктѣ" сравнительно очень мало указаній о верхнемъ городѣ, т. е. той части его, которая простирается къ западу отъ нынѣшней Николаевской (бывшей Каушанской) улицы. Впрочемъ этотъ недостатокъ "Проэкта" нѣсколько поправимъ, въ виду имѣющихся въ "Запискахъ" Ф. Ф. Вигеля, "Воспоминаніяхъ" И. П. Липранди и "Воспоминаніяхъ о Бессарабіи" А. Ѳ. Вельтмана болѣе подробныхъ указаній о постройкахъ, существовавшихъ въ верхнемъ городѣ. Главнѣйшія изъ этихъ указаній мы помѣстимъ въ особыхъ "Примѣчаніяхъ" къ издаваемому нами "Плану стараго Кишинева временъ жизни въ немъ А. С. Пушкина". Здѣсь же спѣшимъ объяснить, что всѣ пункты, указываемые въ "Проэктѣ", нами нанесены подъ соотвѣтствующими цифрами на "Планъ".

Проэктъ раздѣленія города Кишинева на пять частей (1823 г.)

"Для раздѣленія города Кишинева на пять частей, по соображенію моему съ мѣстнымъ положеніемъ и народонаселеніемъ, мнѣніемъ полагаю разграничить части города по нижеслѣдующему:

Первую часть, начиная отъ моста у Хотинской заставы (*1*), по большой улицѣ мимо дома Михалакія Кацики (*2*) и дома занимаемаго гоутбвахтою (*3*), далѣе по той же улицѣ мимо дома помѣщика Томы Паникопула (*4*), до угла улицы идущей мимо дома Киркора Тютюнжія (*5*); отъ онаго угла въ право до переулка, что противъ дома Хаджи Петки (*6*), потомъ онымъ переулкомъ съ поворотомъ въ право мимо бывшаго дома Аптекаря Ертеля (*7*) до Ильинской церкви (*8*), отъ толь въ лѣво до улицы идущей между домами титулярнаго совѣтника Крупенскаго (*9*) и Штабсъ-Капитанши Другановой (*10*), отъ дома же г-жи Другановой до строющагося дома коллежскаго ассесора Варѳоломея (*11*), что противъ публичнаго сада (*12*), потомъ Московскою улицею мимо Гошпиталя (*13*) до Боюканскаго ручья, а потомъ берегомъ рѣчки Быка (*14*), до начальнаго пункта у большаго моста чрезъ рѣку Быкъ.

Вторую часть, начиная отъ того же моста, и по тому же границы направленію, до улицы раздѣляющей домы г. Крупенскаго и г-жи Другановой, занимая домъ коллежскаго ассесора Замфиракія Рале (*15*), мимо дома Макара Волкова (*16*), противъ коего поворачиваясь налѣво въ переулокъ мимо дома купца Чаплыгина (*17*), а далѣе мимо домовъ градской думы (*18*) и купца Неверова (*19*) по прямому въ низъ направленію до главнаго городскаго фонтана (*20*), что близъ берега рѣчки Быка, потомъ берегомъ оной рѣчки, до начальнаго сей части пункта у большаго моста чрезъ рѣчку Быкъ.

Третью часть, отъ помянутаго фонтана по тому же какъ описано и во второй части границы направленію, до дома Макара Волкова, занимая домы Тараса Шароварова (*21*) и вице-консула Лукашевича (*22*), поворачиваясь въ лѣво и продолжаясь по Московской улицѣ, занимая торговыя лавки (*23*) и мимо оныхъ поворачиваясь въ лѣво по улицѣ мимо домовъ Сусоя Шароварова (*24*), а потомъ между домами губернскаго секретаря Коткова (*25*) и Панаита Киріяка (*26*); далѣе въ низъ мимо дома заниманнаго прежде почтовою канторою (*27*) до переулка, что противъ дома Константина Журжія (28); потомъ по прямому въ низъ по улицамъ направленію, между домами Жени Стояна (*29*) и Настаса Минержива (*30*), до окончанія тѣхъ улицъ между домами Нени Филипповой (*31*) и Неши Копристына (*32*), близъ колодца находящагося возлѣ садовъ (*33*); отъ онаго колодца поворачиваясь въ лѣво мимо тѣхъ садовъ до плотины (*34*), гдѣ находится и мельница (*35*), а отъ толь по берегу рѣчки Быка, до начальнаго сей части пункта у главнаго городскаго фонтана.

Четвертую часть, по сему-жъ границы отъ третьей части направленію, до Московской улицы мимо торговыхъ лавокъ, отъ толь поворачиваясь по

оной улицѣ въ лѣво между домами г. Статскаго Совѣтника Крупенскаго (*36*) и Ахмета Ефендія (*37*) до конца той улицы, съ поворотомъ въ лѣво до дороги идущей изъ города въ селеніе Мунчешты, принимая оная часть во внутренность свою по лѣвую сторону дороги всѣ лежащіе домы и огороды до городской границы, отъ коей поворачиваясь по берегу рѣчки Быка до вышеописанной въ третьей части мельницы и плотины.

Пятую часть, отдѣляя описанною дорогою, идущею въ селеніе Мунчешты, и Московскою улицею идущею между домами г. Статскаго Совѣтника Крупенскаго и Ахмета Эфендія, продолжаясь мимо домовъ Армянскаго Архіепископа Григорія (*38*), Коллежскаго Совѣтника Дическулова (*39*), Митрополіи (*40*), публичнаго сада, Дѣйствительнаго Статскаго Совѣтника Варлама (*41*) и Гошпиталя до Боюканскаго ручья, поворачиваясь оттоль въ лѣво, занимаетъ во внутренность свою домы по прожектированному плану выстроенные и имѣющіе быть въ тѣхъ мѣстахъ въ предыдущее время выстроенными, такъ же кладбища христіянъ Греческаго (*42*), Армянскаго (*43*), Католическаго (*44*) и Лютеранскаго (*45*) исповѣданій, а равно хутора, сады и огороды, состоящіе по урочищамъ, называемымъ Большая (лит. А) и Малая (лит. Б) Малины".

Дальнѣйшею послѣдовательной нумераціей на Планѣ мы отмѣтили всѣ важнѣйшіе пункты города временъ жизни въ немъ Пушкина и въ частности всѣ дома, въ которые, по достовѣрнымъ письменнымъ свидѣтельствамъ современниковъ, поэтъ былъ вхожъ. Объясненія къ цифрамъ и прочимъ знакамъ на "Планѣ" и составятъ —

Примѣчанія къ "Плану стараго Кишинева временъ жизни въ немъ Пушкина".

Красными кривыми линіями отмѣчены на Планѣ кварталы стараго города, ко времени Пушкина сохранившіе еще всѣ свои причудливыя формы. Поверхъ нихъ нанесены черными линіями прожектированные въ 1818-мъ году полномочнымъ Намѣстникомъ Бессарабской Области Бахметевымъ, прямолинейные кварталы. Но проэктъ Бахметева имѣлъ значеніе лишь для вновь заселявшагося верхняго города— начиная отъ нынѣшней Николаевской (бывшей Каушанской) улицы къ западу. Старый же городъ не измѣнилъ своего вида вплоть до 1834 года, когда за его судьбу взялась дѣятельная рука необыкновенно энергичнаго губернатора генерала Павла Ивановича Федорова, расширившаго планъ города до его нынѣшнихъ границъ и представившаго свой планъ на Высочайшее утвержденіе; вновь прожектированные Федоровымъ, незастроенные кварталы новаго города отмѣчены на нашемъ планѣ крупнымъ пунктиромъ.

Мы разсматривали множество старыхъ плановъ г. Кишинева и въ томъ числѣ—копію съ федоровскаго "Высочайше утвержденнаго Плана областного города Кишинева", исполненную въ Бессарабской Областной Строительной и Дорожной Комиссіи чертежникомъ ея Волковымъ и свѣренную съ подлиннымъ Начальникомъ Чертежной — инженеръ-подполковникомъ Савловскимъ и архитекторскимъ помощникомъ Григорашемъ. На копіи имѣется помѣтка: "На подлинномъ собственною Его Императорскаго Величества рукою написано: Быть по сему. Николай I-й. Александрія, близъ Петергофа. 9-го Августа 1834 го года, — и далѣе: "Вѣрно: Директоръ Генералъ-Маіоръ Емельяновичъ (?)". Важнѣйшія особенности этого плана, которымъ мы отчасти пользовались при составленіи "Плана стараго Кишинева", суть слѣдующія. *Во-первыхъ*, весь старый городъ вплоть до нынѣшней Гостинной улицы изображенъ in statu quo, съ его искривленными переулками, и затѣмъ, поверхъ этихъ кривыхъ линій — очертаній неправильныхъ группъ строеній стараго города, нанесены прямолинейные кварталы новаго города, по прожекту Бахметева, дополненному Федоровымъ. Лишь за Высочайшимъ утвержденіемъ проэкта Федорова, настала пора рѣшительныхъ метаморфозъ въ чертѣ стараго города. Предстояло урѣзать старые кварталы и втиснуть ихъ въ новыя прямолинейныя формы. Это было не легко сдѣлать. Старые кварталы были замѣчательно причудливыхъ формъ. Одинъ похожъ на молдавскія *десаги* (перемѣтная двойная сумка), другой — на растопырившую лапы жабу, третій — на стоглаваго дракона, четвертый — на самый модный женскій башмакъ съ высокоподъемнымъ каблучкомъ и extra–утонченнымъ носкомъ, пятый — на чучело съ огромнымъ носомъ и отвислыми ушами и т. д. Понятно, что все это должно было подвергнуться немилосердной ампутаціи. Чучело потеряло сразу обѣ ноги, уши и носъ или казнено черезъ четвертованіе, женскій башмакъ превратился въ угловатый мужицкій сапогъ, жаба — въ скрытую подъ круглымъ щитомъ черепаху, а стоглавый драконъ — въ совершенно безглавый трупъ, какъ въ былинѣ объ Алешѣ Поповичѣ. — *Во-вторыхъ*, на федоровскомъ планѣ впервые устанавливаются названія улицъ; но такъ какъ характеръ этихъ названій явно говоритъ объ ихъ соотношеніи съ бывшими раньше въ ходу у коренныхъ жителей топографическими терминами, то мы сочли нужнымъ помѣтить на нашемъ Планѣ улицы стараго города литерами, а здѣсь дадимъ ихъ объясненіе. — *Въ третьихъ*, весь нижній городъ до нынѣшней Николаевской улицы представляетъ на планѣ Федорова море черныхъ точекъ, означающихъ деревянныя постройки; киноварныхъ пятенъ, означающихъ каменныя постройки,

приходится на каждый кварталъ стараго города по одному, много — по два; есть кварталы и совершенно безъ каменныхъ построекъ. Впрочемъ такой же малый процентъ каменныхъ построекъ показанъ въ мало-мальски обстроенныхъ кварталахъ верхняго города, между нынѣшними Кіевской и Леовской улицами. При этомъ надо замѣтить, что даже въ 1834-мъ году выше Леовской улицы и между образующими уголъ линіями Буюканской и Александровской (тогда Московской) улицъ, къ сѣверо-западу, были пустыри, а потому на планѣ Федорова, во вновь распланированныхъ кварталахъ этихъ окраинъ не показано ни одной постройки. Необстроенными показаны на планѣ Федорова и нынѣшніе кварталы вдоль бульвара по Семинарской и Губернской улицѣ и кварталъ городской управы, “отведенные для постройки присутственныхъ мѣстъ и домовъ для помѣщенія Областнаго Начальства”, а равно кварталъ армянскаго подворья и два слѣдующихъ, къ югу, между Александровской и Кіевской улицами. Каѳедральный соборъ съ колокольней уже нанесены на планъ Федорова, какъ оконченные къ тому времени постройкой, но часовенная башня еще отсутствуетъ. Нынѣшняя Николаевская (тогда Каушанская) улица, параллельная нижней сторонѣ бульвара, къ югу была запружена деревянными домами при поворотѣ въ первый же переулокъ нижняго города (Минковскій), такъ что выходъ къ югу (по направленію къ нынѣшнему вокзалу) былъ по нынѣшней Гостинной улицѣ.

Теперь приступимъ къ объясненію знаковъ нашего Плана и начнемъ съ литеръ и римскихъ цифръ: первыми помѣчены на планѣ продольныя улицы стараго города съ низовьевъ (р. Быкъ) до нынѣшней Николаевской ул., а вторыми — поперечныя улицы того же стараго города, въ порядкѣ отъ сѣвера къ югу.

аа, Казацкій (Казачій) переулокъ.

бб, Пурчеловскій переулокъ. *Пурчелъ* — помѣщикъ временъ Пушкина.

вв, Кацыковой переулокъ, позднѣе Кацыковская улица. См. далѣе замѣчаніе къ пункту 2.

гг, Улица Салоса. *Салосъ* — помѣщикъ временъ Пушкина.

дд, Доничева улица; названіе получила отъ фамиліи помѣщика *Донича*, коему принадлежалъ домъ на такъ называемой Инзовой горѣ, нанимавшійся для намѣстниковъ на городскія деньги.

ее, Кателиновая — Кательницкій переулокъ.

жж, Андреевская улица.

зз, Кипріяновская или Капріяновская улица.

ии, Ильинская улица.

ii, Харлампіевская или Золотая улица. Названіе свое Харлампіевская улица получила отъ фамиліи купца Егора Хараламова временъ Пушкина. Хараламовъ и Чаплыгинъ, именитѣйшіе тогдашніе купцы, содержали громадные штаты прислуги, какъ видно изъ исповѣдныхъ росписей за тѣ годы.

кк, Каушанская, нынѣ Николаевская улица.

лл, Сарійская улица.

мм, Банная улица.

нн, Мыльный, позднѣе Грязный переулокъ или Синагоговская улица,

оо, Азіятская улица,

пп, Константиновская улица,

рр, Турецкая улица.

сс, Макареско переулокъ, названный по имени престарѣлаго бояра временъ Пушкина, сардаря Федора *Макареско*,

тт, Еврейская улица, позднѣе — Кагульская.

уу, Фарисеевская улица.

фф, Цаповскій переулокъ, по имени собственника Цапу.

хх, Бал(ь)шевская улица, въ продолженіи — Огородная сторона. Названіе свое Бальшевская улица получила отъ фамиліи Бальшей. “Во все пребыванія Пушкина въ Кишиневѣ, Балша, единственнаго тогда Бессарабскаго помѣщика этой фамиліи (каммергера Ивана, извѣстнаго подъ именемъ Янко), не только что въ Кишиневѣ, но и въ извѣстномъ его помѣстьѣ Гура–Галбина, не было. Въ началѣ онъ жилъ въ Парижѣ и Вѣнѣ, а потомъ въ Петербургѣ. Появленіе трехъ Балшей въ Кишиневѣ принадлежитъ второй части пребыванія Пушкина въ Кишиневѣ, т. е. съ мая 1821-го по іюнь 1823 года. Но эти Балши были бѣжавшими по случаю гетеріи, изъ Яссъ” (Липранди). Объ нихъ см. далѣе въ отдѣлѣ: “Эмигрантское общество въ Кишиневѣ”. Эти Балши поселились вѣроятно въ домахъ Янко Балша въ улицѣ его имени.

цц, Вознесенская улица.

чч, Яковлевская улица.

шш, Ланкастерская улица. На ней при Пушкинѣ была школа взаимнаго обученія по методу Ланкастера; школой завѣдывалъ маіоръ В. Ѳ. Раевскій, называвшійся “начальникомъ дивизіонной ланкастерской школы”. Дѣло это поддерживалъ гуманный начальникъ 16-й дивизіи генералъ-маіоръ М. Ѳ. Орловъ.

щщ, Иринопольская улица, названная такъ по имени митрополита Григорія Иринопольскаго, эмигрировавшаго при Пушкинѣ изъ Молдавіи.

ъъ, Остаповская улица.

ыы, Балановская улица, по имени

Василія Баланеско, члена Верховнаго Совѣта при Пушкинѣ.

ьь, Оргѣевскій переулокъ, нынѣ продолженіе Кожухарской ул.

ѣѣ, Кладбищенская улица, названная такъ по бывшему въ южномъ концѣ ея старому еврейскому кладбищу; позднѣе на нее перенесено названіе упраздненнаго “Вдовьяго переулка”

ээ, Огородная улица.

ююю, Горшечная улица.

яя, Якимовскій переулокъ.

өө, Общій проулокъ или Общая улица.

———

I. Каменноломенная улица.

II. Грекуловскій переулокъ. *Грекуловъ* — помѣщикъ временъ *Пушкина*, впослѣдствіи пріобрѣтшій у Наумова домъ, гдѣ квартировалъ Пушкинъ. Ср. замѣчаніе къ пункту 66.

III. Благовѣщенская улица.

IV. Инзовская улица, такъ названная въ память высокогуманнаго начальника Пушкина, незабвеннаго попечителя о болгарскихъ колонистахъ, генерала Ивана Никитича Инзова, исполнявшаго должность полномочнаго намѣстника Бессарабской Области при Пушкинѣ.

V. Прункуловская улица. См. замѣчаніе къ пункту *90*.

VI. Антоновская или Антоньева улица. См. замѣчаніе къ пункту *67*.

VII. Михайлова улица, позднѣе Макареско и Антоновскій переулокъ, наконецъ — Михайловскій переулокъ.

VIII. Армянская улица (древнѣйшая).

IX. Большая, позднѣе — Павловская улица.

X. Ботизатіевская или Батезатавская, а вѣрнѣе — Ботезатовская улица, названная по фамиліи бояра временъ Инзова Павла *Ботезата*.

XI. Грязный переулокъ, позднѣе — Грязная улица.

XII. Греческій, позднѣе Серійскій или Сирійскій переулокъ.

XIII. Екатерининская улица.

XIV. Бѣгучій переулокъ.

XV. Синагоговская улица, позднѣе — переулокъ.

XVI. Фонтанная улица.

XVII. Часовенная улица, позднѣе — переулокъ.

XVIII. Караимскій переулокъ, позднѣе — улица.

XIX. Маклерскій переулокъ.

XX. Рышкановская улица, позднѣе — продолженіе Минковской. Рышканы — владѣльцы подгородняго села

Вистерниченъ (Рышкановка то-жъ).

XXI. Минковская улица. Минку — помѣщикъ временъ Инзова.

XXII. Мазараковскій или Мазаракинскій переулокъ.

XXIII. Ставріевскій переулокъ. Петріевская улица — ходячее названіе переулка.

XXIV. Сербская улица, образовавшаяся со времени переселенія въ 1818-мъ году изъ Хотина въ Кишиневъ сербскихъ выходцевъ, прибывшихъ въ Россію съ Кара-Георгіемъ. Между сербами были и воеводы, съ которыми Пушкинъ встрѣчался у Липранди и отъ которыхъ принимался записывать ихъ юнацкія пѣсни, — какъ свидѣтельствуетъ А. Ѳ. Вельтманъ. Отъ нихъ-то Пушкинъ могъ слышать разсказы о Кара-Георгіѣ, героѣ сербскаго возстанія, такъ мѣтко охарактеризованномъ въ стихотвореніи “Дочери Кара-Георгія”. Самъ “Пушкинъ никогда не видалъ дочери Кара-Георгія”, — говоритъ Липранди. “Мать ея, въ началѣ 1820 года, пріѣзжала на нѣкоторое время въ Кишиневъ, провожая обратно въ Россію старшаго сына Кара-Георгія, корнета нашихъ войскъ, скоро умершаго. Въ Кишиневѣ находился младшій сынъ, впослѣдствіи князь, обучался подъ надзоромъ жившаго въ Кишиневѣ воеводы Вучича, но какъ съ мальчикомъ нельзя было совладать, то она взяла его и мѣсяца за три до пріѣзда Пушкина, возвратилась въ Хотинъ; Пушкинъ же, что я знаю положительно, никогда въ Хотинѣ не былъ, а при томъ въ это время дочь Кара-Георгія имѣла не болѣе 6 – 7 лѣтъ”. Липранди же подтверждаетъ фактъ, что Пушкинъ очень часто встрѣчался у него съ сербскими воеводами, поселившимися въ Кишиневѣ—Вучичемъ, Ненадовичемъ, Живковичемъ, двумя братьями Македонскими и пр., доставлявшими самому Липранди матеріалы.[5]) “Чуть ли нѣкоторыя записки (о Сербіи) Александръ Сергѣевичъ не бралъ отъ меня, — замѣчаетъ Липранди, положительно не помню. Впрочемъ, мнѣ не случалось читать что-либо писанное имъ о Сербіи, исключая упомянутые стихи (“Дочери Кара-Георгія”), какъ плоды вдохновенія. Отъ помянутыхъ же воеводъ онъ собиралъ пѣсни и часто при мнѣ спрашивалъ о значеніи тѣхъ или другихъ словъ для перевода. (Эти занятія сказались на “Пѣсняхъ западныхъ славянъ”, написанныхъ Пушкинымъ въ 1832 – 33 годахъ.) На короткое время пріѣзжалъ Стойковичъ, профессоръ Харьковскаго университета; онъ былъ Сербъ, но видѣлся съ Пушкинымъ раза два, и очень ему не понравился”[6])

5) Разумѣются матеріалы по исторіи Турціи; въ этой области Липранди былъ спеціалистъ и его библіотека изданій по исторіи Турціи впослѣдствіи была пріобрѣтена для библіотеки генеральнаго штаба по Высочайшему повелѣнію.

6) Объ этомъ Стойковичѣ ср. 31-е примѣчаніе

XXV. Кагульская улица.

XXVI. Тіайбашевская или Тіойбашевская улица.

XXVII. Синагоговскій (2-ой) переулокъ.

XXVIII. Молдаванскій или Молдавскій переулокъ.

XXIX. Бѣлокосовскій переулокъ.

XXX. Поповская улица; ходячее названіе — Павловская Малая.

XXXI. “Вдовый” переулокъ, позднѣе уничтоженный; названіе “Вдовій” перенесено на Кладбищенскую улицу см. *ъ*.

XXXII. Марьянскій переулокъ, позднѣе — Марійнская улица.

XXXIII. Сербскій проулокъ, позднѣе — Кожухарская улица. При Инзовѣ былъ престарѣлый бояръ Гавріилъ *Кожохаръ*.

XXXIV. Армянская (старая) улица.

XXXV. Ивановская улица.

XXXVI. Титовская улица.

XXXVII. Георгіевская улица.

XXXVIII. Петровскій проулокъ (Безымянный, Безъ названія).

———

Переходя къ объясненіямъ арабскихъ цифръ считаемъ нужнымъ замѣтить, что къ пребыванію Пушкина въ Кишиневѣ имѣютъ болѣе близкое отношеніе пункты: 9, 10, 11, 12, 15, 27, 36, 40, 57, 66, 67 съ особымъ отдѣломъ: “Эмигрантское общество въ Кишиневѣ”, 70, 72, 85, 86, 90, и 94.

———

1. Хотинская, позднѣе *Оргѣевская застава*. Такихъ заставъ въ тогдашнемъ Кишиневѣ было еще четыре. Въ восточномъ, нижнемъ концѣ нынѣшней Измаильской улицы была *Бендерская* или *Каушанская застава* (*46*): по ея имени нынѣшняя Николаевская улица называлась

къ нашей статьѣ “Восточные святители и пр.”. Съ пріѣздомъ въ Кишиневъ Стойковича (Аѳанасія Ивановича) у Вельтмана связано воспоминаніе о забавахъ ученаго рода, какія затѣвалъ пушкинскій кружокъ. “Чаще всего — разсказываетъ Вельтманъ — я видалъ Пушкина у Липранди, человѣка вполнѣ оригинальнаго по острому уму и жизни. Къ нему собиралась вся военная молодежь, въ кругу которой жилъ болѣе Пушкинъ. Живая, веселая бесѣда, écarte и иногда, pour varier, “направо и налѣво”, чтобъ сквитать выигрышъ. Иногда забавы были ученаго рода. Въ Кишиневъ пріѣхалъ извѣстный физикъ Стойковичъ. Узнавъ, что онъ будетъ обѣдать въ одномъ домѣ, куда были приглашены Липранди и Р. (Раевскій), они сговорились поставить въ тупикъ физика. Передъ обѣдомъ изъ первой попавшейся “Физики” заучили они всѣ значительные термины, набрались глубокихъ свѣдѣній и явились невинными за столъ. Исподволь склонили они разговоръ о предметахъ, касающихся физики, заспорили между собою, вовлекли въ споръ Стойковича и вдругъ нахлынули на него съ вопросами и смутили физика, не ожидавшаго такихъ познаній въ военныхъ”.

Каушанскою. Въ южномъ концѣ нынѣшней Кузнечной улицы (бывшей Галбинской стороны) была *Ренисская застава* (*47*), вскорѣ упраздненная и замѣненная *Измаильскою* или *Ганчештскою* (*48*), называвшеюся также "Дорогой въ Молдавію" и значащеюся на позднѣйшихъ планахъ въ верхнемъ, западномъ концѣ Купеческой улицы. У нынѣшняго моста къ вокзалу была *Мунчештская застава* (*49*), откуда шла дорога въ с. Мунчешты, одно изъ многихъ имѣній пресловутаго современника Пушкина Егора Кирилловича Варѳоломея, члена Верховнаго Областного Совѣта, предсѣдателя палаты и откупщика всего края. Наконецъ въ сѣверномъ концѣ Гостинной улицы находилась *Ясская застава* или *Выѣздъ на Скуляны* (*50*); такъ какъ съ этой стороны всегда въѣзжали въ городъ въ былое время высокопоставленныя лица молдавской администраціи, а позднѣе — гости изъ молдавскихъ бояръ, то и начинавшаяся у заставы улица получила названіе Гостинной.

2, 4, 5, 6, 7. Характеръ именъ и фамилій хозяевъ домовъ подъ этими нумерами лучше всего доказываетъ пестроту тогдашняго населенія. Михалаки Кацика — молдованинъ; Тома Паникопуло (онъ же — *Ангелъ, Инжеръ*) — грекъ; Киркоръ Тютюнжій — болгаринъ; Хаджи Петко — турокъ, аптекарь Ертель — еврей. Названія улицъ стараго города еще болѣе ярко свидѣтельствуютъ объ этой пестротѣ населенія. "Главную массу — говоритъ Бартеневъ[7]) — составляли, если не ошибаемся, Молдаване, Жиды и Болгаре; но тутъ же жили Греки, Турки, наши Малороссіяне; Нѣмцы; попадались и Караимы, Арнауты, Французы, и даже Итальянцы, каждый съ своимъ говоромъ, съ своими обычаями, въ своихъ нарядахъ. Настоящихъ русскихъ переселенцевъ было еще мало. Большую часть русскаго населенія составляли солдаты и чиновники. Военный постой еще болѣе разнообразилъ картину". Объ Арнаутахъ, бѣжавшихъ въ Россію послѣ молдавскаго разгрома, вызваннаго етеріей (1821 г.), Пушкинъ какъ очевидецъ пишетъ въ повѣсти "Кирджали": "Ихъ можно всегда было видѣть въ кофейняхъ полутурецкой Бессарабіи, съ длинными чубуками во рту, прихлебывающихъ кофейную гущу изъ маленькихъ чашечекъ". — Что касается дома Кацики, то онъ при Пушкинѣ сыгралъ довольно интересную роль: въ этомъ домѣ была устроена масонская ложа. Здѣсь жилъ дивизіонный докторъ Шулеръ, родомъ изъ Альзаса, взятый въ плѣнъ въ 1812-мъ году на Березинѣ, изъ младшихъ хирурговъ одного коннаго французскаго полка. "Онъ или Пущинъ (Павелъ Сергѣевичъ, бригадный командиръ) былъ главнымъ мастеромъ, не знаю — пишетъ Липранди. Въ числѣ

7) Ibid. столб. 1124.

привлеченныхъ въ ложу выходцевъ-простаковъ былъ одинъ болгарскій архимандритъ Ефремъ. Домъ Кацики находился въ нижней части города, недалеко отъ стараго собора, на площади, гдѣ всегда толпилось много Болгаръ и Арнаутовъ, обратившихъ вниманіе на то, что архимандритъ, въѣхавъ на дворъ, огражденный рѣшеткой, отправилъ свою коляску домой, что сдѣлали и нѣкоторые другіе; вопреки существовавшаго обычая. Это привлекло любопытныхъ къ рѣшеткѣ тѣмъ болѣе, что въ народѣ прошла молва, что въ домѣ этомъ происходитъ “судилище діавольское”. Когда же увидѣли, что дверь одноэтажнаго длиннаго дома отворилась и въ числѣ вышедшихъ лицъ былъ и архимандритъ съ завязанными глазами, ведомый двумя подъ руки, которые, спустившись съ трехъ–четырехъ ступенекъ крыльца, тутъ же вошли въ подвалъ, двери коего затворились, то Болгарамъ вообразилось, что архимандриту ихъ угрожаетъ опасность. Подстрекнутые къ сему Арнаутами, коихъ тогда было много изъ числа бѣжавшихъ гетеристовъ, Болгары бросились толпой къ двери подвала (Арнауты не трогались); выломали дверь и чрезъ четверть часа съ тріумфомъ вывели по мнѣнію ихъ спасеннаго архимандрита, у котораго наперерывъ тутъ же каждый просилъ благословенія. Это было до захода солнца, вечеромъ весь городъ зналъ о томъ. Разсказывалось много сказокъ, повредившихъ Пущину. Излишне говорить о подробностяхъ. Пушкинъ знал изъ первыхъ, ибо онъ случился дома, когда Инзову донесли объ этомъ”. Пушкинъ и генералъ Бологовской безжалостно острили надъ этимъ происшествіемъ, въ присутствіи Пущина.

3. Гоутбвахта (гауптвахта), очевидно военная; по близости — Казацкій переулокъ (лит. *аа*).

8. Ильинская церковь. Кромѣ нея ко времени пріѣзда Пушкина въ Кишиневъ здѣсь было еще шесть церквей: соборная Свв. Архистратиговъ — нынѣ Архангело-Михайловская или Старый Соборъ (*51*), соборная болгарская Вознесенская (*52*), Рождество–богородичная, позднѣе названная “Мазаракіевскою” — по имени ктитора-реставратора Мазаракія (*53*), Благовѣщенская (*54*), Св.-Хараламиіевская (*55*) и Св.-Георгіевская (*56*). Объ этихъ церквахъ А. Я. Стороженко въ 1829-мъ году отозвался такъ: “Архитектура монастырей сихъ не Европейская; на фронтонахъ изображены святые угодники. Пестрота красокъ обращаетъ на себя зрѣніе, и напоминаетъ, что мы уже въ Азіятскомъ городѣ”. Въ старомъ соборѣ (Св.-Михайловскомъ) бывали у исповѣди и причастія всѣ военные чины, штаты областной администраціи и консисторіи. Въ спискахъ бывшихъ у исповѣди и святаго причастія въ 1822-мъ году мы нашли Исправляющаго должность

полномочнаго намѣстника Области генералъ-лейтенанта и кавалера Ивана Никитича Инзова, а среди трехъ “состоящихъ при немъ чиновниковъ” (между адъютантомъ арміи майоромъ Владиміромъ Маливинскимъ и тит. с. Дм. Смирновымъ) — коллежскаго секретаря Александра Пушкина, 23-хъ лѣтъ.[8])

9. *Домъ* титулярнаго совѣтника *Тодора Крупенскаго*. Этотъ поистинѣ историческій домъ стоитъ и понынѣ на своемъ мѣстѣ. Въ стѣнахъ этого дома бессарабское дворянство видѣло на балу императора Александра Благословеннаго въ маѣ 1818 года. Это было самое счастливѣшее время для Кишинева, по словамъ Вельтмана, пріѣхавшаго въ Кишиневъ какъ разъ въ пору, когда все готовилось съ нетерпѣливымъ ожиданіемъ къ пріему императора Александра блаженной памяти. Государь проѣзжалъ тогда чрезъ Бессарабію на свиданіе съ императоромъ Австрійскимъ на границахъ царствъ въ городѣ Черновцахъ. Молдавскіе бояре стекались отовсюду въ Кишиневъ, и этотъ городъ кипѣлъ народомъ. Въ сумерки пронеслись крики встрѣчи, которые приближались неумолкающимъ гуломъ отъ возвышеній по дорогѣ изъ Дубоссаръ къ городу, неслись городомъ и умолкали на время у собора, чтобы снова сопровождать императора до дома намѣстника (*57*), который, возвышаясь на отдѣльномъ холмѣ надъ озеромъ, превратился мгновенно въ дворецъ освободителя Европы. На другой день государь императоръ былъ въ митрополіи у обѣдни и потомъ на завтракѣ у сѣдовласаго экзарха (Гавріила), и въ тотъ же день — на балу, данномъ дворянствомъ бессарабскимъ въ огромной залѣ, нарочно устроенной въ домѣ Тодора Крупенскаго. Въ угожденіе изящному вкусу государя къ колоннадамъ, явился вокругъ залы рядъ огромныхъ колоннъ порфироваго цвѣта, обвитыхъ вязами разноцвѣтныхъ огней. Спозаранку зала полнилась уже боярами, *куконами* и *куконицами* (барынями и барышнями). Хотя намѣстница, Викторія Станиславовна Бахметева успѣла короткое время много внушить образованнаго вкуса въ дамъ Кишиневскихъ (онѣ знали, что такое — балъ; куконицы знали уже необходимость въ французскомъ магазинѣ модъ, умѣли уже рядиться по вѣнскимъ и парижскимъ образцамъ, умѣли рисоваться въ кадриляхъ и мазуркахъ), но къ балу, гдѣ будетъ присутствовать императоръ, съѣхалось множество бояръ со всѣхъ сторонъ, даже изъ княжествъ Молдавіи и Валахіи, которымъ извѣстны были только приличія азіатскія. Пріѣзжія куконы облеклись во всю роскошь Европы и Востока, и еслибъ намѣстница, какъ заботливая хозяйка пріема, не обратила заблаговременно

8) Арх. Киш. Конс. Исповѣд. росписи г. Кишинева за 1822 г.

вниманія на наряды посѣтителей, государь засталъ бы на балу всѣхъ дамъ окутанными въ драгоцѣнныя турецкія шали, а бояръ въ *кочулахъ* (смушковыхъ шапкахъ) и въ *папушахъ* (туфляхъ) сверхъ желтыхъ и красныхъ *мешти* (сафьяновыхъ носковъ). Почти передъ самымъ входомъ государя шали были сняты, а кочулы нѣсколькихъ сотъ головъ были свалены въ кучи за колоннами. Когда государь вступилъ въ залу, все стѣснилось въ молчаніи, безъ шуму, почти незамѣтно, въ кругъ, коего первые ряды состояли изъ женщинъ; женщинъ окружали стѣной бородатые первостатейные бояре, а за ними — бояре втораго и третьяго класса. Балъ былъ открытъ генераломъ Милорадовичемъ; между тѣмъ государь говорилъ съ намѣстницей и потомъ обошелъ съ нею, преслѣдуемый рядами польскаго, чрезъ всѣ комнаты, удостоилъ вниманія другихъ почетнѣйшихъ дамъ, а потомъ началась французская кадриль — первая въ Кишиневѣ, выученная въ домѣ намѣстницы. — Въ то время Пульхерія (Егоровна) Варѳоломей была въ цвѣтѣ лѣтъ, во всей красѣ дѣвственной, которой посвятилъ и Пушкинъ нѣсколько восторженныхъ стиховъ (полагаютъ — “Я говорилъ тебѣ: страшися дѣвы милой!”). Ей только одной изъ дѣвицъ Кишинева государь сдѣлалъ честь польскимъ и нѣсколько вопросовъ. Любопытство впослѣдствіи допытывалось отъ простодушной дѣвушки, что съ ней говорилъ государь. На вопросъ часто ли она посѣщаетъ балы, она отвѣчала: “Non sire, parce que ma tante Elise ne se porte pas bien”. Неподвижность всѣхъ и царствующая тишина, и взоры, устремленные на государя, должны были его скоро утомить. Онъ пробылъ не болѣе часа времени и уѣхалъ…

На третій день государь выѣхалъ изъ Кишинева, но жители долго еще хвалились, что императоръ назвалъ Бессарабію “золотымъ краемъ”.[9]) При Пушкинѣ въ домѣ Крупенскаго находились театръ и присутственныя мѣста. Съ началомъ етеріи въ Молдавіи, изъ Яссъ переселилась въ Кишиневъ нѣмецкая труппа актеровъ, которая въ залѣ Крупенскаго “продекламировала всего Коцебу, при чемъ не были упущены, къ удовольствію публики, и балеты” (Вельтманъ). Пушкинъ посѣщалъ эти спектакли и чувствовалъ себя на нихъ довольно забавно. В. П. Горчаковъ, чуть не въ первый же день по пріѣздѣ въ Кишиневъ на службу къ М. Ѳ. Орлову попавшій на “представленіе въ бѣдномъ Кишиневскомъ театрѣ, кое какъ освѣщенномъ сальными свѣчами”, видѣлъ тамъ Пушкина. “Въ числѣ многихъ — разсказываетъ Горчаковъ — особенно обратилъ мое вниманіе вошедшій молодой человѣкъ, небольшаго роста, но довольно плечистый и сильный,

9) Изъ “Воспоминаній о Бессарабіи” Александра Ѳомича Вельтмана, офицера штаба второй арміи 1818–24 г.г.

съ быстрымъ и наблюдательнымъ взоромъ, необыкновенно живой въ своихъ пріемахъ, часто смѣющійся въ избыткѣ непринужденной веселости, и вдругъ неожиданно переходящій къ думѣ, возбуждающей участіе. Очерки лица его были неправильны и некрасивы, но выраженіе думы до того было увлекательно, что невольно хотѣлось бы спросить: что съ тобою? какая "грусть мрачитъ твою душу? Одежду незнакомца составляли черный фракъ, застегнутый на всѣ пуговицы, и такого же цвѣта шаровары. Кто бы это, подумалъ я, и тутъ-же узналъ отъ Алексѣева (чиновника канцеляріи Инзова), что это Пушкинъ, знаменитый уже пѣвецъ Руслана и Людмилы. Послѣ перваго акта какой-то драмы, весьма дурно игранной, Пушкинъ подошелъ къ намъ; въ разговорѣ съ Алексѣевымъ онъ довѣрчиво обращался ко мнѣ, какъ бы желая познакомиться". Замѣчаніе Горчакова, что игру актеровъ разбирать нечего, что каждый играетъ дурно, а всѣ вмѣстѣ очень дурно, разсмѣшило Пушкина, онъ началъ повторять эти слова и тутъ же вступилъ съ нимъ въ разговоръ, содержаніе которому дали воспоминанія о петербургскихъ артистахъ, о Семеновой, Колосовой и другихъ. Поэтъ невольно задумался; "Въ этомъ расположеніи духа онъ отошелъ отъ насъ — замѣчаетъ Горчаковъ — и пробираясь между стульевъ со всею ловкостью и изысканною вѣжливостью свѣтскаго человѣка остановился передъ какою-то дамою… мрачность его исчезла; ее смѣнилъ звонкій смѣхъ, соединенный съ непрерывною рѣчью… Пушкинъ безпрерывно краснѣлъ и смѣялся; прекрасные его зубы выказывались во всемъ блескѣ, улыбка не угасала".

Съ Тодоромъ Крупенскимъ, титулярнымъ совѣтникомъ, не нужно смѣшивать другого Крупенскаго, Матѳея Егоровича, статскаго совѣтника и вице-губернатора. О немъ см. *36*.

10. *Домъ* штабсъ-капитанши *Другановой*, по первому мужу — Кешко. Съ ея дочерью, вышедшей замужъ за полковника Вакара, Пушкинъ находилъ удовольствіе танцовать и вести нестѣсняющій разговоръ; она была въ дружбѣ съ Аникой Сандулаки, вышедшей замужъ за помѣщика города Бѣльцъ — Катаржи. Обѣихъ Пушкинъ любилъ за рѣзвость и свободную болтовню. — Въ домѣ Кешко помѣщался верховный совѣтъ. Рядомъ съ этимъ домомъ на Планѣ помѣченъ домъ Стрижевскаго (*58*), также существовавшій при Пушкинѣ.[10]) Къ Кешко Пушкинъ заходилъ очень часто ѣсть дульчецу, въ особенности когда тамъ квартировалъ В. Ѳ. Раевскій (Липранди).

11. Большой каменный *домъ*, съ флигелями, Егора Кирилловича *Варѳоломея*, отца Пульхеріи, ко времени пріѣзда Пушкина въ

10) *Изъ дневника и воспоминаній И. П. Липранди*. Рус. Арх. 1866 г. столб. 1217.

Кишиневъ былъ уже заложенъ. Все же въ немъ Пушкину едвали привелось плясать. Балы и вечера устраивались въ другомъ каменномъ большомъ домѣ Варѳоломея (*59*), который находился къ востоку отъ дома Крупенскаго, по той же линіи, почти въ серединѣ квартала, образуемаго Губернскою, Николаевскою, Харалампіевскою и Минковскою улицами. Охоту Варѳоломея къ баламъ, доведшую его до потери нажитаго состоянія и большого дома по Александровской улицѣ, перешедшаго въ казну и со времени губернатора Федорова называемаго "губернаторскимъ домомъ", Вельтманъ объясняетъ слѣдующимъ образомъ.

"Отецъ Пульхеріи, нѣкогда стоявшій съ чубукомъ въ рукахъ на запяткахъ *бутки* (коляски) ясскаго господаря Мурузи, но потомъ владѣтель большихъ имѣній въ Бессарабіи, предсѣдатель палаты и откупщикъ всего края, во время Пушкина жилъ открыто; ему нуженъ былъ зять русскій, сильная рука котораго поддержала бы предвидимую несостоятельность по откупамъ. Предчувствуя сбирающуюся надъ нимъ грозу, онъ пристроилъ къ небольшому дому огромную залу, разрисовалъ ее какъ трактиръ и сталъ давать балы за балами, вечера за вечерами.[11]) Свернувъ подъ себя ноги на диванѣ, какъ паша, сидѣлъ онъ съ чубукомъ въ рукахъ и встрѣчалъ своихъ гостей привѣтливымъ: "*пофтимъ*" (просимъ). Его жена, Марья Дмитріевна, была во всей формѣ русская говорливая, гостепріимная помѣщица; Пульхерица была полная, круглая, свѣжая дѣвушка; она любила говорить болѣе улыбкой, но это не была улыбка кокетства, — нѣтъ, это просто была улыбка здороваго, беззаботнаго сердца. Никто не припомнитъ изъ знавшихъ ее въ продолженіе нѣсколькихъ лѣтъ, чтобъ она на кого-нибудь взглянула особенно; казалось, что каждый, кто бы онъ ни былъ и каковъ бы ни былъ, для нея былъ не болѣе, какъ человѣкъ съ головой, съ руками и съ ногами. На балахъ со всѣми кавалерами она съ одинакимъ удовольствіемъ танцовала, всѣхъ одинаково любила слушать, и Пушкину такъ же, какъ и всякому, кто умѣлъ ее разсмѣшить или польстить ея самолюбію, она отвѣчала: "Ah, quel vous etes, monsieur Pouchkine!" Пушкинъ особенно цѣнилъ ея простодушную красоту и безъотвѣтное сердце, не вѣдавшее никогда ни желаній, ни зависти.

"Но Пульхерица была необъяснимый феноменъ въ природѣ; стоить, чтобъ сказать мои сомнѣнія на счетъ ея. Многіе искали ея руки, отецъ и мать изъявляли согласіе, но едва желающій быть нареченнымъ приступалъ къ исканію сердца, всѣ вступленія

11) Впослѣдствіи кишиневцы, усиливая мысль извѣстныхъ стиховъ изъ Евгенія Онѣгина", говорили про Варѳоломея:

> Давалъ баловъ сто ежегодно
> И промотался наконецъ. —

къ объясненію чувствъ и желаній Пульхерица прерывала: “Ah, quel vous etes! Qu’est ce que vous badinez!” И все отступалось отъ исканій; сердца ея никто не находилъ, — можетъ быть, его и не было, или по крайней мѣрѣ, оно было на правой сторонѣ, какъ у анатомированнаго въ Москвѣ солдата. Когда по дѣламъ своимъ отецъ ея предвидѣлъ худую будущность, онъ принужденъ былъ влюбиться, вмѣсто дочери, въ одного изъ моихъ товарищей (Владиміра Петровича Горчакова, такъ же офицера штаба и пріятеля Пушкина), но товарищъ мой не прельщался нѣсколькими стами тысячъ приданаго и помѣстьями бояръ. “Мусье Горчаковъ”, говоритъ ему Варѳоломей, — “вы можете положиться на мою любовь и уваженіе къ вамъ”. “Помилуйте, я очень цѣню вашу привязанность, но мнѣ не съ вами жить”. “Повѣрьте мнѣ, что она васъ любитъ”, говорилъ Варѳоломей. Но товарищъ мой не вѣрилъ клятвамъ отцовскимъ.

“Смотря на Пульхерію, которой но наружности было около восемнадцати лѣтъ, я нѣсколько разъ покушался думать, что она есть совершеннѣйшее произведеніе не природы, а искусства. “Отчего “, думалъ я, — “у Варѳоломея только одна дочь, тогда какъ и онъ, и жена еще довольно молоды? “ Всѣ движенія, которыя она дѣлала, могли быть механическими движеніями автомата. “Не автоматъ ли она? “ И я присматривался къ ея походкѣ: въ походкѣ было что-то странное, чего и выразить нельзя. Я присматривался на глаза: прекрасный, спокойный взоръ двигался вмѣстѣ съ головою. Ея лицо и руки такъ были изящны, что мнѣ казались онѣ натянутой лайкой. Но Пульхерія говоритъ… Говорилъ и Альбертовъ андроидъ съ мѣднымъ лбомъ. Я обращалъ вниманіе на ея разговоры; она все слушала кавалера своего, улыбалась на его слова и произносила только: “Qu’est ce que vous dites! Ah quel vous êtes!” и иногда: “Qu’est ce que vous badinez?” Голосъ ея былъ протяженъ, въ произношеніи что-то особенное, необъяснимое. “Неужели это — новая Галатея?” думалъ я… Но послѣдній опытъ такъ убѣдилъ меня, что Пульхерія — не существо, а вещество, что я до сихъ поръ вѣрю въ возможность моего предположенія. Я замѣчалъ: ѣстъ ли она. Повѣритъ ли мнѣ кто-нибудь? Она не ѣла; она не садилась за большой ужинъ, ходила вокругъ столиковъ, разставленныхъ вокругъ залы, за которыми располагались гости по произволу кадрилями; обращаясь то къ тому, то къ другому, она повторяла: “Pourquoi ne mangez-vous pas?” И если кто-нибудь отвѣчалъ, что онъ усталъ и не можетъ ѣсть, она говорила: “Ah, quel vous êtes!” и отходила.

“Пульхерія не существо”, думалъ я; — но какимъ же образомъ ея отецъ, самъ ли геній механическаго

искусства, или пріобрѣвшій за деньги механическую дочь, хлопочетъ, чтобъ выдать ея замужъ?" И тутъ находилъ я оправданіе своего предположенія: ему нужно утвердить за дочерью большую часть богатства, чтобъ избѣжать отъ бѣдствій несостоятельности, которую онъ предвидѣлъ уже по худому ходу откуповъ; зятю же своему онъ заперъ бы уста золотомъ; при томъ же, кто бы рѣшился разсказывать, что онъ женился на произведеніи механизма?"

Спустя восемь лѣтъ Вельтманъ пріѣзжалъ въ Кишиневъ и видѣлъ "вѣчную невѣсту" въ саду кишиневскомъ: "она была почти также, механизмъ не испортился, только лицо немного поистерлось." … Только въ тридцатыхъ годахъ Пульхерія Е. Варѳоломей вышла за Мано, греческаго консула въ Одессѣ. Вотъ почему въ извѣстномъ шуточномъ стихотвореніи "Джокъ" (молдавскій танецъ), приписываемомъ Пушкину и бывшемъ въ большомъ ходу у нашихъ дѣдовъ-кишиневцевъ, Пульхерица фигурируетъ то какъ "кишиневскій нашъ божокъ", то какъ "устарѣлый нашъ божокъ".

Самъ "Пушкинъ — пишетъ Вельтманъ — часто бывалъ у Варѳоломея. Добрая, таинственная дѣвушка ему нравилась, — нравилось и гостепріимство хозяевъ. Пушкинъ посвятилъ нѣсколько стиховъ Пульхерицѣ, которые я однакоже не припомню" — прибавляетъ Вельтманъ.

Читатель вѣроятно помнитъ восторженные стихи Пушкина въ "Евгеніѣ Онѣгинѣ" о ножкѣ русской Терпсихоры. Дѣйствительно, юноша–поэтъ былъ въ восторгѣ отъ танцевъ. "Случаи къ любезностямъ и болтовнѣ съ женщинами, до которыхъ Пушкинъ всегда былъ большой охотникъ", пишетъ Бартеневъ, — "всего чаще представлялись въ танцахъ. Пушкинъ охотно и много танцовалъ. Ему нравились эти пестрыя кишиневскія, собранія, гдѣ турецкая чалма и венгерка появлялись рядомъ съ самыми изысканными, выписанными изъ Вѣны, нарядами. Въ Кишиневѣ тогда славились и приглашались на всѣ вечера домашніе музыканты боярина Варѳоломея, изъ цыганъ". О характерѣ этого оркестра — хора изъ цыганъ подробнѣе разсказываетъ В. П. Горчаковъ слѣдующее. "Въ промежуткахъ между танцами они пѣли, акомпанируя себѣ на скрипкахъ, *кобзахъ* и *тростянкахъ*, которыя Пушкинъ по справедливости называлъ цѣвницами. И дѣйствительно, устройство этихъ трастянокъ походило на цѣвницы, какія мы привыкли встрѣчать въ живописи и ваяніи… Пушкина занимала извѣстная молдавская пѣсня: "*те юбеск песте масура*" и еще съ бóльшимъ вниманіемъ прислушивался онъ къ другой пѣснѣ: "*ардема, фриджема*", съ которою породнилъ насъ своимъ дивнымъ подражаніемъ въ поэмѣ "Цыганы": *Жги меня рѣжь меня*. Его занимала

и *мититика* — пляска съ пѣніемъ, но въ особенности такъ называемый *сербешти* (сербская пляска)".

Вельтманъ такъ же помнитъ пѣсню Земфиры. Онъ пишетъ: "Между дѣвами–цыганками, живущими въ домѣ почти каждаго молдавскаго боярина, можно найдти Земферику или Замфиру, которую воспѣлъ Пушкинъ, и которая, въ свою очередь, поетъ молдавскую пѣсню:

Арды ма, фриджи ма,
На (*Пи*) карбуне пуне ма!

(Жги меня, жарь меня, на уголья клади меня). Но посреди таборовъ нѣтъ Земфиры" — замѣчаетъ Вельтманъ. И, однако, Вельтманъ не правъ: "Воспоминанія" Смирновой–Волошиновой (см. "Русск. Обозр." 1897 г. кн. 8) объясняютъ, какимъ образомъ среди полудикихъ кочевниковъ-цыганъ могла разыграться драма, подобная изображенной въ поэмѣ Пушкина. Дѣло въ томъ, что по условіямъ своего быта орда цыганъ бывала задерживаема на окраинѣ города въ теченіе долгаго времени и потому испытывала на себѣ всю силу вліянія городскихъ нравовъ.

Не всегда однако Варѳоломей довольствовался своею собственною музыкой. Иной разъ, для большаго блеска, приглашаемы были военные музыканты. Въ такихъ случаяхъ Пушкинъ заранѣе ликовалъ и обнаруживалъ лихорадочное нетерпѣніе. Такъ въ Январѣ 1893 года прошелъ слухъ, что въ одинъ изъ ближайшихъ понедѣльниковъ Варѳоломей намѣренъ дать блестящій гранд'балъ и пригласить славныхъ музыкантовъ Якутскаго полка (стоявшаго передъ тѣмъ съ Воронцовымъ въ Мобежѣ). Желая доподлинно разузнать объ этомъ балѣ, Пушкинъ писалъ Горчакову съ занесенной сугробами Инзовой горы:

Зима мнѣ рыхлою стѣною
Къ воротамъ заградила путь;
Пока тропинки предъ собою
Не протопчу я какъ-нибудь,
Сижу я дома какъ бездѣльникъ;
Но ты, душа души моей,
Узнай, что будетъ въ понедѣльникъ,
Что скажетъ нашъ Варѳоломей.

12. Публичный садъ. Идея этого сада принадлежитъ женщинѣ. "Въ воспоминаніе посѣщенія императоромъ (Александромъ I-мъ) Кишинева" — говоритъ Вельтманъ — "намѣстница подала мысль завести публичный, городской садъ. Сколько я могу припомнить, государь самъ избралъ мѣсто вправо отъ митрополіи". Надо полагать, что во многихъ мѣстахъ отведеннаго подъ садъ пространства возвышались еще въ моментъ открытія сада дикія деревья, помогшія такимъ образомъ сформировать двѣ–три тѣнистыхъ аллейки, изъ коихъ одна и сохранила понынѣ названіе "Пушкинской" (лит. В). Въ 1829-мъ году, т. е. спустя шесть лѣтъ послѣ выѣзда Пушкина изъ Кишинева, А. Я.

Стороженко, врачебный инспекторъ времени первой николаевской русско-турецкой войны, заѣзжалъ въ Кишиневъ и какъ очевидецъ писалъ: “Казенный садъ не обширенъ, но дорожки правильныя. Его насадилъ бывшій Бессарабскій Намѣстникъ Н. А. Бахметевъ, и въ 12 лѣтъ деревья выросли довольно высоко. Аллеи имѣютъ тѣнь; но гуляющихъ въ саду я не примѣтилъ. Говорятъ, что при Бахметевѣ въ заводимомъ имъ саду собирался цѣлый городъ; время сіе каждый, а особенно куконы, вспоминаютъ съ удовольствіемъ. Жалуются на теперешнюю скуку, и подлинно въ Кишиневѣ она имѣетъ особенное свое прибѣжище”[12]) “1-го Мая послѣ 7 ч. вечера я побрелъ — разсказываетъ далѣе А. Я. — въ казенный садъ подышать чистымъ воздухомъ, хотя вечеромъ было очень свѣжо, какъ обыкновенно въ здѣшнемъ климатѣ: днемъ жаръ, а ночью безъ шубы быть не возможно. Обошедши садъ, въ которомъ, кромѣ меня, ни кого не было, вскарабкался я на насыпанной посреди онаго курганъ, и сѣлъ на устроенной тамъ скамейкѣ”. На позднѣйшихъ изображеніяхъ “Качелей въ Кишиневскомъ городскомъ саду” (изданіе мѣстной бывшей типографіи Дезидеріева) длинный валъ полукругомъ, съ возсѣдающею на скамьяхъ публикой, представляется чѣмъ-то въ родѣ крѣпостной батареи; при чемъ съ обоихъ концовъ на валъ ведутъ крутыя лѣстницы. Нѣкоторые старожилы (И. В. Кристи) утверждаютъ, что качели и валъ съ сидѣніями для наблюдающихъ находились позади нынѣшняго зданія фотографіи Кондрацкаго, гдѣ и понынѣ замѣтна неровность почвы. Но мы, на основаніи чертежей стараго города, склонны думать, что на этомъ мѣстѣ въ былое время стояло каменное зданіе (на планахъ — киноварій, знакъ каменныхъ построекъ) *кассино* (*60*), или по мѣстному, ходячему тогда выраженію — казино. Съ этимъ, повидимому вполнѣ соглашается замѣчаніе въ “Воспоминаніяхъ” Липранди. “Отъ упомянутой митрополіи — пишетъ онъ — находился по той же линіи къ западу большой каменный (въ два этажа и съ подвальнымъ) домъ (*61*), въ коемъ помѣщалось училище (семинарія); далѣе - клубный домъ или кассино (тутъ же и городской садъ). Противъ сада (*а не противъ кассино* — sic) былъ уже заложенъ большой каменный домъ, съ флигелями, Варѳоломея” т.е. нынѣшній *губернаторскій домъ*. Фактъ тотъ, что на планахъ стараго Кишинева (до 1834 года) противъ дома Варѳоломея на территоріи сада нѣтъ ни малѣйшаго знака постройки, между тѣмъ какъ въ указываемомъ нами для кассино мѣстѣ стоитъ знакъ солиднаго каменнаго зданія. Значитъ Пушкинъ наблюдалъ

12) “Два мѣсяца въ дорогѣ” А. Я. Стороженка, въ “Чтеніяхъ въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей россійскихъ при Московскомъ Университетѣ” 1871 г. кн. 4, стр. 41 — 83

шумныя сцены кассино и участвовалъ въ нихъ бокъ-о-бокъ съ зданіемъ "Благороднаго Пансіона" (нынѣшняя квартира ректора семинаріи — *62*), въ которомъ подвизался какъ лекторъ и надзиратель (1823 — 24 гг.) *Юрій Ивановичъ Венелинъ*, тогда еще Гуца-Венеловичъ.[13]) Въ "Запискахъ" странствующаго поэта В. Г. Теплякова, познакомившагося съ Пушкинымъ въ Кишиневѣ, кассино названо "Зеленымъ трактиромъ въ верхнемъ городѣ, *недалеко отъ митрополіи* (послѣдній курсивъ нашъ) — и это опять подтверждаетъ наше мнѣніе. Въ этотъ то *Зеленый трактиръ* нерѣдко — по словамъ Теплякова — заходилъ Пушкинъ. Тамъ прислуживала молодая молдаванка *Маріонилла*, и одну изъ ея пѣсенъ Пушкинъ переложилъ въ русскіе стихи — это *Черная Шалъ*.[14]) Липранди, правда, не признаетъ этого названія, "Зеленый трактиръ", но онъ подтверждаетъ однако что "другихъ трактировъ въ этой части не было". Липранди же сообщаетъ, что въ клубномъ домѣ, существовавшемъ уже въ Маѣ 1820 года, держалъ вначалѣ буфетъ Фуксъ, а потомъ Жозефъ, бывшій метръ-д'отель Бахметева, заведшій родъ ресторації во время Пушкина, гдѣ точно Пушкинъ бывалъ съ самимъ Липранди и другими. Лѣтомъ приходили закусывать, а вечеромъ ѣсть мороженое, дульчецу и т. п., заказывались имянинные обѣды (поваромъ былъ извѣстный когда-то Тардифъ), а осенью и зимой давались балы рѣдко по подпискѣ, но больше съ платой за входъ. Въ особенности собранія эти были оживленными съ конца 1820-го по 1822 годъ, во время пребыванія въ Кишиневѣ начальника 16-й пѣхотной дивизіи М. Ѳ. Орлова. проживанія Князей Георгія Матвѣевича и Александра Матвѣевича Кантакузиныхъ, съ ихъ семействами, и Князей Александра, Николая, Георгія и Димитрія Ипсиланти. На одномъ изъ такихъ баловъ А. С. Пушкинъ имѣлъ столкновеніе съ полковникомъ С. Н. Старовымъ, съ которымъ стрѣлялся. Это было на святкахъ 1822 года, вскорѣ по возвращеніи Пушкина изъ южной Бессарабіи, куда онъ былъ командированъ Инзовымъ въ наказаніе за дуэль съ офицеромъ Зубовымъ изъ за картъ. "На святкахъ Кишиневъ особенно оживился — разсказываетъ со словъ Горчакова Бартеневъ, — и Пушкинъ не пропустилъ случая потанцовать и повеселиться. Но вскорѣ… ему опять пришлось драться. На этотъ разъ противникомъ его былъ человѣкъ достойный и всѣми уважаемый. Это былъ полковникъ и командиръ егерскаго полка Семенъ Никитичъ Старовъ, извѣстный въ арміи своею храбростью въ отечественную

13) Ко времени учрежденія въ г. Кишиневѣ Бессарабской Ученой Архивной Коммиссіи истекло ровно 75 лѣтъ, со времени прибытія изъ Галиціи въ Бессарабію Венелина, знаменитаго впослѣдствіи собирателя влахо-болгарскихъ грамотъ.

14) Бартеневъ, ibid. столб. 1130.

войну и въ заграничныхъ битвахъ. Старовъ вступился за своего офицера котораго по его мнѣнію оскорбилъ Пушкинъ. Дѣло было такъ. На вечерѣ въ Кишиневскомъ казино, которое служило мѣстомъ общественныхъ собраній, одинъ молодой егерскій офицеръ приказалъ музыкантамъ играть русскую кадриль; но Пушкинъ еще раньше условился съ А. П. Полторацкимъ (офицеромъ штаба) начинать мазурку, захлопалъ въ ладоши и закричалъ, чтобъ играли ее. Офицеръ-новичекъ повторилъ было свое приказаніе; но музыканты послушались Пушкина, котораго они давно знали, даромъ что онъ былъ не военный, и мазурка началась[15]). Полковникъ Старовъ все это замѣтилъ, и подозвавъ офицера, совѣтовалъ ему требовать, чтобъ Пушкинъ по крайней мѣрѣ извинился передъ нимъ. Застѣнчивый молодой человѣкъ началъ мяться и отговаривался тѣмъ, что онъ вовсе не знакомъ съ Пушкинымъ. “Ну такъ я за васъ поговорю”, возразилъ полковникъ, и послѣ танцевъ подошелъ къ Пушкину съ вопросами, вслѣдствіе которыхъ на другой день положено быть поединку”. Стрѣлялись верстахъ въ двухъ за Кишиневомъ, по всѣмъ правиламъ — съ секундантами и распорядителями, но мятель была причиной двукратнаго промаха съ обѣихъ сторонъ, почему положили отсрочить поединокъ, а затѣмъ друзьямъ удалось помирить противниковъ.

Съ наплывомъ выходцевъ изъ Яссъ, Букареста и Константинополя по случаю етеріи (съ марта 1821 года), балы въ клубѣ продолжались довольно оживленно вплоть до 1825 года, когда сдѣлался извѣстнымъ памфлетъ Ф. Ф. Вигеля на кишиневское эмигрантское и мѣстное молдавское общество, — памфлетъ, въ которомъ — по выраженію Липранди — Вигель “коснулся до будуарныхъ сношеній, по большей части созданныхъ его желчью и больнымъ воображеніемъ”; послѣ этого собрания въ клубѣ вовсе прекратились на все время калифатства здѣсь Вигеля въ повременномъ губернаторствованіи.

13. Гошпиталь общественный, въ отличіе отъ “военной госпитали”, возникшей позднѣе, въ 1828-мъ году, и “помѣщавшейся во временномъ казенномъ кирпичномъ строеніи, гдѣ нынѣ стоитъ корпусъ I-ой мужской гимназіи и въ восьми гражданскихъ домахъ въ разныхъ частяхъ города” (А. Я. Стороженко).

15) Характерна анекдотическая редакція этого эпизода, записанная В. П. Далемъ “На балѣ, гдѣ обращеніе гораздо вольнѣе нашего, полуевропейская образованность, барыни въ модныхъ вѣнскихъ нарядахъ, мущины въ чалмахъ и огромныхъ шапкахъ, — Пушкинъ разшалился. Онъ взялъ даму на вальсъ, и захлопавъ кричалъ музыкантамъ: вальсъ, вальсъ! Офицеръ подошедъ съ замѣчаніемъ, что будутъ танцовать не вальсъ, а мазурку. Пушкинъ отвѣчалъ: “Ну, я вальсъ, а вы мазурку”; музыка заиграла, и Пушкинъ провальсировалъ”.

14. Боюканскій ручей и нынѣ журчитъ въ долинѣ, отдѣляющей городскія усадьбы отъ буюканскихъ. На планѣ онъ не могъ быть помѣченъ, такъ какъ изъ-за него пришлось бы занести на чертежъ слишкомъ большое пространство къ сѣверо-западу.

15. Домъ коллежскаго асессора Замфиракія Рале (правильнѣе *Рали*). Этотъ "обгороженный пространный домъ съ флигелями" находился, по словамъ И. П. Липранди, какъ разъ насупротивъ стараго каменнаго дома Варѳоломея, гдѣ давались балы и вечера. Дворъ дома Рали составлялъ особый кварталъ въ нижнемъ восточномъ углу площади, бывшей тогда между Николаевскою и Московскою (Александровскою) улицами вплоть до нынѣшней Синадиновской, бывшей Галбинской (кварталъ вдоль бульвара, по нынѣшней Губернской улицѣ, и кварталъ Полицейскаго переулка не были вовсе застроены). Такимъ образомъ съ площади, при въѣздѣ въ Гостинную улицу, слѣва стоялъ въ отдаленіи домъ Рали, на право же первымъ зданіемъ была Уголовная Палата, гдѣ нынѣ Губернское Правленіе (домъ Тараса Шароварова — *21*); чуть-чуть выше по Галбинской улицѣ стоялъ домъ предсѣдателя Уголовной Палаты, д. с. с. Курика и невдалекѣ — Гражданская Палата (домъ вице-консула Лукашевича — *22*).

Объ отношеніяхъ Пушкина къ семейству Рали Липранди пишетъ: "Изъ... семейныхъ домовъ Пушкинъ довольно часто посѣщалъ семейство Рали... У Рали или Земфираки, кромѣ трехъ сыновей (изъ коихъ въ особенности одинъ былъ очень порядочный молодой человѣкъ) было двѣ дочери: одна Екатерина Захарьевна, лѣтъ двадцати двухъ, была замужемъ за коллежскимъ совѣтникомъ Апостоломъ Константиновичемъ Стамо, имѣвшимъ болѣе пятидесяти лѣтъ. Пушкинъ прозвалъ его "belier conducteur", и дѣйствительно физіономія у него какъ то схожа была съ бараньей, но онъ былъ человѣкъ очень образованный, всегда щеголевато одѣтый. Жена его, очень малаго роста съ чрезвычайно выразительнымъ смуглымъ лицомъ, прекрасными большими глазами, очень умная и начитанная и рѣзко отличалась отъ всѣхъ своими правилами; была очень любезна, говорлива и преимущественно проповѣдывала нравственность. Пушкинъ любилъ болтать съ нею, сохраняя приличный разговоръ. Сестра ея Марья (Маріола) была дѣвушка лѣтъ осьмнадцати, пріятельница Пульхерицы, но гораздо красивѣе послѣдней и лицомъ и ростомъ, и формами, и къ тому двумя или тремя годами моложѣ. Пушкинъ въ особенности любилъ танцовать съ ней. У Рали танцовали очень рѣдко, но тамъ были чаще музыкальные вечера. Въ послѣдній годъ пребыванія Пушкина въ Кишиневѣ, она (Маріола) вышла

замужъ за капитана Селенгинскаго полка барона Метлеркампфа, впослѣдствіи гусарскаго маіора, и сдѣлалась очень несчастной." У Рали проживалъ при Пушкинѣ оригинальный субъектъ надворный совѣтникъ *К. П. Л-ка*. "Это… былъ маленькій человѣкъ", разсказываетъ Липранди, — "лѣтъ подъ сорокъ, съ лицомъ, часто нарумяненнымъ, напомаженный, вялый въ разговорѣ, но не лишенный остроумія и большой виртуозъ на фортепіано. На этомъ основаніи онъ приглашенъ былъ на квартиру къ бояру Рали, … игралъ на фортепіано съ Маріолой, красивѣйшей изъ всѣхъ своихъ кишиневскихъ подругъ, и жилъ во флигелѣ съ тремя ея братьями. Пушкинъ очень часто заходилъ къ нимъ и умѣлъ обратить *Л.* болѣе нежели въ шута; онъ обличалъ его въ разныхъ грѣхахъ; сцены бывали тутъ уморительныя, ибо, когда Александръ Сергѣевичъ развертывался, то не было уже предѣловъ его шуткамъ, и, если онъ замѣчалъ только, что *Л.* начинаетъ сердиться, примиреніе слѣдовало такое: Пушкинъ бросалъ *Л-ку* на диванъ и садился на него верхомъ (одинъ изъ любимыхъ тогда пріемовъ Пушкина съ нѣкоторыми и другими)".

16 – 26 см. "Проэктъ".

27. Почтовая "Кантора" около половины 1822-года перешла съ Золотой на Каушанскую улицу и помѣстилась въ двухъ отдѣльныхъ строеніяхъ (*63*). Между "Канторой" и старымъ домомъ Варѳоломея находился большой каменный" домъ (*64*) содержателя французскаго магазина Дюпона (Липранди). Об-ластнымъ почтмейстеромъ былъ при Пушкинѣ полковникъ въ отставкѣ Алексѣй Петровичъ Алексѣевъ, днѣпровскій сербъ, изъ числа семействъ, переселившихся при Петрѣ I-мъ, храбрый, добродушный, гостепріимный. Съ новыми переселенцами и Кара-Георгіемъ онъ не имѣлъ ничего общаго и никогда не служилъ въ войнѣ противъ Турокъ. Изъ любви къ своему дорогому полковническому мундиру, онъ нарочно отклонялъ отъ себя повышеніе по своей службѣ въ почтовомъ вѣдомствѣ. "Пушкинъ довольно часто бывалъ у него и впослѣдствіи породнился: братъ жены Алексѣева, Н. И. Павлищевъ женился на сестрѣ Александра Сергѣевича" (Бартеневъ.) Впрочемъ, какъ люди пожилые и отсталые, ни Алексѣевъ, ни жена его Александра Ивановна, не могли интересовать никакое общество, исключая трехъ–четырехъ постороннихъ партнеровъ на вечерній вистъ (Липранди). Съ этимъ Алексѣевымъ не нужно смѣшивать Николая Степановича Алексѣева, еще съ 1818 года состоявшаго въ штатѣ намѣстника, а съ 1823 года бывшаго чиновникомъ особыхъ порученій при графѣ Воронцовѣ, съ пребываніемъ въ Кишиневѣ. Съ нимъ Пушкинъ былъ особенно друженъ, а послѣдній годъ

предъ выѣздомъ изъ Кишинева жилъ съ нимъ подъ одною кровлею, въ глиняной мазанкѣ (*65*) на окраинѣ города, послѣ того какъ домъ намѣстника далъ большія трещины послѣ землетрясенія. Эта мазанка была третьею квартирой поэта (ср. *57 — 66*). О Н. С. Алексѣевѣ Липранди пишетъ: “Тогда коллежскій секретарь, Николай Степановичъ Алексѣевъ, по крайней мѣрѣ десятью годами старѣе Пушкина, былъ вполнѣ достоинъ дружескихъ къ нему отношеній Александра Сергѣевича. У нихъ были общіе знакомые въ Петербургѣ и Москвѣ; и въ Кишиневѣ Алексѣевъ, будучи старожиломъ, ввелъ Пушкина во всѣ общества, Русская и французская литература не были ему чужды. Словомъ, онъ изъ гражданскихъ чиновниковъ былъ одинъ, въ лицѣ котораго Пушкинъ могъ видѣть въ Кишиневѣ подобіе образованнымъ столичнымъ людямъ, которыхъ онъ привыкъ видѣть”.[16]) Этотъ же Алексѣевъ занимался, по порученію генерала Киселева, выпиской изъ архива дипломатическихъ сношеній съ Сербіею нашихъ главнокомандующихъ, начиная отъ Михельсона, Прозоровскаго, Багратіона, Каменскаго и Кутузова. Но съ другой стороны, вѣроятно. никто болѣе Алексѣева не поддерживалъ въ Пушкинѣ страсти къ нецензурнымъ стихамъ. Вельтманъ явно намекаетъ на это, когда говоритъ: “Вѣроятно, никто не имѣетъ такого полнаго сборника всѣхъ сочиненій Пушкина, какъ Алексѣевъ. Разумѣется, многія не могутъ быть изданы по отношеніямъ”. Да и Липранди, при всемъ уваженіи къ образованности Алексѣева, не скрываетъ, что зналъ его за ухаживателя не безъ успѣха.

28 – 35. См. “Проэктъ”.

36. Домъ Статскаго Совѣтника Крупенскаго, Матвѣя Егоровича, вице-губернатора временъ Пушкина. Этотъ Крупенскій (родомъ Молдовано-грекъ) какъ и Варѳоломей жилъ открыто; у Крупенскаго почти каждый вечеръ собиралось общество играть въ карты и часто къ обѣду; у Варѳоломея — на пляску по вечерамъ. Конечно, у Крупенскаго собиралось болѣе солидное общество, чѣмъ у Варѳоломея, но Н. С. Алексѣевъ и Пушкинъ посѣщали и то и другое. Самому Пушкину по преимуществу нравились собрания и общество Крупенскаго и Варѳоломея: у перваго была на первомъ планѣ игра и неотмѣнно съ симъ изрядный ужинъ, а у втораго — танцы. Въ обоихъ этихъ мѣстахъ онъ встрѣчалъ военныхъ, и въ каждомъ изъ этихъ обществъ былъ у него его интимный: у Крупенскаго Н. С. Алексѣевъ, у Варѳоломея В. П. Горчаковъ (Липранди). Жена Крупенскаго Екатерина Христофоровна, изъ греческаго царскаго рода Комненовъ, воспитывалась въ Смольномъ монастырѣ въ С.-Петербургѣ и

16) “Изъ дневника и воспоминаній…” ibid столб. 1223–24.

потому жила и кормила по-русски, что не могло не нравиться Пушкину, потому что ему надоѣдали плацинты и каймаки другихъ кишиневскихъ хлѣбосоловъ (Бартеневъ). Впрочемъ Пушкинъ, по словамъ Липранди, “предпочиталъ всему бесѣду съ людьми его понимающими”. Въ частности у Крупенскихъ Пушкинъ чувствовалъ себя очень хорошо и между прочимъ забавлялся сходствомъ своего лица съ восточною физіономіей Крупенской. Бывало, нарисуетъ Крупенскую — похожа; разчертитъ ей вокругъ лица волоса — выйдетъ самъ онъ; на ту же голову накинетъ карандашемъ чепчикъ — опять Крупенская (Горчаковъ). Въ началѣ двадцатыхъ годовъ родная сестра Крупенской вышла замужъ за Катакази, впослѣдствіи сенатора, брата Бессарабскаго губернатора Константина Антоновича Катакази.

37. См. “Проэктъ”.

38. *Домъ Армянскаго Архіепископа Григорія*. Этотъ Григорій имѣлъ санъ митрополита и потому весь кварталъ армянскаго подворья назывался прежде “Армянскою Митрополіей”, въ соотвѣтствіе “Православной Митрополіи” (см. *40*). Армянскій Архіерей имѣлъ дома и по Гостинной улицѣ, въ самой оффиціозной и важной при Пушкинѣ части ея, между Синадиновской (тогда Галбинской) и Армянской улицами. По описанію Липранди, при входѣ въ Гостинную улицу съ (бывшей) Галбинской, налѣво стоялъ большой домъ купца Чаплыгина (*17*) съ флигелями, баней и проч.; потомъ среди двора, большой каменный, въ два этажа, домъ губернатора Катакази (*67*). Насупротивъ два дома Майе: въ одномъ изъ нихъ (*68*) дѣвичій пансіонъ (тутъ же помѣщалась и сама хозяйка съ замужней племянницей), другой домъ, столь же большой, занятъ былъ кабинетомъ генерала Орлова и пр. (*69*). Самъ же Михайло Ѳедоровичъ жилъ черезъ улицу въ угловомъ домѣ, каменномъ и очень просторномъ (*70*). Далѣе, по этой же сторонѣ, каменный домъ съ флигелями (предсѣдателя Гражданской Палаты) д. с. с. Недобы (*71*). На противоположной сторонѣ большой домъ (*72*) съ флигелемъ, гдѣ помѣщался начальникъ съемки полковникъ Корниловичъ. Еще далѣе такіе же дома армянскаго архіерея (*73*) и Мавроска (*74*).

39. *Домъ* Коллежскаго Совѣтника *Дическулова*. По Липранди, при Пушкинѣ существовали только два большіе каменные флигеля Дическула, главный же корпусъ не былъ отстроенъ. На дочери Дическула, довольно пригожей молдаванкѣ, былъ женатъ штабсъ-капитанъ Калакуцкій, въ полномъ смыслѣ старшій адъютантъ при генералѣ Орловѣ, не выходившій изъ дежурства, а иногда устраивавшій и нѣкоторыя собственныя дѣла генерала. Калакуцкій, въ отличіе отъ другихъ офицеровъ штаба, велъ жизнь домашнюю и не ежедневно обѣдывалъ

у Орлова; поэтому Пушкинъ съ нимъ видѣлся рѣдко.

40. *Митрополія*. Послѣ пріѣзда Пушкина въ Кишиневъ (20 сентября 1820 года) знаменитый митрополитъ Гавріилъ Банулеско-Бодони, давшій навсегда названіе “митрополіи” кишиневскому архіерейскому дому, прожилъ еще около полугода. Заболѣвъ 26 марта 1821 года простудною горячкою, митрополитъ-подвижникъ умеръ 30-го числа того же мѣсяца. Пушкинъ былъ очевидцемъ многолюдныхъ похоронъ, какъ показываетъ слѣдующій уцѣлѣвшій отрывокъ изъ его дневника: “3-го (апрѣля). Третьяго дня хоронили мы здѣшняго митрополита; во всей церемоніи болѣе всего понравились мнѣ жиды: они наполняли тѣсныя улицы, взбирались на кровли и составляли тамъ живописныя группы. Равнодушіе изображалось на ихъ лицахъ; со всѣмъ тѣмъ ни одной улыбки, ни одного нескромнаго движенія! Они боятся христіанъ и потому во сто кратъ благочиннѣе всѣхъ”. — Канунъ этого дня поэтъ провелъ за разборомъ своего чемодана съ рукописями, какъ бы оглядываясь на самаго себя и желая привести въ порядокъ и мысли и дѣла свои. Въ дневникѣ В. Г. Теплякова, котораго Пушкинъ прозвалъ Мельмотомъ-скитальцемъ за странствованія по Балканскому полуострову, записано подъ 1 апрѣля 1821 года: “Вчера былъ у Александра Сергѣевича. Онъ сидѣлъ на полу и разбиралъ въ огромномъ чемоданѣ какія-то бумаги. — «Здравствуй, Мельмотъ, сказалъ онъ, дружески пожимая мнѣ руку; помоги, дружище разобрать мой старый хламъ, да чуръ не воровать!» Тутъ были старыя, перемаранныя лицейскія записки Пушкина, разныя неконченныя прозаическія статьи, стихи, письма Дельвига, Баратынскаго, Языкова и другихъ. Болѣе часа разбирали мы всѣ эти бумаги; но разбору конца не предвидѣлось. Пушкинъ утомился, вскочилъ на ноги и схвативъ всѣ разобранныя и неразобранныя нами бумаги въ кучу, сказалъ: «Ну ихъ къ чорту!», скомкалъ ихъ кое-какъ и втискалъ въ чемоданъ”. Тепляковъ выпросилъ себѣ на память стихи *Старица–пророчица* и небольшую статью въ прозѣ о Байронѣ. “Что тебѣ за охота возиться съ дрянью, замѣтилъ Пушкинъ: статейка о Байронѣ не помню когда написана; а стихи *Старица* — лицейскіе грѣхи, я писалъ ихъ для Дельвига. Пожалуй возьми ихъ, да чуръ нигдѣ не печатать, разсержусь, прокляну на вѣкъ”.

Приводимая Бартеневымъ выдержка изъ статьи о Байронѣ невольно наводитъ на мысль о примѣнимости пушкинскихъ сужденій и къ “россійскому Байрону” — Лермонтову, автору чудныхъ молитвъ и памфлета “За все, за все Тебя благодарю я”. “Вѣра внутренняя — писалъ Пушкинъ

— перевѣшивала въ душѣ Байрона скептицизмъ, высказанный имъ мѣстами въ своихъ твореніяхъ. Можетъ быть даже, что скептицизмъ сей былъ только временнымъ своенравіемъ ума, иногда идущаго вопреки убѣжденію внутреннему, вѣрѣ душевной". Не такъ ли нужно смотрѣть и на причуды юноши-Пушкина? "Какъ судить о свойствахъ и образѣ мыслей человѣка во наружнымъ его дѣйствіямъ? — пишетъ Пушкинъ по поводу обвиненій Байрона въ безбожіи. — Онъ можетъ по произволу надѣвать на себя притворную личину порочности, какъ и добродѣтели. Часто, по какому либо своенравному убѣжденію ума своего, онъ можетъ выставлять на позоръ толпѣ не самую лучшую сторону своего нравственнаго бытія; часто можетъ бросать пыль въ глаза черни одніми своими странностями". Смотря подъ этимъ угломъ зрѣнія на "вспышки необузданнаго, африканскаго нрава" Пушкина, на его дуэли въ исходѣ 1821-го и началѣ 1822 годовъ, Бартеневъ пишетъ: "за него (Пушкина) былъ его добрый начальникъ, приставлявшій часовыхъ къ его комнатѣ, присылавшій ему книгъ для успокоенія и развлеченія. Инзовъ и еще нѣсколько человѣкъ въ Кишиневѣ хорошо знали, что Пушкину было можно и было за что прощать его увлеченія. За безпорядочною жизнью, за необузданностью нрава, за дерзкими рѣчами не скрывалось отъ нихъ существо, необычайно умное и свыше одаренное. Дѣло въ томъ, что уже въ это время въ Пушкинѣ замѣтно обозначилось противорѣчіе между его вседневною жизнью и художественнымъ служеніемъ. Уже тогда въ немъ было два Пушкина, одинъ — Пушкинъ-человѣкъ, а другой — Пушкинъ-поэтъ. Это раздвоеніе онъ хорошо сознавалъ въ себѣ; порою, оно должно было мучить его, и отсюда-то можетъ быть, меланхолическій характеръ его пѣсенъ, та глубокая симпатическая грусть, которая примѣшивается почти ко всему, что ни писалъ онъ, и которая невольно вызываетъ участіе въ читателѣ. Онъ былъ неизмѣримо выше и несравненно лучше того, чѣмъ казался, и чѣмъ даже выражалъ себя въ своихъ произведеніяхъ. Справедливо отзывались близкіе друзья его, что его задушевныя бесѣды стоили многихъ его печатныхъ сочиненій, что нельзя было не полюбить его, покороче узнавши. Но, по замѣчательному, и въ психологическомъ смыслѣ чрезвычайно важному побужденію, которое для поверхностныхъ наблюдателей могло казаться простымъ капризомъ, Пушкинъ какъ будто вовсе не заботился о томъ, чтобы устранять названное противорѣчіе; напротивъ прикидывался буяномъ, развратникомъ, какимъ-то яростнымъ вольнодумцемъ. Это состояніе души можно бы назвать юродствомъ поэта. Оно замѣчается въ Пушкинѣ до самой его женитьбы, и можетъ быть еще позднѣе. Началось оно очень рано,

но становится ярко замѣтнымъ въ описываемую нами пору".

Въ "митрополіи" еще задолго до пріѣзда Пушкина существовала "крестовая митрополитанская экзаршеская церковь", въ которой между прочимъ изволилъ слушать обѣдню 28 апрѣля 1818 года императоръ Александръ I. Пушкинъ, какъ чиновникъ штата намѣстника, исповѣдывавшійся при Архангело–Михайловскомъ соборѣ, чаще посѣщалъ "митрополію". Объ этомъ свидѣтельствуютъ стихи, сохраненные въ "Запискахъ" Теплякова:

"Дай, Никита, мнѣ одѣться:
Въ митрополіи звонятъ".

"Это значило", поясняетъ Бартеневъ, — "пора идти къ обѣднѣ въ новый верхній городъ".

Подлинность приведеннаго двустишія дли насъ не подлежитъ сомнѣнію: среди бывшихъ у исповѣди въ 1822-мъ году служителей штата Намѣстника мы нашли двухъ Никитъ: Никиту Маникова и Никиту Ухова. Который изъ нихъ былъ — по словамъ Бартенева — "вѣрнымъ и преданнымъ слугою" Пушкина и жилъ въ прихожей квартиры поэта въ домѣ Намѣстника — рѣшать не беремся.

41. Домъ Дѣйствительнаго Статскаго Совѣтника *Варлама*. Варламъ, бывшій министръ финансовъ (вистіаръ-казначей) Валахіи временъ русско-турецкой войны 1806–12 гг., — одинъ изъ выдающихся и честнѣйшихъ сподвижниковъ сенатора Кушникова по упорядоченію внутренней жизни княжествъ, въ помянутую эпоху. Постоянная борьба съ антиобщественными, эгоистическими поползновеніями другихъ бояръ Дивана — вотъ что отличало Варлама изъ числа всѣхъ его современниковъ. Съ открытіемъ етеріи Варламъ бѣжалъ въ Бессарабію, такъ какъ слишкомъ былъ убѣжденъ въ шаткости предпріятія Владимиреско и Ипсиланти.

Въ Кишиневѣ Варламъ имѣлъ и другой домъ (*76*) — на углу Кіевской и Семинарской улицъ, гдѣ нынѣ стоитъ большой домъ Донича. Приводимъ замѣтку Липранди о другихъ домахъ по Кіевской улицѣ, во времена Пушкина. "За митрополіею, въ улицѣ параллельной фасаду, нѣсколько очень конфортабельныхъ домовъ; въ одномъ изъ нихъ помѣщался членъ верховнаго совѣта Н. В. Сушковъ (*75*), въ другомъ д. с. с. Варламъ (*76*); далѣе, членъ казенной палаты Фурманъ, семейный и дававшій вечера (*77*); тутъ же домъ каменный благочиннаго Лончковскаго (*78*); домъ губернскаго землемѣра Этнера, жена коего держала женскій пансіонъ (*79* — впослѣдствіи пріобрѣтенный инженеромъ Савойскимъ). Конечно, — прибавляетъ Липранди, — все это не столичныя палаты, но и не уступали общимъ губернскимъ зданіямъ и находились уже тогда, когда Александръ Сергѣевичъ пріѣхалъ въ Кишиневъ".

42 — 45. См. “Проэктъ”.

46 — 50. См. замѣчаніе къ пункту 1.

51 — 56. См. замѣчаніе къ пункту 8.

57. *Домъ Намѣстника*. Отъ этого дома, принадлежавшаго боярину Доничу (проживавшему большею частью за границей) и нанимавшагося для намѣстниковъ на городскія деньги, давнымъ давно нѣтъ и слѣда. Но до конца шестидесятыхъ годовъ развалины его еще оставались цѣлыми. Видъ дома сохраненъ для любителей старины благодаря снимкамъ 40-хъ и позднѣйшихъ годовъ (между прочимъ въ Одесскомъ Альманахѣ 1840 года). Предъ Инзовымъ, давшимъ навсегда тогда отдельному отъ города холму названіе “Инзовой горы”, въ домѣ этомъ жилъ два года (1818 — по іюнь 1820) первый бессарабскій намѣстникъ Алексѣй Николаевичъ Бахметевъ, одинъ изъ извѣстнѣйшихъ генераловъ Александровскаго времени, состоявшій также подольскимъ военнымъ губернаторомъ. На время пріѣзда въ Кишиневъ императора Александра I этотъ домъ “мгновенно превратился во дворецъ освободителя Европы” (Вельтманъ). Лѣтомъ 1820 года здѣсь поселился какъ исправлявшій должность намѣстника Бессарабіи главный попечитель южныхъ колоній Россіи генералъ Иванъ Никитичъ Инзовъ, а къ зимѣ того же года перешелъ сюда на жительство и Пушкинъ, первоначально остановившійся въ заѣзжемъ домѣ (*66*) русскаго переселенца мѣщанина Ивана Николаева Наумова (уголъ Антоновской и Прункуловской улицъ). Домъ намѣстника представлялъ собою довольно большое двухъ-этажное зданіе: вверху жилъ самъ Инзовъ, внизу двое-трое его чиновниковъ. При домѣ въ саду находился птичій дворъ со множествомъ канареекъ и другихъ птицъ, до которыхъ намѣстникъ былъ большой охотникъ. Разсказываютъ, что Пушкинъ изъ шалости и желая подтрунить надъ цѣломудріемъ своего стараго начальника — холостяка, нашелъ средство выучить попугая, въ стоявшей на балконѣ клѣткѣ, одному бранному молдавскому слову. Инзовъ узналъ объ этомъ въ первый разъ при слѣдующей обстановкѣ. Въ день Пасхи 1821 года преосвященный Димитрій (Сулима) былъ у генерала; въ залѣ былъ накрыть столъ, уставленный приличными этому дню блюдами; благословивъ закуску, Димитрій вошелъ въ открытую дверь, на балконъ, за нимъ послѣдовалъ Инзовъ и нѣкоторые другіе, — въ томъ числѣ Иванъ Петровичъ Липранди, передающій эту сцену. Полюбовавшись видомъ, Димитрій подошелъ къ клѣткѣ и что-то произнесъ попугаю, а тотъ встрѣтилъ его помянутымъ словомъ, повторяя его и хохоча. Когда Инзовъ проводилъ преосвященнаго, то, встрѣтивъ въ числѣ другихъ и Пушкина, Иванъ Никитичъ, съ свойственной ему улыбкой и обыкновеннымъ тихимъ

голосомъ своимъ, сказалъ Пушкину: “Какой ты шалунъ! преосвященный догадался, что это твой урокъ”. Тѣмъ все и кончилось.

Пушкину отведены были двѣ небольшія комнаты внизу, сзади, на право отъ входа, въ три окна съ желѣзными рѣшетками, выходившія въ садъ. Видъ изъ нихъ былъ прекрасный; судя по тогдашнимъ отзывамъ — самый лучшій въ Кишиневѣ. Прямо подъ скатомъ, въ лощинѣ, виднѣлось какъ на ладони теченіе рѣчки Быка, тогда разливавшагося здѣсь въ небольшое озеро. Лѣвѣе, каменоломни Молдаванъ, и еще лѣвѣе новый городъ. Вдали рисовались горы съ бѣлѣющимися домиками дальняго села. Столъ у окна, диванъ, нѣсколько стульевъ, разбросанныя бумаги и книги, голубыя стѣны, облѣпленныя восковыми пулями, слѣды упражненій въ стрѣльбѣ изъ пистолета, вотъ какой видъ представляла комната, которую занималъ Пушкинъ. Другая или прихожая, служила помѣщеніемъ вѣрному и преданному слугѣ его Никитѣ… Въ этомъ то домѣ Пушкинъ прожилъ до конца 1821 года. Еще весной этого года, послѣ землетрясенія, отъ котораго треснулъ верхній этажъ и стѣны раздались въ нѣсколькихъ мѣстахъ, Инзовъ на время перешелъ въ другую квартиру; Пушкинъ же продолжалъ жить подъ развалинами. Его воображенію могла даже казаться заманчивою такая жизнь. “Тогда въ Пушкинѣ — говоритъ Вельтманъ — было еще нѣсколько странностей, быть можетъ, неизбѣжныхъ спутниковъ геніальной молодости. Онъ носилъ ногти длиннѣе ногтей китайскихъ ученыхъ. Пробуждаясь отъ сна, онъ сидѣлъ голый въ постели и стрѣлялъ изъ пистолета въ стѣну. Но уединеніе посреди развалинъ наскучило ему, (а можетъ быть и зима съ своими сугробами дала себя почувствовать прихотливому отшельнику, поставленному въ необходимость протаптывать себѣ дорожки какъ-нибудь) и онъ переѣхалъ жить къ Алексѣеву” (*65*). Къ лѣту 1821 года по всей вѣроятности нужно по преимуществу относить и слѣдующія замѣчанія Вельтмана. “Утро посвящалъ онъ (Пушкинъ) вдохновенной прогулкѣ за городъ, съ карандашемъ и листомъ бумаги; по возвращеніи, листъ весь былъ исписанъ стихами, но изъ этого разбросаннаго жемчуга онъ выбиралъ только крупный, не болѣе десяти жемчужинъ; изъ нихъ то составлялись роскошныя нити событій въ поэмахъ: “Кавказскій плѣнникъ”, “Разбойники”, начало “Онѣгина” и мелкія произведенія, напечатанныя и ненапечатанныя. Съ наступленіемъ страды знойнаго южнаго дня Пушкинъ уединялся въ прохладной атмосферѣ покинутыхъ развалинъ и, если не сортировалъ утренніе наброски, то зарывался въ свои старыя рукописи или въ чтеніе какой нибудь хорошей книги, взятой у Липранди.

Къ этому времени относятся стихи изъ посланія Пушкина къ петербургскимъ друзьямъ:

Въ уединеніи мой своенравный геній
Позналъ и тихій трудъ и жажду
размышленій.
Владѣю днемъ моимъ; съ порядкомъ
друженъ умъ;
Учусь удерживать вниманье долгихъ
думъ;
Ищу вознаградить въ объятіяхъ свободы
Мятежной младостью утраченные годы,
И въ просвѣщеніи стать съ вѣкомъ
наравнѣ.

Только осенью 1821 года Пушкинъ могъ наблюдать виноградъ изъ оконъ своей квартиры и писать:

Мнѣ милъ и виноградъ на лозахъ,
Въ кистяхъ созрѣвшій подъ горой,
Краса моей долины злачной,
Отрада осени златой,
Продолговатый и прозрачный,
Какъ персты дѣвы молодой.

Вторую часть дня Пушкинъ обыкновенно проводилъ гдѣ нибудь въ обществѣ, возвращаясь къ себѣ ночевать и то не всегда… Стола, разумѣется, онъ не держалъ, а обѣдывалъ у Инзова, у Орлова, у гостепріимныхъ кишиневскихъ знакомыхъ своихъ и въ трактирахъ…

Позднѣе домъ намѣстника былъ отремонтированъ и Инзовъ вновь поселился въ немъ (уже по отъѣздѣ Пушкина къ графу Воронцову въ Одессу, въ маѣ 1823 года); по крайней мѣрѣ А. Я. Стороженко въ 1829-мъ году писалъ: “На одной возвышенности выстроенъ большой домъ, занимаемый нынѣ Генераломъ Инзовымъ…” Но и послѣ неоднократныхъ ремонтовъ, домъ продолжалъ давать трещины, что вѣроятно зависѣло отъ свойствъ почвы, вдобавокъ расшатанной вслѣдствіе близости каменоломенъ.

58. *Домъ Стрижевскаго*. Въ домъ Ивана Дмитріевича Стрижевскаго какъ и въ нѣкоторые другіе дома Пушкинъ являлся лишь “иногда съ знакомыми” (Липранди). Черезъ чуръ дородная жена Стрижевскаго Марья Ивановна имѣла забавныя претензіи.

59. См. замѣчаніе къ пункту *11*.

60 — 62. См. замѣчаніе къ пункту *12*.

63 — 65. См. замѣчаніе къ пункту *27*.

66. *Домъ* (заѣзжій) Ивана Николаева *Наумова*, русскаго переселенца, состоявшаго при квартирной коммиссіи и весьма извѣстнаго въ городѣ какъ при Пушкинѣ, такъ и долго послѣ. “Онъ былъ мѣщанинъ и одѣтъ, какъ говорится, въ нѣмецкое платье… Домъ его и флигель были очень опрятны и не глиняные; тутъ останавливались всѣ высшія пріѣзжавшія лица, тѣмъ болѣе, что въ то время, кромѣ жидовокъ Гольды и Исаевны, не куда было заѣхать. Въ 1821 году армянинъ Антоніо открылъ заѣзжій домъ (тутъ же по сосѣдству съ Наумовымъ, черезъ улицу — 80),

но онъ былъ невыносимо грязенъ во всѣхъ отношеніяхъ и содержимъ на азіатскій манеръ — каравансераемъ. Пушкинъ впослѣдствіи посѣщалъ иногда билліардную, находившуюся въ в этомъ трактирѣ" (Липранди). Пушкинъ, надо полагать, переѣхалъ отъ Наумова въ нижній этажъ дома намѣстника только къ зимѣ 1820 года. По крайней мѣрѣ Наумовъ долго (до 50-хъ годовъ) интересовалъ чиновниковъ областного Правленія разсказами о жизни Пушкина въ его домѣ и разсказы эти подтверждалъ и сослуживецъ Пушкина, года три тому назадъ умершій (117 лѣтъ отъ роду) Пршебыльскій. Бывшій дворъ Наумова, перейдя черезъ руки многихъ владѣльцевъ (Грекулова, Зельмана и др.), нынѣ составляетъ (съ 13 мая 1893 года) собственность старушки Атаманчиковой. Она отдаетъ два флигеля въ наемъ и на скудный доходъ поддерживаетъ существованіе свое, овдовѣвшей дочери и трехъ малютокъ–внучатъ, занимая съ ними третій, самый старый флигель посреди двора. Въ этомъ флигелѣ старушка указываетъ просторную комнату къ востоку, противъ оконъ которой растутъ три старыхъ акаціи: хозяйка увѣряетъ, что эту комнату занималъ по преданію Пушкинъ. Маленькіе школьники — внучата хозяйки — съ неослабѣвающимъ интересомъ занимаются чтеніемъ дешевенькихъ изданій Пушкина вслухъ въ присутствіи бабушки, объясняющей имъ все до мелочей съ большимъ искусствомъ и обнаруживающей даръ слова, достойный памяти Родіоновны — няни поэта.

67. Домъ гражданскаго губернатора Константина Антоновича *Катакази*. Первымъ губернаторомъ, какъ извѣстно, былъ Скарлатъ Дмитріевичъ Стурдза (до 17 іюля 1813 года), вторымъ — инженеръ генералъ-маіоръ Гартингъ (до 1818 года). Катакази былъ назначенъ уже послѣ учрежденія намѣстничества, на основаніи составленнаго Бахметевымъ и Высочайше утвержденнаго "Устава объ образованіи Бессарабской области". У Катакази былъ и другой домъ (*81*) въ нижнемъ городѣ на углу Ботезатовской и Константиновской улицъ, сохранившійся и донынѣ. Пріема у Катакази никогда не было, такъ что Пушкинъ могъ встрѣчать его только въ митрополіи, въ большіе праздники у Инзова и у Орлова, а судя по стихотворенію "Джокъ" — и на вечерахъ у Варѳоломея; въ особенные торжественные дни — въ клубѣ, но конечно не у него самого. Сестра его Тарсиса, дѣва лѣтъ сорока, не красивая, но образованная и прозванная Кишиневская Жанлисъ, посѣщала одна Крупенскаго (Липранди). Самъ Катакази былъ женатъ на сестрѣ вожака етеристовъ князя Александра Ипсиланти, но вѣроятно не былъ посвященъ въ тайны предпріятія; по крайней мѣрѣ

отъѣздъ трехъ братьевъ Ипсиланти въ Молдавію для кишиневцевъ былъ большою неожиданностью. Вотъ какъ разсказываетъ объ этомъ Вельтманъ.

“Въ исходѣ 1820 года и въ началѣ 1821 года зима въ Кишиневѣ проходила очень весело; помнится мнѣ, что въ этотъ годъ не было зимы; зимніе мѣсяцы были похожи на прекрасное сентябрьское время; не выпало ни одного клока снѣгу.

Наше время проходило на вечерахъ и балахъ, часто у намѣстника, куда собиралась вся знать Кишиневская, а иногда въ домѣ Александра Кантакузина (*82*) и другихъ. (Въ одномъ кварталѣ съ домомъ Ал. Кантакузина находились при Пушкинѣ дома: Танскаго — *83*, генерала А Я. Черемисинова — *84* и деревянный съ флигелемъ князя Георгія Кантакузина — *85*, а черезъ площадь, къ выѣзду на Скуляны, дома: Мило — *86* и Бѣлуги-Кохановскаго — *87*) Въ то время въ Валахіи возникло уже возстаніе. Въ головѣ его былъ нѣкто Ѳедоръ Владимиреско, командовавшій во время войны русскихъ съ турками отрядомъ пандуръ. Но цѣлью этого возстанія было избавить себя отъ ига фанаріотовъ, назначаемыхъ въ князья Молдавіи и Валахіи. Покуда Порта назначала Каллимахи господаремъ Валахіи по смерти Александра Суццо, Владимиреско овладѣлъ уже всею Малою Валахіей. Никто не предвидѣлъ, чтобы эта искра была началомъ етеріи (товарищества во имя спасенія Греціи) и имѣла бы тѣ послѣдствія, которыя совершились на глазахъ нашихъ.

Однажды, на балу у намѣстника, явилось новое лицо — статный русскій кавалерійскій генералъ; правая рука его была обшита и перевязана чернымъ платкомъ. Я бы не обратилъ особеннаго на него вниманія, если бы онъ не сталъ танцовать мазурки. “Кто это такой?”, спросилъ я. “Князь Александръ Ипсиланти”, отвѣчали мнѣ. Этимъ отвѣтомъ я удовольствовался.

Черезъ нѣсколько дней балъ у князя Кантакузина и я опять не предвидѣлъ, что въ толпѣ беззаботныхъ есть два историческихъ лица, замышляющихъ новую будущность Греціи. Прислонившись къ столику, стоялъ задумчиво худощавый адъютантъ. Не помню, познакомили мѣня съ нимъ, или случайно завязался у насъ разговоръ, но мы обмѣнялись нѣсколькими словами; помню только, что я удивлялся его худобѣ. Сжатое его лицо, носъ нѣсколько орлиный, голова почти лысая, не болѣе фута въ плечахъ, ноги – какъ флейты, въ рейтузахъ съ лампасами, нисколько не предвѣщали будущаго полководца Греціи Дмитрія Ипсиланти.

Отъ разговора съ нимъ я былъ отвлеченъ нѣсколькими женскими голосами, которые повторяли: “Monsieur le prince, dansez donc! Dansez, Nicolas, au moins une seule figure!” Но гвардеецъ отказывался.

Съ трудомъ, однакоже, уговорили его пройти одинъ только кругъ. Онъ уступилъ просьбамъ; прекрасный собою ловкій мужчина превзошелъ всѣхъ поляковъ въ ловкости танцовать мазурку. “Кто это?” спросилъ я у княгини Кантакузиной “C’est le prince Nicolas Ipsylanti! Ah, comme il dance!”

Три брата Ипсиланти пріѣхали въ отпускъ; не прошло нѣсколькихъ дней какъ мы узнали, что всѣ трое они тайно уѣхали уже въ Молдавію. Вскорѣ намѣренія ихъ объяснились”. 22-го февраля 1821 года князь Ал. Ипсиланти началъ военныя дѣйствія переправой чрезъ Прутъ въ Молдавію. Изданное имъ воззваніе “сильно подѣйствовало на грековъ и въ границахъ Россіи; изъ Одессы шли и ѣхали толпы грековъ чрезъ Тирасполь, Бендеры и Кишиневъ въ Молдавію. Вездѣ снабжались они тайно агентами етеріи средствами къ пути; они тогда уже пѣли славную пѣсню новыхъ грековъ: “Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων!” Съ весной границы наши огласились уже оружіемъ боя етеристовъ съ турками. Послѣдовавшее передвиженіе войскъ шестого корпуса для подкрѣпленія границъ на всякій случай внушало тогда какое-то участіе къ грекамъ и желаніе войны съ турками.

Въ Кишиневѣ на всѣ лады обсуждали предпріятіе Ипсиланти. “Многіе — пишетъ Бартеневъ — не могли повѣрить, чтобъ изъ этого что-нибудь вышло. Пушкинъ одинъ изъ первыхъ понялъ и оцѣнилъ всю важность начальнаго греческаго движенія”. Въ дневникѣ Пушкина подъ 2 апрѣля было отмѣчено: “вечеръ провелъ у Н. Д. Прелестная гречанка. — Говорили объ А. Ипсиланти; между пятью Греками я одинъ говорилъ какъ Грекъ. Всѣ отчаявались въ успѣхѣ предпріятія етеріи; я твердо увѣренъ, что Грецiя восторжествуетъ и что 2,500,000 турокъ оставятъ цвѣтущую страну Эллады законнымъ наслѣдникамъ Гомера и Ѳемистокла…” Но печальныя послѣдствія возстанія вскорѣ сказались. Бессарабію стали наводнять выходцы.

Эмигрантское общество въ Кишиневъ.

Кишиневъ за два или за три мѣсяца сталъ не тѣмъ городомъ. “Народъ кишѣлъ уже въ немъ — пишетъ Вельтманъ. — Вмѣсто двѣнадцати тысячъ жителей тутъ было уже до пятидесяти тысячъ на пространствѣ четырехъ квадратныхъ верстъ. Онъ походилъ уже болѣе на стеченіе народа на мѣстный праздникъ, гдѣ пріѣзжіе поселяются кое-какъ, цѣлыя семьи живутъ въ одной комнатѣ. Но не одинъ Кишиневъ наполнился выходцами изъ Молдавіи и Валахіи; населеніе всей Бессарабіи по крайней мѣрѣ удвоилось. Кишиневъ былъ въ это время бассейномъ князей и вельможныхъ бояръ изъ Константинополя и

двухъ княжествъ; въ каждомъ дому, имѣющемъ двѣ-три комнаты, жили переселенцы изъ великолѣпныхъ палатъ Яссъ или Букареста. Тутъ былъ проѣздомъ въ Италію и господарь Молдавіи Михаилъ Суццо; тутъ поселилось семейство его, въ которомъ блистала красотой Ралу Суццо; тутъ была фамилія Маврокордато, посреди которой расцвѣтала Марія, послѣдняя представительница на землѣ классической красоты женщины. Когда я смотрѣлъ на нее, мнѣ казалось, что Еллада, въ видѣ божественной дѣвы, появилась на землю, чтобы вскорѣ исчезнуть на вѣки. Прежде было пріятно жить въ Кишиневѣ, но прежде были будни предъ настоящимъ временемъ. Вдругъ стало весело даже до утомленія. Новыя знакомства на каждомъ шагу. Окна даже дрянныхъ магазиновъ обратились въ рамы женскихъ головокъ; черные глаза этихъ живыхъ портретовъ всегда были обращены на васъ, съ которой бы стороны вы ни подошли, такъ какъ на портретахъ была постоянная улыбка.

На каждомъ шагу загорался разговоръ о дѣлахъ греческихъ: участіе было необыкновенное. Новости разносились какъ электрическая искра по всему греческому міру Кишинева. Чалмы князей и кочулы бояръ разъѣзжали въ вѣнскихъ коляскахъ изъ дома въ домъ съ письмами, полученными изъ-за границы. Можно было выдумать какую угодно нелѣпость о побѣдахъ грековъ и пустить въ ходъ; всему вѣрили, все служило пищей для толковъ и преувеличеній. Однакоже, во всякомъ случаѣ, мнѣніе должно было раздѣлиться на двое, одни радовались успѣхамъ грековъ, другіе проклинали грековъ, нарушившихъ тучную жизнь бояръ въ княжествахъ. Молдаване вообще желали успѣха туркамъ и порадовались отъ души, когда фанаріотамъ рѣзали головы, ибо въ каждомъ видѣли будущихъ господарей своихъ".

Подробнѣе о знатныхъ выходцахъ изъ Молдавіи говоритъ Липранди.

"…Съ половины марта—пишетъ онъ—начался наплывъ буженаровъ (такъ называютъ въ Молдавіи выходцевъ), и наплывъ этотъ болѣе и болѣе усиливался. Начну съ князей.

Одинъ изъ первыхъ былъ господарь Молдавіи, Князь *Михаилъ Суцо*, который, не будучи въ тайнахъ гетеристовъ, былъ озадаченъ внезапнымъ появленіемъ Ипсиланти и Кантакузина (Георгія) въ Яссахъ, особенно, когда увидѣлъ, что не только вся его стража, тогда состоявшая изъ Арнаутовъ, но и всѣ приближенные къ нему фанаріоты взяли сторону гетеристовъ. Положеніе его сдѣлалось затруднительнымъ, и хотя Ипсиланти оставилъ его на княженіи, но едва онъ выступилъ изъ Яссъ, какъ господарь со всѣмъ семействомъ своимъ поспѣшилъ въ Скулянскій карантинъ, а за нимъ

началась и эмиграція, кто куда попалъ, въ Австрію и къ намъ. Князь Михаилъ не долго оставался въ Кишиневѣ и отправился далѣе въ Россію (а потомъ—въ Италію; въ 30-хъ годахъ былъ въ Петербургѣ посланникомъ Греческаго королевства, каковой постъ потомъ занялъ сынъ его); но отецъ его Бей-Заде Георгій (Григорій? ср. нашу статью "Восточные святители" § 15), съ женой и дочерью Ралу, о которой говорится выше, основались въ Кишиневѣ. Въ нему примкнулъ сынъ Константинъ, женившійся въ Валахіи на Раковицѣ, принадлежавшей къ одной изъ древнѣйшихъ валахскихъ фамилій, сохранившей еще довольно большое состояніе. За симъ изъ Константинополя чрезъ Одессу бѣжалъ старшій его сынъ Николай, бывшій повѣреннымъ въ дѣлахъ брата своего господаря Молдавіи Михаила. Николай женатъ былъ на дочери валахскаго вистіара (министра финансовъ) Пичулеско, Роксандрѣ, лѣтъ 27-ми, въ полномъ смыслѣ прекрасной и очень образованной, да и самъ Николай, а равно и Константинъ, были люди очень умные, въ особенности Николай, хорошо обладавшій французскимъ языкомъ. У Николая Суццо бывали въ Кишиневѣ балы и вечеринки. Жена Константина, красивѣйшаго изъ братьевъ послѣ Михаила (за красоту назначеннаго господаремъ), была дурна собою, и не посѣщала обществъ. Наконецъ, четвертый братъ, Иванъ Суццо, каммергеръ герцога Луккскаго въ европейскомъ платьѣ, добрый малый, съ европейскимъ образованіемъ, но проще всѣхъ своихъ братьевъ. Затѣмъ постельникъ *Иванъ Скина*, человѣкъ очень начитанный и владѣвшій совершенно французскимъ языкомъ, женатый на сестрѣ князя Михаила, Севастицѣ, очень милой, но уже черезъ чуръ скромной, какъ она въ извѣстномъ джокѣ и обозначена. Изъ Суцовъ, родственниковъ помянутымъ, былъ еще Алеко. Вслѣдъ за Суцами пріѣхалъ въ Кишиневъ князь *Караджи*, сынъ бывшаго валахскаго господаря. Онъ былъ женатъ на дочери также прибывшаго въ Кишиневъ изъ Константинополя драгомана, грека *Россети*, прозваннаго Бибика, фаворита (какъ и Михаилъ Суцо) всемогущаго Галетъ-Эфенди (визиря); у этого Россети была еще дочь, дѣвица ("которой ножки, какъ всѣ были увѣрены, будто воспѣты въ первой главѣ Онѣгина"—Бартеневъ) Къ княжескимъ фамиліямъ должно присоединить еще тогда прибывшихъ въ Кишиневъ двухъ изъ молдавскихъ *Морузи*, съ матерью и тремя сестрами, довольно изрядными, но не блиставшими образованіемъ.

За симъ, изъ бояръ первое мѣсто по значенію и богатству занималъ *Георгій Рознованъ*, вистіаръ во время войны 1806—1812 гг. съ двумя сыновьями Николаемъ и Алекой. У Рознована бывали балы и вечеринки. Далѣе, старикъ постельникъ Димитраки *Статаки*, скороизъявшій на откупъ всѣ

Бессарабскія почты. Два постельника *Плагино*; у одного была очень пригожая жена, родомъ волошка, за которой многіе ухаживали. Пушкинъ находилъ, что она была схожа съ рублевиками Елисаветы Петровны. Другой *Плагино*, женатый на княжнѣ Морузи, довольно образованной, но и довольно не пригожей и главное — подъ сорокъ лѣтъ. Мадамъ *Богданъ*, женщина за 50 лѣтъ, изъ коихъ, конечно, половину употребила въ свою пользу. Она была вдова Гетмана (Хатмана) *Богдана* (кореннаго молдавскаго бояра), казненнаго (по навѣтамъ фанаріотовъ) княземъ Морузи вмѣстѣ съ его логофетомъ Кузою, дѣдомъ бывшаго потомъ княземъ придунайскихъ соединенныхъ господарствъ Іоанна-Александра. У Богданши было два сына, но они жили то въ Австріи, то въ княжествахъ; дочь же ея Маріола (Марика) была въ Кишиневѣ съ мужемъ своимъ *Тодоромъ Бальшемъ*, коего исторія съ А. С. Пушкинымъ извѣстна.[17]) Богданша жила открыто; у нея часто бывали танцовальные вечера изысканнаго общества; не многія туземныя кишиневскія лица были приняты. Постельникъ *Яковаки-Ризо*, умный и ученый фанаріотъ, одинъ изъ главныхъ дѣятелей заговора

Досадно ли это было матери, или можетъ быть, она сама желала слышать любезности Пушкина, только она за что-то разсердилась и стала къ нему придираться. Тогда въ обществѣ много говорили о какой-то ссорѣ двухъ молдаванъ: имъ слѣдовало драться, но они не дрались. “Чего отъ нихъ требовать! замѣтилъ какъ то Липранди, у нихъ въ обычаѣ нанять нѣсколько человѣкъ, да ихъ руками отдубасить противника”. Пушкина очень забавлялъ такой легкій способъ отмщенія. Вскорѣ, у кого-то на вечерѣ, въ разговорѣ съ женою Балша, онъ сказалъ: “Экая тоска! хоть-бы кто нанялъ подраться за себя!” Молдаванка вспыхнула “Да вы деритесь лучше за себя”. возразила она. — Да съ кѣмъ же? — “Вотъ хоть съ Старовымъ; вы съ нимъ, кажется, не очень хорошо окончили”. (Эта дуэль не удалась вслѣдствіе мятели: противники два раза принимались стрѣлять, и стало быть вышло четыре промаха. Потомъ помирили ихъ, но въ городѣ о каждомъ изъ нихъ разнеслись двусмысленные слухи). На это Пушкинъ отвѣчалъ, что если бы на ея мѣстѣ былъ ея мужъ, то онъ съумѣлъ бы поговорить съ нимъ; потому ничего не остаетоя больше дѣлать, какъ узнать, такъ ли и онъ думаетъ. Прямо отъ нея Пушкинъ идетъ къ карточному столу, за которымъ сидѣлъ Балшъ, вызываетъ его и объясняетъ въ чемъ дѣло. Балшъ пошелъ разспросить жену, но та ему отвѣчала, что Пушкинъ наговорилъ ей дерзостей. “Какъ же вы требуете отъ меня удовлетворенія, а сами позволяете себѣ оскорблять мою жену”, сказалъ возвратившійся Балшъ. Слова эти были произнесены съ такимъ высокомѣріемъ, что Пушкинъ не вытерпѣлъ, тутъ же схватилъ подсвѣчникъ и замахнулся имъ на Балша. Подоспѣвшій П. С. Алексѣевъ удержалъ его. Разумѣется, суматоха вышла страшная, и противниковъ кое какъ развели. На другой день, по настоянію Крупенскаго и П. С. Пущина (который командовалъ тогда дивизіей

17) Эту исторію Пушкина съ ворникомъ Молдавіи, роковымъ образомъ ухудшившую положеніе поэта въ Кишиневѣ, Бартеневъ передаетъ со словъ друга Пушкина того времени, квартермистра Владиміра Петровича Горчакова, такъ: “Между кишиневскими помѣщиками — молдаванами, съ которыми велъ знакомство Пушкинъ, былъ нѣкто Балшъ. Жена его, еще довольно молодая женщина, вездѣ вывозила съ собою, не смотря на ранній возрастъ, дѣвочку–дочь лѣтъ 13. Пушкинъ за нею ухаживалъ.

гетеристовъ, впослѣдствіи издавшій на французскомъ языкѣ исторію этого событія. У него была старая жена и дочь за грекомъ *Мано*, довольно образованнымъ, который, овдовевъ, потомъ женился на Пульхеріи Варѳоломей. *Петраки Маврогени*, хотя и Бессарабскій помѣщикъ и

за отъѣздомъ Орлова), Балшъ согласился извиниться передъ Пушкинымъ, который нарочно для того пришелъ къ Крупенскому. Но каково же было Пушкину, когда къ нему явился, въ длинныхъ одеждахъ своихъ, тяжелый молдаванинъ, и вмѣсто извиненія началъ: "Меня упросили извиниться передъ вами. Какого извиненія вамъ нужно?" Не говоря ни слова, Пушкинъ далъ ему пощечину и вслѣдъ за тѣмъ вынулъ пистолетъ. Прямо отъ Крупенскаго Пушкинъ пошелъ на квартиру къ Пущину, гдѣ его видѣлъ В. П. Горчаковъ, блѣднаго какъ полотно и улыбающагося. Инзовъ посадилъ его подъ арестъ на двѣ недѣли; чѣмъ дѣло кончилось не знаемъ. Дуэли не было, но еще долго послѣ этого Пушкинъ говорилъ, что не рѣшается ходить безъ оружія, на улицахъ вынималъ пистолетъ и съ хохотомъ показывалъ его встрѣчнымъ знакомымъ". — Относя "возмутительную исторію Пушкина съ Балшемъ" къ февралю 1822 года, Бартеневъ замѣчаетъ "... въ продолженіе какихъ-нибудь трехъ — четырехъ мѣсяцевъ, три исторіи, три вспышки необузданнаго, африканскаго нрава: въ исходѣ 1821 года поединокъ съ З. изъ-за картъ (см. замѣчаніе къ пункту *72*), въ генварѣ 1822-го съ Старовымъ изъ-за свѣтскихъ отношеній (см. замѣчаніе къ пункту *12*). Можно себѣ представить, сколько въ Кишиневѣ пошло толковъ, какъ возмущались всѣ степенные люди поведеніемъ молодаго человѣка, каково было кишиневскимъ молдаванамъ послѣ оскорбленія, нанесеннаго имъ въ лицѣ Балша. Пушкина стали бояться въ городѣ".

Бартеневъ называетъ исторію Пушкина съ Балшемъ "возмутительной"; но онъ назвалъ бы ее и худшимъ эпитетомъ, если бы зналъ, что Балшъ былъ не "нѣкто" и не "кишиневскій помѣщикъ молдаванинъ, тяжелый, въ длинныхъ одеждахъ", а передовой человѣкъ своего времени въ княжествахъ; не потому что онъ былъ великимъ ворникомъ Молдавіи, а потому, что по прошествіи смутъ етеріи ему принадлежала иниціатива и руководящая роль въ дѣлѣ возбужденіи передъ Портой ходатайства о назначеніи въ Молдавію князя изъ коренныхъ бояръ (какъ было 150 лѣтъ передъ тѣмъ), а не изъ фанаріотовъ. Молдавскіе бояре "велицы" оцѣнили идею Балша и единогласно возложили на него полномочія по веденію этого дѣла, вполнѣ оцѣненнаго и исторіей. См. Cronicele Romaniei de Michail Kogalniceanu. Bucuresci. 1874. Tomu III. pag. 434. Devlet Efendi.

Въ виду этого приходится заключить, что Инзовъ вполнѣ правъ былъ, посадивъ поэта за его юродство подъ арестъ на двѣ недѣли. Балшу же естественно было посмотрѣть на случившееся какъ на вспышку необузданнаго, африканскаго нрава Пушкина — т. е. согласно съ взглядами его біографа (Бартенева). Или, быть можетъ, было бы благороднѣе со стороны Балша поставить юнаго, невыдержаннаго въ жизни поэта подъ пулю?

Вельтманъ повидимому склоненъ такъ думать, когда излагаетъ этотъ эпизодъ словно школьную экзерцицію въ гладкомъ изложеніи мыслей. Онъ пишетъ: "Пушкинъ такъ былъ пылокъ и раздражителенъ отъ каждаго непріятнаго слова, такъ дорожилъ чистотой мнѣнія о себѣ, что однажды въ обществѣ одна дама, не понявъ его шутки, сказала ему дерзость. "Вы должны отвѣчать за дерзость жены своей", сказалъ онъ ея мужу. Но бояръ равнодушно объяснилъ, что онъ не отвѣчаетъ за поступки жены своей. "Такъ я васъ заставлю знать честь и отвѣчать за нее", вскричалъ Пушкинъ, и непріятность, сдѣланная Пушкину женою, отозвалась на мужѣ. Этимъ все и закончилось; только съ тѣхъ поръ долго бояре дичились Пушкина; но время скоро излѣчило рожу на лицѣ Тодера Балша, и онъ, теперь засѣдаетъ въ диванѣ князя Молдавіи".

имѣвшій домъ въ Кишиневѣ (*88*), но до сего времени жившій въ Яссахъ, былъ женатъ на дочери старѣйшаго молдавскаго бояра Георгія Стурдзы, отца Михаила Стурдзы, въ 1831 году господаря Молдавіи, послѣ поселившагося въ Парижѣ. Трое *Балшей* — молдавскіе выходцы: Тодоръ Балшъ, уже упомянутый, Іорго Балшъ, братъ Тодора, также ворникъ княжества, мужъ извѣстной Аники Филипеско, любимицы Милородовича и которой приписывается неудача Журжевскаго штурма, и Алеко Балшъ, прозванный — длинный (лонгу), сынъ вышеприведеннаго Іорго и сестры бывшаго въ 1831 году господаря Михалаки Стурдзы; въ то время она была уже во второмъ бракѣ за Петраки Маврогени. Изъ Валахскихъ бояръ, главные были: д. с. с. *Варламъ*, котораго дочь была за С.-Петербургскимъ почтъ-директоромъ К. Я. Булгаковымъ; изъ молодежи были *Константинъ Гика*, младшій братъ Валахскаго господаря Георгія Гики, *Хереско* (изъ этого рода происходилъ русскій писатель Херасковъ), женатый на дочери одного изъ первыхъ бояръ Валахіи Бана Бальяно. Потомъ двое молдавскихъ Гиковъ, изъ коихъ одинъ, дружный съ Липранди Іорго (Ага Георгій), очень образованный, воспитывавшийся въ Парижѣ, человѣкъ молодой, не прочь отъ какого либо скандальчика и многіе другіе.

Наплывъ этихъ болѣе или менѣе достаточныхъ лицъ далъ Кишиневу совершенно другую, болѣе разнообразную жизнь. Танцовальные вечера у Варѳоломея продолжались, но на нихъ бывало мало изъ прибывшихъ, и все шло по старому; только у Крупенскаго вечера сдѣлались многочисленнѣе, разнообразнѣе: было болѣе охотниковъ играть въ карты. Изъ прибывшихъ же, можно сказать, жила открыто болѣе другихъ только Богданша, у которой каждую недѣлю были три пріемныхъ вечера; правда, два изъ нихъ были очень скучные и не всѣхъ могли занимать, но одинъ былъ танцовальный, и когда она заняла квартиру (*70*) М. Ѳ. Орлова (начальника дивизіи, перемѣщеннаго по службы), то и довольно многолюдный. На этихъ вечерахъ, многихъ изъ общества Варѳоломея не встрѣчалось, такъ напр. они были недоступны для Прункулей и имъ подобныхъ.[18])

Гораздо оживленнѣе былъ домъ Маврогени (*88*); онъ былъ открытъ съ утра до вечера; на обѣдъ всегда собиралось много; карточная игра была въ большихъ размѣрахъ, а если къ вечеру съѣзжались молодыя дамы, то независимо отъ назначеннаго дня, тотчасъ начинались

18) При Пушкинѣ старуха Богданша еще танцовала и имѣла свой куплетъ въ “Джокѣ”:

“Розованъ качула маре
“Съ Богданесою пофтимъ”.

танцы; иногда вмѣсто фортепіано отыскивали нѣсколько цыганскихъ виртуозовъ. Роксандра Суцо, съ своей милой десятилѣтней дочкой Лизой (впослѣдствіи бывшей за княземъ Гикой), Ирена и Елена, дочери Маврогени, были всегда на лицо; послѣдняя впослѣдствіи была замужемъ за Кортаци, англійскимъ консуломъ въ Одессѣ".

Болѣе многолюдные мужскіе вечера были у Липранди, потому что, независимо отъ своихъ–военныхъ, всѣ выходцы: бояре и князья бывали у него какъ у лица, поставленнаго съ ними въ сношенія (на время жительства въ Россіи).

"Другихъ постоянныхъ собраній для танцевъ не было, исключая еще касино (въ которомъ, по Вельтману, побѣда была всегда на сторонѣ военныхъ). Семейные танцовальные вечера бывали у Кохановскаго (*87*). У старика Рознована каждый вечеръ можно было застать нѣсколько ломберных столовъ, но не иначе, какъ для комерческой игры и сытнаго ужина. У старшаго сына его Николая, не игравшаго въ карты, собирались политики и устроители волокитствъ, занимаясь передачей слуховъ и т. п..

"Эта новая общественная сфера, мнѣ казалось, пробудила Пушкина; съ одной стороны она предоставляла болѣе, такъ сказать, разгулу его живому характеру, страстно преданному всевозможнымъ наслажденіямъ; съ другой, онъ встрѣчалъ въ нѣкоторыхъ фанаріотахъ, какъ напримѣръ, въ Ризо, въ Скинѣ — людей съ глубокими и серіозными познаніями. Въ особенности ему нравился послѣдній, какъ потому, что онъ былъ едвали не вдвое моложе Ризо, такъ и потому, что онъ не прочь былъ иногда серіозное перемѣшать съ болтовней (чѣмъ отличался и Михалаки Стурдза, впослѣдствіи господарь, часто пріѣзжавшій изъ Одессы къ сестрѣ своей Маврогени), что очень нравилось Пушкину; сверхъ того Скина обладалъ огромной памятью и могъ читать наизусть цѣлыя французскія поэмы. Однажды, завернувъ къ Пушкину, я его засталъ отвѣчающимъ Скинѣ на записку, при которой этотъ прислалъ ему "Les méthamorphoses d'Apulée". На вопросъ мой: что ему вздумалось брать эту книгу? онъ отвѣчалъ, что давно желалъ видѣть французскій переводъ, и потомъ опять далъ мнѣ слово не брать прямо отъ Грековъ книгъ.[19]) Во всякомъ случаѣ я замѣтилъ большую перемѣну

19) Изъ-за книгъ выходили съ Греками у Пушкина непріятности. "Однажды — передаетъ Липранди — съ кѣмъ то изъ нихъ въ разговорѣ упомянуто было о какомъ-то сочиненіи. Пушкинъ просилъ достать ему. Тотъ съ удивленіемъ спросилъ его: "Какъ! вы поэтъ и не знаете объ этой книгѣ!?" Пушкину показалось это обидно, и онъ хотѣлъ вызвать возразившаго на дуэль. Рѣшено было такъ: когда книга была ему доставлена, то онъ, при запискѣ, возвратилъ оную, сказавъ, что эту онъ знаетъ и пр. Послѣ сего мы и условились: если что нужно будетъ, а у меня того не окажется, то я доставать буду на свое имя".

въ Пушкинѣ, въ эту вторую половину пребыванія его въ Кишиневѣ…

Въ заключеніе должно сказать о пресловутой Калипсѣ Полихрони. Она бѣжала изъ Константинополя (вмѣстѣ съ матерью своею Полихроніей и другими Греками) вначалѣ въ Одессу и около половины 1821 года поселилась въ Кишиневѣ. Она была чрезвычайно маленькаго роста, съ едва замѣтной грудью; длинное сухое лицо, всегда, по обычаю нѣкоторыхъ мѣстъ Турціи, нарумяненное; огромный носъ какъ бы сверху до низу раздѣлялъ ея лицо; густые и длинные волосы, съ огромными огненными глазами, которымъ она еще болѣе придавала сладострастія употребленіемъ "сурьме". Мать ея, вдова, была очень бѣдная женщина, жена логофета и потерявшая все, что имѣла, во время бѣгства; она нанимала двѣ маленькія комнаты (*89*) около Мило. Въ обществахъ Калипсо мало показывалась, но дома радушно принимала. Пѣла она съ гитарой на восточный тонъ, въ носъ; это очень забавляло Пушкина, въ особенности турецкія сладострастныя, заунывныя пѣсни, съ аккомпанементомъ глазъ, а иногда жестовъ.[20]) Тамъ (въ Кишиневѣ) была еще пѣвица въ такомъ же родѣ, но несравненно красивѣе и моложе, дочь Ясскаго доктора Грека Самуркаша, Роксандра". (Изъ ея пѣсенъ особенно нравилась Вельтману "Прин аморулуй дулчацы".)

Что сказать объ общемъ типѣ собственно молдавскихъ выходцевъ времени Пушкина? Кажется не ошибемся, если скажемъ, что общій типъ былъ далеко не привлекателенъ въ культурномъ отношеніи. Почти безъ прикрасы можно было сказать объ этихъ важныхъ боярахъ словами Липранди: "одинъ съ большою бородою, другой съ длиннымъ усомъ", — какъ охарактеризованы сыновья Богданесы. Какъ бы варіируя мысль Липранди, Вельтманъ стихами такъ описываетъ образъ бояра:

Онъ важенъ, важенъ, очень важенъ:
Усы въ три дюйма, и сѣда
Его въ два локтя борода,
Янтарь въ аршинъ,
чубукъ въ пять саженъ.
Онъ важенъ, важенъ, очень важенъ.[21])

Приведемъ кстати картину быта бояра временъ Пушкина, мастерски набросанную Вельтманомъ же. "Вся почти дворня каждаго бояра состоитъ однихъ цыганъ (издавна составляющихъ собственность, рабовъ боярскихъ); музыканты, повара и служанки изъ цыганъ. Служанки въ лучшихъ домахъ ходятъ босикомъ; повара — чернѣе вымазанныхъ смолою чумаковъ, и если вы сильно будете брезгливы, то не смотрите, какъ готовится обѣдъ въ кухнѣ, которая похожа на

20) "Пушкинъ тогда восхищался Байрономъ, а про Калипсо ходили слухи, будто она когда-то встрѣтилась съ знаменитымъ лордомъ и впервые познала любовь въ его объятіяхъ" (Бартеневъ).

21) Поэма "Странникъ", ч. II, стр. 73.

отдѣленіе ада: это — страшно! Ихъ кормятъ одной *мамалыгой* или мукой кукурузной, сваренной въ котлѣ густо, какъ саламата. Комъ мамалыги вываливаютъ на грязный столъ, разрѣзываютъ на части и раздаютъ; кто опоздалъ взять свою часть, тотъ имѣетъ право голодать до вечера. По праздникамъ прибавляютъ въ обѣду ихъ гнилой *бринзы* (творогъ овечій). За то не нужно мыть тарелокъ во время обѣдовъ боярскихъ: эти несчастные оближутъ ихъ чисто-начисто. Я не говорю, чтобъ это было такъ по большей части; по одному, по нѣсколькимъ примѣрамъ я бы даже не упомянулъ объ этомъ; но это — просто обычай въ Бессарабіи, въ Молдавіи и Валахіи во всякомъ домѣ, гдѣ огромная дворня цыганъ составляетъ прислугу. Страсть къ наружному великолѣпію и вмѣстѣ отвратительную неопрятность de la maison culinaire не возможно достаточно сблизить въ воображеніи.

Войдите въ великолѣпный домъ, который не стыдно было бы перенести на площадь какой угодно изъ европейскихъ столицъ. Вы пройдете переднюю, полную арнаутовъ (ихъ особенно много перешло въ Бессарабію); передъ вами приподнимутъ полость сукна, составляющую занавѣску дверей, — пройдете часто огромную залу, въ которой можно сдѣлать разводъ; передъ вами вправо или влѣво поднимутъ опять какую-нибудь красную суконную занавѣсь, и вы вступите въ диванную; тутъ застанете вы или хозяйку, разряженную по модѣ европейской, но сверхъ платья въ какой-нибудь кацавейкѣ — *фермеле* — безъ рукавовъ, шитой золотомъ, или застанете хозяина, про котораго невольно скажете:… (слѣдуютъ вышеприведенные стихи). Васъ сажаютъ на диванъ; арнаутъ, въ какой-нибудь лиловой бархатной одеждѣ, въ кованной изъ серебра позолоченной бронѣ, въ чалмѣ изъ богатой турецкой шали, перепоясанный также турецкою шалью, за поясомъ ятаганъ, на руку наброшенъ кисейный, шитый золотомъ платокъ, которымъ онъ, раскуривая трубку, обтираетъ драгоцѣнный мундштукъ, — подаетъ вамъ чубукъ и ставитъ на полъ подъ трубку мѣдное блюдечко. Въ то же время босая, неопрятная цыганочка, съ всклокоченными волосами, подаетъ на подносѣ дульчецъ и воду въ стаканѣ. А потомъ опять пышный арнаутъ или нищая цыганка подносятъ *кафяоа* (кофе) въ крошечной фарфоровой чашечкѣ, безъ ручки, подлѣ которой на подносѣ стоитъ чашечка серебряная, въ которую вставляется чашечка съ кофе и подается вамъ. Турецкій кофе, смолотый и истертый въ пыль, сваренный крѣпко, подается безъ отстоя”. Таковъ былъ пріемъ при Пушкинѣ, какъ у мѣстныхъ, кишиневскихъ молдаванъ, такъ и у эмигрантовъ. По крайней мѣрѣ извѣстно, что члены Верховнаго Совѣта, кромѣ члена отъ Короны (т. е. изъ русскихъ), всѣ носили

одежду старо–молдавскаго покроя и принимали гостей, сидя на диванѣ и подложивъ подъ себя по-турецки ноги.

68. Дѣвичій пансіонъ Майе. Такой же пансіонъ мадамъ Майе держала раньше въ Одессѣ. Въ Кишиневѣ при ней жила замужняя племянница. Пушкинъ заходилъ къ нимъ изрѣдка съ знакомыми (Липранди).

69. Домъ Майе въ которомъ помѣщался *кабинетъ* начальника 16-й дивизіи генералъ-маіора Михаила Ѳеодоровича Орлова.

70. Его квартира (а по отъѣздѣ Орлова въ началѣ 1822 года квартира молдавской эмигрантки Богданши). — Здѣсь кстати будетъ сказать о военномъ обществѣ Кишинева временъ жизни въ немъ Пушкина и прежде всего о самомъ Михаилѣ Ѳеодоровичѣ. “Орловъ славенъ — пишетъ Бартеневъ — своимъ горячимъ участіемъ во всему, что выступаетъ изъ обыкновенной, будничной жизни. Страсть къ просвѣщенію (онъ занимался въ Кіевѣ дѣлами библейскаго общества), страсть къ словестности и наукѣ (онъ участвовалъ въ Арзамасскомъ обществѣ подъ именемъ Рейна и писалъ сочиненіе о финансахъ), страсть къ искусствамъ (онъ былъ основателемъ московской школы живописи и ваянія), наконецъ въ высокой политической дѣятельности, всю жизнь волновали эту благородную душу. Подъ Аустерлицемъ онъ храбро дрался, и получивъ знакъ отличія въ одно время съ вѣстью о томъ, что бой проигранъ горько заплакалъ. Участникъ 1812 года и заграничныхъ войнъ, онъ былъ близко извѣстенъ государю, первый изъ русскихъ вступилъ въ Парижъ и договаривался о сдачѣ его, которую потомъ описалъ въ особой запискѣ”. Около 1820 года была самая живая пора его дѣятельности; его не даромъ называли цвѣтомъ русскихъ генераловъ. Онъ заботился о распространеніи грамотности между солдатами (основалъ въ Кишиневѣ дивизіонную ланкастерскую школу), старался смягчить грубыя отношенія къ подчиненнымъ, за что вскорѣ и пострадалъ. Въ Кишиневѣ онъ построилъ манежъ и въ новый 1822 годъ далъ въ немъ большой завтракъ, на которомъ, сверхъ обыкновенія, были угощены, тутъ же въ однихъ стѣнахъ съ начальствомъ, всѣ нижніе чины. Этотъ праздникъ на долго остался въ памяти сослуживцевъ Орлова и прочихъ очевидцевъ. — По пріѣздѣ въ Кишиневъ, Пушкинъ уже засталъ тамъ Михаила Ѳеодоровича. Они сошлись вѣроятно въ Кіевѣ или въ Петербургѣ, гдѣ Пушкинъ былъ довольно близко знакомъ съ его роднымъ братомъ, княземъ Алексѣемъ Ѳеодоровичемъ, которому и написалъ въ 1818 году извѣстное посланіе:

О ты, который сочеталъ
Съ душею пылкой, откровенной,
Любезность, разумъ просвѣщенный
и пр.

Раевскіе, съ которыми Пушкинъ ѣздилъ лѣтомъ 1820 года на Кавказъ и въ Крымъ, безъ сомнѣнія поручали Пушкина вниманію Орлова; но онъ и самъ радъ былъ знакомству съ поэтомъ. На первыхъ порахъ знакомства, Пушкинъ писалъ о немъ къ Чадаеву: “Le seul homme que j’aie vu qui est heureux à force de vanité,” что, къ сожалѣнію, говорятъ, до нѣкоторой степени вѣрно; но этотъ отзывъ не помѣшалъ впослѣдствіи Пушкину цѣнить и любить Орлова. Они тѣснѣе сблизились въ 1821 г., когда Орловъ женился на старшей дочери Раевскаго, Екатеринѣ Николаевнѣ, любезной и высокоуважаемой пріятельницѣ Пушкина по Юрзуфу. Орловъ занималъ въ новомъ Кишиневѣ два большіе дома; у него, какъ у начальника, постоянно собирались военные люди, кромѣ того пріѣзжали и гащивали Раевскіе, Давыдовы и родной братъ его Ѳеодоръ Ѳеодоровичъ, великанъ ростомъ, георгіевской кавалеръ, безъ ноги по колѣно, котораго, какъ кажется, Пушкинъ хотѣлъ потомъ изобразить героемъ романа изъ русскихъ нравовъ. Пушкинъ цѣлые дни проводилъ въ умномъ и любезномъ обществѣ, собиравшемся у М. Ѳ. Орлова, и тамъ-то за генеральскими обѣдами, слуги обносили его блюдами, на что онъ такъ забавно жалуется. Бесѣда шла на французскомъ языкѣ. «Пиши мнѣ по русски — требуетъ Пушкинъ отъ брата въ письмѣ отъ 27 іюня 1821 г. — потому что, слава Богу, съ моими… друзьями я скоро позабуду русскую азбуку». Свобода обращенія, смѣлость, а иногда рѣзкость отвѣтовъ, небрежный нарядъ Пушкина, столь противоположный военной формѣ, которая такъ строго наблюдалась и наблюдается въ полкахъ, все это не разъ смущало нѣкоторыхъ посѣтителей Орлова. Однажды кто-то замѣтилъ генералу, какъ онъ можетъ терпѣть, что у него на диванахъ валяется мальчишка въ шароварахъ. Орловъ только улыбался на такія рѣчи; но одинъ разъ, полушутя, онъ сказалъ Пушкину, пародируя басню Дмитріева (*Башмакъ мѣрка равенства*):

Твои, мои права одни,
Да мой сапогъ тебѣ не въ пору.

“Эка важность, сапоги! возразилъ Пушкинъ; если мѣряться, такъ у слона больше всѣхъ сапоги”. Этимъ все и кончилось, и размолвки между ними никогда не было.

О бригадномъ командирѣ г. м. Павлѣ Сергѣевичѣ *Пущинѣ* и его масонствѣ см. замѣчаніе къ пункту *2*. При Орловѣ же состояли: штабсъ-офицеръ Ив. Петр. *Липранди*, вначалѣ пребыванія Пушкина подполковникъ, а потомъ — полковникъ; поручикъ 31-го егерскаго полка, адъютантъ Орлова Ив. Мат. *Другановъ* (см. *40*); штабсъ-капитанъ, а потомъ капитанъ Охотскаго полка Вас. Ѳед. *Калакуцкій* (см. 39); капитанъ 32-го егерскаго полка, старшій дивизіонный адъютантъ 16-й дивизіи, Кон. Алек. *Охотниковъ*

и прапорщикъ генеральнаго штаба главный квартермистръ Влад. Петр. Горчаковъ. О съемочной военной комиссіи см. замѣчаніе къ пункту *72*. Изъ офицеровъ съемочной комиссіи наиболѣе былъ популяренъ Александръ Ѳомичъ Вельтманъ. “Всѣ офицеры генеральнаго штаба того времени — пишетъ Липранди — составляли какъ бы одно общество, конечно съ подраздѣленіями, иногда довольно рѣзкими. Съ одними Пушкинъ былъ неразлученъ на танцовальныхъ вечерахъ, съ другими любилъ покутить и поиграть въ карты, съ иными былъ просто знакомъ, встрѣчая ихъ въ тѣхъ или другихъ мѣстахъ, но не сближался съ ними какъ съ первыми, по несочувствію ихъ къ тѣмъ забавамъ, которыя одушевляли первыхъ. Наконецъ онъ умѣлъ среди всѣхъ отличить А. Ѳ. Вельтмана, любимаго и уважаемаго всѣми оттѣнками. Хотя онъ и не принималъ живаго участія ни въ игрѣ въ карты, ни въ кутежѣ и не былъ страстнымъ охотникомъ до танцовальныхъ вечеровъ Варѳоломея; но онъ одинъ изъ немногихъ, который могъ доставлять пищу уму и любознательности Пушкина, а потому бесѣды съ нимъ были иного рода. Онъ безусловно не ахалъ каждому произнесенному стиху Пушкина, могъ и дѣлалъ свои замѣчанія, входилъ съ нимъ въ разборъ, и это не ненравилось Александру Сергѣевичу Пушкину, не смотря на неограниченное его самолюбіе. Вельтманъ дѣлалъ это хладнокровно, не такъ какъ В. Ѳ. Раевскій. Въ этихъ случаяхъ Пушкинъ былъ неподражаемъ; онъ завязывалъ съ ними споръ, иногда очень горячій, въ особенности съ послѣднимъ, съ видимымъ желаніемъ удовлетворить своей любознательности, и тутъ строптивость его характера совершенно стушевывалась’’. — Охотникова Пушкинъ очень уважалъ, какъ знатока классиковъ, весьма образованнаго и начитаннаго человѣка. При встрѣчѣ съ нимъ Пушкинъ всегда привѣтствовалъ его по обычаю римскихъ ораторовъ, словами: “Père conscrit” — О себѣ самомъ и своемъ знакомствѣ съ Пушкиномъ И. П. Липранди пишетъ: “Въ первую половину пребыванья Пушкина въ Кишиневѣ, я не посѣщалъ ни Крупенскаго, ни Варѳоломея, потому что въ карты не игралъ, а еще менѣе танцовалъ, и при всемъ этомъ мнѣ оба дома не нравились, первый уже потому, что Крупенскій разыгрывалъ роль какого то вельможи, а жена его, при всей любезности своей, дѣйствительно думала представлять себя потомкой Комненовъ, которымъ впрочемъ и самимъ едва ли было чѣмъ либо гордиться. Варѳоломей могъ доставлять удовольствіе только танцующей молодежи, которую онъ созывалъ для разсѣянія своей Пульхерицы, а самъ, поджавши ноги, съ трубкой въ зубахъ, съ наслажденіемъ смотрѣлъ на плясуновъ, не будучи въ состояніи объ чемъ либо то ни было обмѣняться рѣчью. Въ дамскомъ

обществѣ я въ этотъ періодъ времени видалъ Пушкина только у Земфираки, которыхъ я иногда посѣщалъ и гдѣ встрѣчалъ Стамо, Стамати, двухъ братьевъ Руссо. Я ограничивался Русскимъ военнымъ обществомъ, генераловъ: Орлова, Бологовскаго и Черемисинова, старыхъ своихъ соратниковъ, князьями Георгіемъ и Александромъ Кантакузинами, гдѣ встрѣчался съ Пушкинымъ и наконецъ другими. Изъ осѣдлыхъ же жителей я посѣщалъ одного д. с. с. Ѳедора Ивановича Недобу, нашего дипломатическаго агента, вмѣсте съ Родофиникинымъ и архіереемъ Леонтіемъ (изъ Грековъ же), игравшаго знаменательную роль въ Сербіи, во время побѣга изъ оной Георгія Чернаго въ Австрію. Три-четыре вечера, а иногда и болѣе, проводилъ я дома. Постоянными посѣтителями были у меня: Охотниковъ; маіоръ, начальникъ дивизіонной ланкастерской школы, В. Ѳ. Раевскій; Камчатскаго полка маіоръ М. А. Яновскій, замѣчательный оригиналъ, не лишенный интереса по своимъ похожденіямъ въ плѣну у Французовъ послѣ Аустерлицкаго сраженія; гевальдигерь, 16-й дивизіи поручикъ Таушевъ, очень образованный молодой человѣкъ изъ Казанскаго университета; маіоръ Гаевскій, переведенный изъ гвардіи въ Селенгинскій полкъ, въ слѣдствіе исторіи Семеновскаго полка и здѣсь назначенный Орловымъ начальникомъ учебнаго баталіона; изъ офицеровъ генеральнаго штаба преимущественно бывали А. Ѳ. Вельтманъ, В. П. Горчаковъ и нѣкоторые другіе. Пушкинъ рѣдко оставался до конца вечера, особенно во вторую половину его пребыванія. Здѣсь не было картъ и танцевъ, а шла иногда очень шумная бесѣда, споръ и всегда о чемъ либо дѣльномъ, въ особенности у Пушкина съ Раевскимъ и этотъ послѣдній, по моему мнѣнію, очень много способствовалъ къ подстреканію Пушкина заняться положительнѣе исторіей и въ особенности географіей. Я тѣмъ болѣе убѣждаюсь въ этомъ, что Пушкинъ неоднократно, послѣ такихъ споровъ, на другой или на третій день, бралъ у меня книги, касавшіеся до предмета, о которомъ шла рѣчь. Пушкинъ, какъ вспыльчивъ ни былъ, но часто выслушивалъ отъ Раевскаго, подъ веселую руку обоихъ, довольно рѣзкія выраженія и далеко не обижался, а на противъ, казалось, искалъ выслушивать бойкую рѣчь Раевского. Въ одномъ, сколько я помню, Пушкинъ не соглашался съ Раевскимъ, когда этотъ утверждалъ, что въ Русской поэзіи не должно приводить имена ни изъ миѳологіи, ни историческихъ лицъ древней Греціи и Рима, что у насъ и то и другое есть — свое и т. п. Такъ-какъ предметъ этот вовсе меня не занималъ, то я и не обращалъ никакого вниманія на эти диспуты, неоднократно возобновлявшіеся. Остроты съ обѣихъ сторонъ сыпались”.

71. Домъ д. с. с. *Недобы*, Предсѣдателя Гражданской Палаты. Недоба, Ѳеодоръ Ивановичъ, русскій дипломатическій агентъ, вмѣстѣ съ Родофиникинымъ и архіереемъ Леонтіемъ (Лампровичемъ), нѣкогда сыгралъ знаменательную роль въ Сербіи, во время побѣга оттуда Георгія Чернаго въ Австрію. Липранди, познакомившійся съ Недобой прежде всѣхъ по рекомендаціи сослуживца, потомъ коменданта въ Мобежѣ, подполковника Бароци, на сестрѣ коего Недоба былъ женатъ, ввелъ было Пушкина къ нему, но хозяинъ ему не понравился.

72. Квартира начальника съемки полковника Корниловича. Этому Корниловичу Кишиневъ и вся Бессарабія обязаны прелестнымъ, идеально точнымъ выполненіемъ работъ по съемкѣ плановъ новоприобрѣтеннаго края, донынѣ приводящимъ въ восторгъ нашихъ профессіональныхъ инженеровъ и землемѣровъ-таксаторовъ. Подъ общимъ начальствомъ полковника Корниловича на съемкѣ бывали и подолгу проживали въ Кишиневѣ офицеры генеральнаго штаба: двоюродные братья *Полторацкіе* — Алексѣй Павловичъ и Михаилъ Александровичъ (съ первымъ Пушкинъ былъ очень близокъ), Валерій Тимофеевичъ *Кекъ*, Александръ Ѳомичъ *Вельтманъ*, два *фонъ-деръ Ховена, Лучининъ, Роговской, Фонтонъ-де-Верайонъ* (впослѣдствіи бессарабскій губернаторъ), *Гасфертъ*, баронъ *Ливенъ* и два *Зубовыхъ,* изъ коихъ съ однимъ Пушкинъ имѣлъ столкновеніе, разрѣшившееся дуэлью.[22])

22) Столкновеніе вышло изъ-за картъ. “Тогда игра была въ большомъ ходу и особливо въ полкахъ — пишетъ Бартеневъ. Пушкинъ не хотѣлъ отстать отъ другихъ: всякая быстрая перемѣна, всякая отвага были ему по душѣ; онъ пристрастился къ азартнымъ играмъ и во всю жизнь потомъ не могъ отстать отъ этой страсти.... Играли обыкновенно въ штосъ, въ экарте, но всего чаще въ банкъ. Однажды Пушкину случияось играть съ однимъ изъ братьевъ З. (Зубовыхъ), офицеровъ генеральнаго штаба. Онъ замѣтилъ, что З. играетъ навѣрное и, проигравъ ему, по окончаніи игры, очень равнодушно и со смѣхомъ сталъ говорить другимъ участникамъ игры, что вѣдь нельзя же платить такого рода проигрыши. Слова эти конечно разнеслись, вышло объясненіе, и З. вызвалъ Пушкина драться... Противники отправилиоь на такъ называемую Малину, виноградникъ за Кишиневомъ. Пушкина не легко было испугать; онъ былъ храбръ отъ природы и старался воспитывать въ себѣ это чувство. Не даромъ онъ записалъ для себя одно изъ наставленій кн. Потемкина Н. Н. Раевскому: “Старайся испытать не трусъ ли ты, если нѣтъ, то укрѣпляй врожденную смѣлосіь частымъ обхожденіемъ съ непріятелемъ”. Еще въ лицеѣ учился онъ стрѣльбѣ въ цѣль, и въ стѣнахъ кишиневской комнаты своей насаживалъ пулю на пулю... По свидѣтельству многихъ и въ томъ числѣ В. П. Горчакова, бывшаго тогда въ Кишиневѣ, на поединокъ съ З. Пушкинъ явился съ черешнями и завтракалъ ими, пока тотъ стрѣлялъ. З. стрѣлялъ первый и не попалъ. “Довольны вы?”, спросилъ его Пушкинъ, которому пришелъ чередъ стрѣлять. Вмѣсто того чтобы требовать выстрѣла З. бросился съ объятіями. “Это лишнее” замѣтилъ ему Пушкинъ, и нестрѣляя удалился. — Поединокъ съ З., разумѣется, тотчасъ сдѣлался предметомъ общаго говора, и поведеніе Пушкина чрезвычайно подняло его въ общемъ мнѣніи”...

73 – 74. См. замѣчаніе къ пункту 38.

75 – 78. См. замѣчаніе къ пункту 41.

79. *Домъ Этнера*. Этнеръ, артиллерійскій капитанъ въ отставкѣ, женившись, оставилъ всякія техническія работы; жена его открыла женскій пансіонъ въ Бендерахъ. Въ 1825-мъ году Этнеръ былъ назначенъ Областнымъ Архитекторомъ и переѣхалъ въ Кишиневъ; пансіонъ былъ тоже перенесенъ. Липранди, представившій въ томъ же году графу Воронцову проэктъ объ очищеніи р. Быка и получившій разрѣшеніе приступить къ работамъ, нашелъ въ Этнерѣ весьма способного труженика. Тогда-то была уничтожена плотина, образующая огромный ставъ (прудъ) на землѣ Прункула, гдѣ поставлены были имъ двѣ мельницы. По справкамъ оказалось, что на образованіе такого става, который былъ вреденъ для города, Прункулъ не имѣлъ права. Этотъ-то ставъ, изъ оконъ комнаты Пушкіна (въ домѣ Намѣстника) представлялся значительнымъ озеромъ и дополнялъ красоту вида мѣстности.

80. См. замѣчаніе къ пункту *66*.

81. См. замѣчаніе къ пункту *67*.

82. Каменный *домъ*, одинъ изъ лучшихъ при Пушкинѣ, камеръ-юнкера князя *Александра* Матвѣевича Кантакузина. “Онъ былъ женатъ на Еленѣ Михайловнѣ, урожденной Дараганъ, отличавшейся хлѣбосольствомъ и утонченнымъ, непринужденнымъ гостепріимствомъ. Конечно, здѣсь нельзя было встрѣтить того же попурри общества, что у Крупенскаго и Варѳоломея. Здѣсь бывали М. Ѳ. Орловъ, В. Н. Бологовской, Пущинъ, (Павелъ Сергѣевичъ), Шульманъ и нѣкоторые другіе, а изъ молдаванъ одинъ Стурдза, Иванъ Михайловичъ, помѣщикъ Новоселицы и предводитель, человѣкъ безукоризненный, съ совершенно Европейскимъ образованіемъ. Здѣсь бывали Катакази и всѣ Ипсиланти. Гувернеръ при трехъ сыновьяхъ князя, французъ Рипе, человѣкъ съ высокими достоинствами, литераторъ и не похожій на обыкновенныхъ французовъ края, сблизился съ Пушкинымъ, и знакомство это продолжалось впослѣдствіи все время въ Одессѣ. Князь Александръ Матѳѣевичъ жилъ постоянно зиму и лѣто въ Кишиневѣ и только на короткое время уѣзжалъ въ помѣстья свои въ Атаки”. Домъ его и брата Георгія Матвѣевича (*85*) были самые гостепріимные, совершенно на европейской ногѣ и образованные (Липранди) — Старшій братъ Кантакузиныхъ, полковникъ, убитъ при Бородинѣ; онъ геройски отстаивалъ семеновскія укрѣпленія.

83 — 84. См. замѣчаніе къ пункту *6*.

85. *Домъ* (деревянный съ флигелемъ) князя *Георгія* Матвѣевича *Кантакузина*. “Онъ былъ вначалѣ адъютантомъ главнокомандующаго 2-ю арміею, графа Бенингсена,

— пишетъ Липранди — и, владѣя въ совершенствѣ французскимъ языкомъ, съ превосходнымъ почеркомъ, занимался перепискою Записокъ Бенингсена. Произведенный въ полковники, когда оставилъ командованіе арміею Бенингсенъ, онъ принялъ Бугскій уланскій полкъ, который обошелся ему за сто тысячъ рублей (ассигнаціями) и, потерявъ терпѣніе или, лучше сказать, не чувствуя себя достаточно способнымъ для мелочныхъ, хотя и необходимыхъ занятій, оставилъ службу и поселился въ Бессарабскихъ помѣстьяхъ своихъ, въ Хотинскомъ уѣздѣ, избравъ мѣстопребываніемъ Маркоуцы. Мать его, жившая постоянно въ Яссахъ, гдѣ была еще знатная часть ихъ владѣній, имѣла въ Кишиневѣ домъ, куда князь Георгій Матвѣевичъ и пріѣзжалъ только на зиму, лѣто же проводилъ частію въ Маркоуцахъ, частію въ Хотинѣ, гдѣ имѣлъ свой домъ. Князь Георгій былъ женатъ на княжнѣ Еленѣ Михайловнѣ Горчаковой, сестрѣ бывшаго потомъ министра иностранныхъ дѣлъ, женщинѣ замѣчательнаго характера[23])… Дня черезъ три послѣ пріѣзда Пушкина, я обѣдалъ у князя; зашла рѣчь о пріѣхавшемъ поэтѣ. Князь просилъ меня ввести его въ домъ, а княгиня присовокупила, что братъ ея тоже лицеистъ и недавно пріѣзжалъ къ нимъ на нѣсколько дней. Я обѣщалъ это сдѣлать впослѣдствіи, присовокупивъ, что самъ только вчера у Мих. Ѳед. Орлова помѣнялся съ нимъ нѣсколькими словами. Но съ Пушкинымъ знакомство склеивалось скоро, и на другой день, встрѣтивъ его у Ѳ. Ѳ. Орлова, я имѣлъ случай сообщить ему желаніе княгини Кантакузинъ. Ѳеодоръ Ѳедоровичъ Орловъ вызвался ѣхать съ нами, и Пушкинъ сѣлъ на его дрожки, черезъ полчаса возвратился во фракѣ, и мы отправились. Насъ оставили обѣдать, и князь Георгій, любя покутить, задержалъ далеко за полночь. Здѣсь Пушкинъ познакомился съ братомъ князя Георгія, Александромъ Матвѣевичемъ, началъ посѣщать и его; но рѣже нежели князя Георгія, у котораго этикетъ не столько былъ соблюдаемъ, какъ у перваго. — Изъ князей Ипсиланти, Александръ, когда бывалъ въ Кишиневѣ посѣщалъ князя Георгія чаще, нежели князя Александра, что впослѣдствіи объяснилось ихъ отъѣздомъ въ Яссы. Раза два они уѣзжали вмѣстѣ въ Скуляны. Князю Ипсиланти не было такого предлога, какъ князю Георгію, у котораго была въ Яссахъ мать. Съ открытіемъ гетеріи, оба дома Кантакузиныхъ выѣхали изъ Кишинева: семейство одного въ Атаки, другаго въ Хотинъ; мужья увлечены были въ гетерію" (Липранди). Въ частности Князь Георгій Кантакузинъ сопутствовалъ Князю Ипсиланти до Тырговиште, и оттуда съ отрядомъ возвратился въ Молдавію для принятія

23) У нихъ было три сына: Григорій, Левъ и Георгій и дочь Аспазія.

начальства надъ находящимися тамъ гетеристами. Онъ-то и командовалъ остатками арміи етеристовъ въ Скулянскомъ дѣлѣ, происходившемъ во второй половинѣ іюня 1821 года и названномъ у Вельтмана "послѣднимъ боемъ предъ вратами спасенія". "Истощивъ послѣднія силы, сжатые турками въ кучу, етеристы бросили оружіе, побѣжали къ переправѣ, смѣшались съ переправляющимся народомъ; но турки кинулись къ переправѣ и воздержались только готовностію нашей батареи; а между тѣмъ, испуганные бѣглецы кинулись вплавь черезъ рѣку, переплывали и тонули, подстрѣливаемые турками". Жизнь самого князя была въ опасности вслѣдствіе покушенія на нее арнаутскаго капитана Хаджи-Оглу. Будучи раненъ, князь Георгій перешелъ въ карантинъ. — Вся эта исторія была причиной его опалы: онъ не могъ выѣзжать изъ Бессарабіи пользоваться правами выборовъ. Водворившись въ Хотинѣ, онъ, отъ нечего дѣлать, содержалъ всѣ почты Хотинскаго уѣзда. Объ этомъ Липранди пишетъ: "упряжь была Молдаванская, съ коня (т. е. съ суруджи или ямщикъ правилъ, сидя верхомъ на одной изъ лошадей); большею частью введены были малыя Польскія плетеныя брички, но оставалось нѣсколько и каруцъ для туземцевъ. Это были лучшія почты въ цѣлой Области какъ лошадьми, такъ и выборомъ суруджи, всѣхъ одѣтыхъ въ единообразную форму. Князь въ первое трехлѣтіе приложилъ много изъ своего кармана" [24]).

86. Домъ Мило (нынѣ принадлежащій И В Кристи). Семейство Мило, родственное Крупенскимъ, отличалось преданностью Русскимъ; обѣ дочери Мило были замужемъ за Русскими: старшая, Пульхерія Егоровна, была за Бѣлугой-Кохановскимъ, домъ котораго (*87*) былъ всегда полонъ Русскими, находившими тамъ радушное хлѣбосольство. Младшая, Марья, — за чиновникомъ горнаго вѣдомства, статскимъ совѣтникомъ И. И. Эйхфельдомъ, который, никакъ не стѣсняя жены, жилъ, какъ нѣмецъ, безъ общества у себя. Съ красавицей Эйхфельдшей сблизился у Кохановскаго Н. С. Алексѣевъ, еще до пріѣзда Пушкина, и былъ вѣрнымъ ея поклонникомъ. Пушкинъ хаживалъ

24) И. П. Липранди "Замѣчанія на Воспоминанія Ф. Ф. Вигеля", гл. XXXVII. Чтенія въ Имп. Об. Ист. и Др. 1873 г. кн. 2, стр. 211.

Здѣсь замѣтимъ кстати, что И. П. Липранди былъ въ тѣсной дружбѣ съ княземъ Георгіемъ К. и въ 1873 году печатно заявилъ, что у него хранится "множество чрезвычайно любопытныхъ писемъ и записокъ" къ нему Князя преимущественно о событіяхъ во время гетеріи. "Князь Г. М. писалъ болѣе на Французскомъ языкѣ: слогъ и почеркъ превосходны". ibid. стр. 178 — 179, примѣчаніе 86-е.

Не сохранились ли эти письма и понынѣ у родственниковъ Ивана Петровича? Бессарабская Ученая Архивная Коммиссія была бы глубоко бдагодарна на сообщеніе ей свѣдѣній объ этомъ предметѣ. *Ред*.

къ нимъ и былъ очень любезенъ съ Ейхфельдшей. Она была притомъ и хорошо образована, образованіе же Ивана Ивановича Эйхфельда состояло въ тяжелой учености горнаго дѣла; словомъ мужъ не соотвѣтствовалъ женѣ, что Пушкинъ и подчеркнулъ, давъ этой парѣ кличку — “Земира и Азоръ”, сдѣлавшуюся скоро общей. Вѣроятно желая скрыть истинный характеръ своихъ отношеній къ Н С. Алексѣеву (каковыя отношенія Липранди называетъ “одной изъ тайнъ, близко ему извѣстныхъ, по одному случаю”), Эйхфельдша стала впослѣдствіи окружать себя разными родственниками Молдаванами и Греками и умышленно казалась равнодушною къ русской молодежи. Пушкинъ сталъ трунить надъ этимъ, что сказалось въ особомъ шуточномъ стихотвореніи:

Ни блескъ ума, ни стройность платья,
Не могутъ васъ обворожить:
Одни двоюродные братья.
Узнали тайну васъ плѣнить.
Лишили вы меня покоя,
Но вы не любите меня;
Одна моя надежда Зоя—
Женюсь и буду вамъ родня.

Зоя была племянница молодой Эйхфельдъ, дѣвушка не очень привлекательной наружности (Бартеневъ).

87. См. *86*.

88. *Домъ* бессарабскаго помѣщика, но до етеріи жившаго постоянно въ Яссахъ, *Петраки Маврогени*. О немъ см. выше, въ отдѣлѣ “Эмигрантское общество”.

89. См. конецъ отдѣла “Эмигрантское общество”.

90. *Домъ* Ивана Константиновича *Прункула*, члена верховнаго совѣта “очень умнаго и хитраго, знавшаго очень хорошо законы”.[25]) По его имени названа Прункуловская улица. Прункулъ “рѣшительно никого и никогда не принималъ у себя, кромѣ обычныхъ визитовъ въ большіе годовые праздники” (Липранди). Онъ имѣлъ четырехъ сыновей: Алеко, Панаита (отставнаго прапорщика изъ корпуса путей сообщенія), Скарлата (или Карла) и Костаки. Изъ нихъ Скарлатъ (онъ же — Карлъ Ивановичъ, всего лишь нѣсколько лѣтъ назадъ умершій) въ 1857–8 годахъ “вздумалъ было напечатать свои воспоминанія о Пушкинѣ, давая какъ бы понимать о его близкомъ знакомствѣ съ нимъ; но В. П. Горчаковъ, въ Московскихъ Вѣдомостяхъ (1858, №19 опровергъ эту наглую ложь” (Липранди). Знавшіе Карла Ивановича разсказываютъ, что онъ не разъ передавалъ, какъ у него (по примѣру Тодора Балша) возникла ссора съ Пушкинымъ, который вызывалъ и

25) И. П. Липранди “Замѣчанія на “Воспоминанія” Ф. Ф. Вигеля”, въ Чтеніяхъ въ Имп. Общ. Ист. и Др. 1873 г. кн. 2, стр. 201.

его на дуэль и какъ онъ избѣгъ ея лишь своевременнымъ удаленіемъ въ имѣніе Слободзею. Очень можетъ быть, что Карлъ Иванович, какъ анекдотистъ, не прочь былъ выставлять на смѣхъ свое малодушіе, лишь бы фигурировать рядомъ съ именемъ Пушкина. Но и самъ Липранди свидѣтельствуетъ, что съ Прункулами Пушкинъ былъ знакомъ; только "знакомство это ограничивалось встрѣчами на вечерахъ, въ клубѣ, у Варѳоломео, а иногда въ бильярдной Антонія. Изъ Прункуловъ, какъ говорится, le moins mauvais — былъ старшій Алеко, скоро умершій. У нихъ была только одна сестра Кассука (Кассандра), за три года до прибытія Пушкина въ Кишиневъ выданная замужъ за Палади, Оргѣевскаго земскаго исправника, мѣстнаго дворянина". Но она также была временнымъ предметомъ вниманія и минутной любви Пушкина, наравнѣ съ Пульхеріей Варѳоломей и другими.

91. Домъ Грекулова — помѣщика, по имени коего названъ Грекуловскій переулокъ.

92. Домъ Пурчела, помѣщика, по имени котораго названа Пурчеловская улица.

93. Домъ современнаго Пушкину мѣстнаго литератора и поэта *Стамати*, съ маленькимъ позади садомъ, въ которомъ былъ поставленъ хозяиномъ, въ память П. П. Свиньина, жившаго у него, памятникъ. — Свиньинъ-чиновникъ особыхъ порученій, отправленный изъ Петербурга при губернаторѣ Гартингѣ для изслѣдованія такъ называемаго "Обичею памынтулуй" (обычаевъ земли, какъ правовой нормы) въ Бессарабіи. Результатомъ изслѣдованій Свиньина была интереснѣйшая записка "Описаніе Бессарабской области въ 1816 г." (См. Записки Одесскаго Общества Ист. и Древностей, т. VI, стр. 220.)

94. Кондитерская безносаго Марко Манчини (сзади дома Крупенскаго), куда часто заходилъ Пушкинъ съ Липранди и другими военными, "не столько для употребленія чего либо, сколько пошутить съ его (Манчини) дочерью" (Липранди).

А. и *Б.* Большая и Малая *Малина*. При Пушкинѣ Малина отстояла отъ города версты на двѣ и вся утопала въ зелени виноградныхъ и фруктовыхъ садовъ. "Это мѣсто — пишетъ Вельтманъ — какъ будто посвящено обычаемъ "полю" (дуэли). Подъѣхавъ къ саду, лежащему въ вершинѣ лощины, противники восходятъ на гору по извивающейся между виноградными кустами тропинкѣ. На лугу, подъ сѣнью яблонь и шелковицъ, близъ дубовой рощицы, стряпчіе вымѣряютъ поле, осматриваютъ, не заколдовано ли оружіе, изготовляютъ ихъ, а между тѣмъ подсудимые (*Божій судъ*) сбрасываютъ съ себя платье и становятся на мѣсто. Здѣсь два раза "полевалъ" и Пушкинъ,

но къ счастью, дѣло не доходило даже до первой крови, и послѣ первыхъ выстрѣловъ его противники предлагали миръ, а онъ принималъ его. Я не былъ стряпчимъ — заключаетъ Вельтманъ, — но былъ свидѣтелемъ издали одного “поля” и признаюсь, что Пушкинъ не боялся пули точно такъ же, какъ и жала критики. Въ то время, какъ въ него цѣлили, казалось, что онъ улыбаясь сатирически и смотря на дуло, замышлялъ злую эпиграмму на стрѣльца и на промахъ.” Не менѣе того Малина была мѣстомъ маевокъ и отдохновенія на лонѣ природы. А. Я. Стороженко пишетъ: “На другой день моего пріѣзда въ Кишиневъ было 1-е Мая: Комендантъ съ вечера пригласилъ меня на малину. Кончивши къ полудню дѣла мои, велѣлъ везти себя къ Коменданту, дабы узнать отъ него на мѣстѣ, куда мы поѣдемъ. Не заставши его, признаться, мнѣ было досадно возвращаться домой, не поѣвши такой рѣдкости, какъ малина 1-го Маія. Едва могъ сыскать человѣка во всемъ домѣ. Спрашиваю его о Комендантѣ и получаю въ отвѣтъ: “Поѣхалъ на малину”. Вдругъ слышу крикъ извощика: “Знаю теперь: садитесь, это недалеко отъ города!’’, и тутъ-то я догадался уже, что малиной, вѣроятно, называется какое нибудь урочище. “Пошелъ на малину!”

“За четыре версты отъ города, меня привезли къ воротамъ, ведущимъ въ окопъ, заросшій кустарникомъ. Начался дождикъ. Ну, думалъ, естьли намъ прійдется праздновать 1 Маія на открытомъ воздухѣ, подъ дождемъ, то естьли бы и подлинно угощали меня самою крупною малиною со сливками, и тогда выгоднѣе бы было остаться дома. Иду по узенькой заросшей травою тропинкѣ: начались по обѣимъ сторонамъ виноградныя плантаціи, и наконецъ я набрелъ на простую хижину. Хозяинъ праздника, Комендантъ, и жена его выбѣгаютъ на встречу и вводятъ меня въ маленькія сѣни. Тутъ я увидѣлъ множество бояръ и куконъ, военныхъ офицеровъ и цивильныхъ въ европейскихъ платьяхъ. Хоръ Цыганъ стариннымъ маршемъ возвѣстилъ приходъ мой. Хозяйка, съ которою я познакомился наканунѣ, рекомендовала меня матери и всѣмъ роднымъ своимъ, природнымъ жителямъ Кишиневскимъ. Я полагалъ, что въ 16 лѣтъ все уже выучилось по-русски (А. Я. писалъ это въ 1829-мъ году); но примѣтивши, что куконамъ особенно не дался еще русскій языкъ, адресовался къ нимъ по–молдавански. Начались удивленія, гдѣ я научился языку ихъ, какъ я хорошо объясняюсь на немъ, и тому подобное. Подали закуску, или обѣдъ; между тѣмъ пересталъ дождикъ, показалось солнце; я предложилъ, познакомившись уже со всѣми, праздновать 1-е Маія подъ тѣнью Волошскихъ орѣховъ. Все общество съ восхищеніемъ приняло предложеніе: кто за барана, кто за хлѣбъ; ножи, ложки и вилки, кушанье, разобраны по

рукамъ; намъ накрыли столъ на лугу, осѣняемомъ вѣтвистыми деревьями; всякій поставилъ доставшееся ему нести блюдо, и начался пиръ, какъ говорится, горою. Молдавское вино лилось въ полныхъ стаканахъ и ихъ усердно опоражнивали. Дикіе и унылые тоны Цыганъ, поющихъ и играющихъ на скрыпкахъ и бандурѣ, погрузили меня въ пріятную задумчивость; взоры блуждали по горамъ, усѣяннымъ виноградникомъ и фруктовыми деревьями, въ лощинахъ и на холмѣ раздавались голоса подобно намъ празднующихъ: отдаленные звуки скрыпокъ и пѣсней составляли какую-то странную гармонію. Кишиневъ былъ какъ на ладонѣ; издали онъ казался обширнымъ красивымъ городомъ; бѣлѣлись церкви и большіе домы, солнце ярко освѣщало куполы и кресты храмовъ; строенія, казалось, были посреди садовъ, и все вмѣстѣ дѣлало прекрасную панораму.

“Пиръ сей напомнилъ мнѣ цвѣтущее время моей юности, когда я беззаботно веселился съ Молдаванами, любилъ ихъ пѣсни и мирныя удовольствія, волочился за куконами и танцовалъ Сербешти. Ласковымъ обхожденіемъ вездѣ сыщешь пріятелей. Когда, бывало, въ прошлую Турецкую войну, мнѣ случалось на зимнихъ квартирахъ отдыхать въ какомъ нибудь мѣстечкѣ, послѣ трудной кампаніи, Я дѣлался какъ бы уроженцемъ онаго. 1808 года я зналъ уже Молдавскій языкъ; принаравнивался къ обычаямъ ихъ и пріобрѣталъ на чужой сторонѣ почти родственныя ласки во многихъ Боярскихъ домахъ…. Цыгане заиграли и запѣли, неслыханную мною доселѣ, пѣсню, самую унылую:

Естьли я живу, живу лишь для милой,
Безъ нея мнѣ все грустно и уныло!

“Стыжусь, слезы навернулись у меня, и я такъ былъ растроганъ, что все общество примѣтило мое смущеніе. На вопросы о причинѣ, я отвѣчалъ, что воспоминаніе былаго слишкомъ меня трогаетъ; всѣ заключили; что я былъ влюбленъ въ Молдавіи, всѣмъ куконамъ это нравилось; наконецъ звукъ стакановъ отвратилъ отъ меня общее вниманіе…

“Напившись шербету съ ключевою водою, турецкаго кофію, и накурившись трубокъ, мы возвратились въ городъ часу въ 7-мъ. Дикіе тоны Цыганской музыки отдавались въ ушахъ моихъ, а слова упомянутой мною пѣсни вертѣлись въ памяти”.

Долиной “Малина”’, отстоящей отъ города на четыре версты, пользовался какъ мѣстомъ отдохновенія и пресловутый талгарь (разбойникъ) Урсулъ (медвѣдь), пойманный въ понедѣльникъ на Св. Недѣлѣ въ послѣднемъ (1823-мъ) году пребыванія Пушкина въ Кишиневѣ. Въ этотъ злополучный для него день, Урсулъ, остановившись въ долинѣ и купивъ изъ стада барашка, началъ его

жарить, — разсказываетъ Липранди, — а пастуха послалъ въ корчму за виномъ. Пастухъ, подозревая, что это Урсулъ, за котораго назначена была значительная награда, сказалъ корчмарю, который тотчасъ побѣжалъ въ городъ. Оттуда было послано нѣсколько драгунъ за Урсуломъ, который, по возвращеніи пастуха тотчасъ отправился въ городъ, чтобы высмотрѣть мѣсто съ тѣми, которые его вызвали для ограбленія ночью онаго. Драгуны разъѣхались съ нимъ; ибо изъ этой долины въ городъ ведутъ многія дорожки. Узнавъ отъ пастуха, по какой дорогѣ поѣхалъ Урсулъ, они пустились за нимъ. При самомъ въѣздѣ въ городъ Урсулъ, замѣтивъ погоню, пустился отъ нея. Было четыре часа по полудни, когда Урсулъ, Богаченко и Соболевъ (сотоварищи Урсула), верхами большою рысью въѣхали въ городъ, въ плащахъ, подъ которыми имѣли обычное вооруженіе и направились прямо къ площади, гдѣ были устроены качели и уже довольно народа. Сдѣлавъ противъ Почтовой конторы (*63*) изъ пистолета выстрѣлъ по мужику, скакавшему сзади на каруцѣ, разбойники своротили вправо, по длинной и узкой Жидовской улицѣ, ведущей въ нижнюю часть города, ранивъ ятаганомъ жида, пытавшагося остановить лошадь самого Урсула, и такъ выбрались въ Булгарію (нижняя часть города) и бросились къ болотистымъ берегамъ р. Быка, за ними Болгары и захватили Урсула и Соболева, у которыхъ завязли лошади; Богаченко же ушелъ, и только черезъ годъ былъ пойманъ и засѣченъ кнутомъ. Между тѣмъ Урсулъ и Соболевъ бѣжали изъ Полиціи и лишь чрезъ мѣсяцъ были пойманы въ корчмѣ, въ верстѣ отъ Кишинева, лично Полиціймейстеромъ, полковникомъ Я. Н. Радичемъ, которому графъ Воронцовъ (генералъ-губернаторъ) далъ срокъ къ ихъ поимкѣ, потому что Урсулъ бѣжалъ изъ Полиціи съ разсвѣтомъ дня, не смотря на караулъ и т. п. Радичъ употребилъ для сего значительныя деньги, давшіе, какъ почти и во всѣхъ случаяхъ, удовлетворительный итогъ. Богаченко же, какъ замѣчено выше, былъ пойманъ спустя годъ, тоже посредствомъ подкупа. Заключенный въ острогѣ, онъ взбунтовалъ другихъ и, среди дня, успѣлъ почти со всѣми заключенными, обезоруживъ караулъ изъ внутренней стражи, бѣжать; но такъ какъ у него и у другихъ кандалы были не сбиты, то они остановились для сего на жидовскомъ кладбищѣ, въ верстѣ отъ острога, лежавшемъ почта на самой оконечности города, по дорогѣ въ Скуляны". Между тѣмъ поднялась тревога, ударили въ колоколъ и барабаны, рота 33-го егерскаго полка бросилась за бѣглецами и, вступивъ въ перестрѣлку, захватила ихъ.

Вельтманъ такъ отзывается объ Урсулѣ: "Это былъ начальникъ шайки, составившейся изъ разного сброда войнолюбивых людей, служившихъ

етеріи молдавской и перебравшихся въ Бессарабію отъ преслѣдованія Турокъ послѣ Скулянскаго дѣла… Самъ Урсулъ былъ образецъ звѣрства и ожесточенія; когда его наказали, онъ не давался лѣчить себя, лежалъ осыпанный червями, но не охалъ". Вельтманъ высказываетъ увѣренность, что Урсулъ подалъ Пушкину мысль написать картину "Разбойниковъ" (т. е. поэму "Братья Разбойники"). Но, по заявленію самого поэта, онъ видѣлъ переплывавшихъ рѣку разбойниковъ въ Екатеринославѣ. Въ Кишиневѣ кто-то усумнился, чтобы вмѣстѣ скованные разбойники могли переплыть Днѣпръ. Пушкинъ кликнулъ своего слугу Никиту и велѣлъ разсказать, какъ они съ нимъ дѣйствительно видѣли это въ Екатеринославѣ (Бартеневъ со словъ Б. П. Горчакова).

Въ длинномъ рядѣ топографико-эпизодическихъ замѣтокъ мы исчерпали всю или почти всю область *фактовъ* изъ жизни Пушкина въ Кишиневѣ. Гораздо обширнѣе область *анекдотовъ* о кишиневской жизни поэта; но мы воздержались отъ всякой попытки связать съ несомнѣнно достовѣрными фактами, засвидѣтельствованными нѣсколькими интеллигентными современниками, мишуру анекдотовъ. Подобную попытку возымѣлъ въ началѣ пятидесятыхъ годовъ профессоръ Одесскаго лицея, *К. Зеленецкій*, ѣздившій нарочно въ Бессарабію для собиранія свѣдѣній о Пушкинѣ и писавшій со словъ *Д. А. Вороновскаго, И. С. Пущина, Марини, В. И. Гординскаго, П. С. Леонарда, В. З. Писаренка* и студента *Ратко*. Плодомъ трудовъ Зеленецкаго былъ этюдъ, напечатанный имъ въ "*Москвитянинѣ*" 1854 г. № 9, подъ заглавіемъ: "Свѣдѣнія о пребываніи Пушкина въ Кишиневѣ и въ Одессѣ, и примѣчанія къ описанію Одессы, въ Евгеніи Онѣгинѣ". Мы не беремся судить о достоинствѣ предпринятаго и выполненнаго Зеленецкимъ труда, а ограничимся выпиской замѣтки Липранди по этому поводу. "Пущинъ—пишетъ онъ—могъ сообщить свѣдѣнія о Кишиневской и Одесской жизни Пушкина; Павелъ Яковлевичъ Марини только объ Одесской; но не знаю, что могъ сообщить о Кишиневѣ (временъ Пушкина) Писаренко. Мелкій чиновникъ областнаго правленія, не бывавшій въ обществѣ и котораго едва ли Пушкинъ и зналъ, Писаренко сдѣлался фаворитомъ Фигеля (пріѣхавшаго въ Кишиневъ почти въ моментъ отъѣзда Пушкина въ Одессу и не смотря на то огульно окрестившаго его "вольнодумцемъ" въ своихъ "Запискахъ"); о Гординскомъ и Ратко я никогда не слыхалъ; Леонардъ же — Молдаванинъ, посессоръ Кетроса. Впрочемъ видно, что профессоръ Зеленецкій ѣздилъ въ Бессарабію *собирать свѣдѣнія о Пушкинѣ* (т. е. собственно подбирать всякіе ходячіе разсказы)… и къ сожалѣнію указыва-

етъ на такихъ лицъ, которыя никакъ не могли передать ему ничего другаго, кромѣ какъ того, что могли слышать (и отъ кого еще?) или выдумать, исключая Пущина и Марини". Если 55 лѣтъ тому назадъ попытка Зеленецкаго не заслужила одобренія, тѣмъ болѣе она не имѣла бы смысла теперь.

Общій выводъ, какой самъ собою ясенъ послѣ обозрѣнія болѣе или менѣе выдающихся эпизодовъ изъ жизни Пушкина въ Кишиневѣ, — тотъ, что эта жизнь развернула предъ юношей–поэтомъ во всей пестротѣ и разнообразіи міръ людскихъ отношеній и связей: въ Кишиневѣ по преимуществу познакомился онъ съ жизнью, и пріобрѣлъ познаніе человѣческаго сердца, которое бываетъ такъ нужно писателю. Дополняя эту мысль, нужно однако сказать, что тотъ интересъ, какой представила для Пушкина кишиневская жизнь, былъ обусловленъ не собственными культурными рессурсами Кишинева, а историческимъ моментомъ—етеріей и, не менѣе того, характеромъ русскаго кружка того времени, во главѣ съ М. Ѳ. Орловымъ. "Само собою разумѣется, — пишетъ Бартеневъ — что большинство людей, съ которыми онъ (Пушкинъ) встрѣчался въ Кишиневѣ, не могли дорожить высокими достоинствами поэта, и всего чаще лишены были способности открывать и замѣчать ихъ. Къ тому же имъ досадно бывало видѣть, какъ этотъ, едва вышедшій изъ дѣтства, баловень природы, безъ видимаго занятія, безъ всякихъ наглядныхъ заслугъ, пользуется уваженіемъ людей высоко поставленныхъ, водится съ первыми лицами города, не хочетъ знать привычныхъ условій и внѣшнихъ формъ подчиненности, ни передъ чѣмъ не останавливается, и все ему проходитъ. Степенное кишиневское чиновничество не въ силахъ было простить ему напр. небрежнаго наряда. Досадно имъ былъ смотрѣть, какъ онъ разгуливаетъ съ генералами, въ своемъ архалукѣ, въ бархатныхъ шароварахъ, неприбранный и нечесаный, и размахиваетъ желѣзною дубинкою. Въ добавокъ не попадайся ему, оборветъ какъ разъ. Молодой Пушкинъ не сдерживалъ въ себѣ порывовъ негодованія и насмѣшливости, а въ Кишиневскомъ обществѣ было, какъ и вездѣ, не мало такихъ сторонъ, надъ которыми изощрялся умъ его. Находчивостью, рѣзкостью выраженій и отвѣтовъ, онъ выводилъ изъ терпѣнья своихъ противниковъ. Языкъ мой врагъ мой, пословица, ему хорошо знакомая. Сюда относится большая часть анекдотовъ, которые ходятъ про него по Россіи. Такъ напр., на одномъ обѣдѣ въ Кишиневѣ, какой-то солидный господинъ, охотникъ до крѣпкихъ напитковъ, вздумалъ увѣрять, что водка лучшее лекарство на свѣтѣ и что ею можно вылечиться даже отъ горячки. "Позвольте усумниться", замѣтилъ Пушкинъ. Господинъ обидѣлся, и назвалъ его молокососомъ.

— “Ну, ужъ если я *молокососъ*, сказалъ Пушкинъ, то вы конѣчно *винососъ*”. — И вотъ уже врагъ, готовый радоваться всякой ошибкѣ и распускать всякую клевету! Какая-то дама, гордая своими прелестями и многочисленностью поклонниковъ, принудила Пушкина написать ей стихи въ альбомъ. Стихи были написаны, и въ нихъ до небесъ восхвалялась красота ея, но внизу, сверхъ чаянія, къ полнѣйшей досадѣ и разочарованію, оказалась помѣтка: *1 Апрѣля*.[26]) Подобныхъ случаевъ, безъ сомнѣнія, было не мало. Кто-то выразился про Пушкина, играя словомъ *бессарабскій* съ намекомъ на его физіономію: *бѣсъ арабскій*. Иногда поэту приходилось тяжело въ обществѣ, враждебно противъ него настроенномъ”. Въ такихъ случаяхъ онъ не разъ предпринималъ поѣздки: въ Чигиринскій повѣтъ Кіевской губерніи — въ село Каменку, къ Давыдовымъ, въ Одессу, въ Тульчинъ, гдѣ находилась главная квартира 6 корпуса, а чаще всего въ м. Калараши, гдѣ поэтъ пользовался гостепріимствомъ мѣстнаго помѣщика. Отсюда-то онъ отзывался о проклятомъ городѣ Кишиневѣ:

“Тамъ всѣ поэта презираютъ,
И “дракулъ руссулъ” называютъ,
О немъ съ презрѣньемъ говорятъ,
Его позорятъ и бранятъ,
И весь свой злобный, гнусный ядъ
Предъ нимъ съ восторгомъ изливаютъ”.[27])

Въ заключеніе считаемъ нужнымъ привести свидѣтельство А. Я. Стороженко о томъ, какое впечатлѣніе производилъ на свѣжаго человѣка общій видъ стараго Кишинева, лѣтъ пять спустя по отъѣздѣ Пушкина. “На послѣдней станціи къ Кишиневу (отъ Бендеръ) меня везли по берегу небольшой рѣки Быкъ, протекающей и черезъ городъ, окрестности коего усѣяны виноградными садами. На зеленѣющихъ пригоркахъ и равнинахъ взоры мои отдыхали, и воображеніе представляло Кишиневъ дремлющимъ среди тѣнистыхъ садовъ во вкусѣ Азіятскомъ. Въѣзжаю въ городъ; ѣду по узкимъ, нечистымъ улицамъ, и думаю впереди встрѣтить мрачныя, по покойныя, Азіятскія строенія. Тщетная надежда! Между ветхими избушками вездѣ возвышаются порядочные домы; заборы около многихъ Боярскихъ дворовъ уничтожены, остались однѣ только ворота, при иныхъ даже каменныя, свидѣтельствующія, что хозяинъ нѣкогда хотѣлъ жить по людски, при другихъ же два столба съ перекладиною, точныя висѣлицы. Все вмѣстѣ представляетъ какое-то опустошеніе, а ворота безъ заборовъ служатъ печальными памятниками, или вывѣсками лѣни и небреженія”.

26) В. П. Горчакова — *Выдержки изъ Дневника.*

27) Изъ “Воспоминаній о Пушкинѣ” А. О. Смирновой-Волошиновой.

Сказавъ далѣе о скукѣ, имѣющей въ Кишиневѣ “особенное свое прибѣжище”, Стороженко продолжаетъ: “Здѣсь необходимо быть Губернаторомъ человѣку знатному, богатому, иначе Кишиневъ со временемъ сдѣлается деревнею. Лавочки, въ которыхъ продаютъ красные товары, вареную и жареную баранину, плацинды и бакалейные товары, построены въ два ряда въ узкой смрадной улицѣ, совершенно уже въ вкусѣ Азіятскомъ. Питейные домы съ хлѣбнымъ и Молдавскимъ виноградным виномъ разсѣяны по всему городу; на откидныхъ на улицу стойкахъ наставлено множество разной величины и формы бутылочекъ съ разноцвѣтнымъ виномъ и водкою, манящими къ себѣ обожателей Бахуса. У нѣкоторыхъ питейныхъ домиковъ на террасахъ съ навѣсомъ барды Молдавскіе, Цыгане, наигрываютъ и напѣваютъ сочиненныя ими на разные случаи заунывныя пѣсни, и красноносые посѣтители пьютъ, призадумавшись. Видны экипажи по улицамъ: кучера одѣты по большой части въ купленныхъ у гусаръ разныхъ полковъ поношенныхъ доломанахъ. Теперь есть здѣсь и дрожки извощичьи. Лошади въ оныхъ кожа да кости, но въ день надобно заплатить за дрожки отъ 10 до 15 рублей, или же по 1 р. 40 к. въ часъ; каждый извощикъ, возившій меня, имѣлъ карманные часы. Гдѣ дѣло идетъ объ интересѣ, тамъ и простой Молдаванъ, или Грекъ, не только не уступитъ, но и превзойдетъ въ расчетахъ всякую націю”.

Печальному внѣшнему виду города соотвѣтствовало состояніе администраціи. “Кишиневское, или все Бессарабское, Гражданское Начальство живетъ лишь для себя — писалъ Стороженко. — Полицейместеръ не зависитъ отъ Губернатора; сей послѣдній, кромѣ злоупотребленій, ни къ чему полезному безъ разрѣшенія приступить не можетъ. Стоитъ только въѣхать въ городъ, чтобы судить о неисправности полиціи, и заглянуть въ какое вамъ угодно Губернское Присутственное Мѣсто, чтобы видѣть общій беспорядокъ въ управленіи Областью. Нетъ ни суда, ни правды. Губернаторовъ до десятка перемѣнилось не болѣе, какъ въ теченіи двухъ лѣтъ, двое изъ нихъ заглянули только въ Присутственныя Мѣста и, убоясь бездны, открывшейся передъ ними, можно сказать, бѣжали. Нерѣшеннымъ дѣламъ нѣтъ счету, равномѣрно какъ израсходованнымъ казеннымъ суммамъ”.

Все ждало появленія человѣка, который порывомъ безграничной энергіи могъ бы вызвать къ жизни отъ вѣка дремавшія культурныя силы страны. Бессарабіи нуженъ былъ *свой Потемкинъ* — и онъ явился въ лицѣ военнаго губернатора Павла Ивановича *Федорова*.

Секретарь Бессарабской Ученой Архивной Коммиссіи

И. Халиппа.

Un calculator
de pe vremea
lui Ioan Halippa

Străzile

Mai întâi se dau transliterațiile denumirilor așa cum apar ele la autor, iar apoi reconstrucțiile probabile ale "**termenilor topografici care erau înainte vreme în circulație la populația băștinașă**" notate cu asterisc.

Ioan Halippa marchează cu literele alfabetului rus străzile longitudinale ale orașului vechi pornind din matca Bâcului până la actuala stradă Columna, iar cu cifrele romane cele transversale, de la nord spre sud.

Longitudinale

Semn	Ioan Halippa	Imagine	Reconstrucții și comentarii
аа	**Kazaţkii** (**Kazacii**) stradelă		*Cazacu (Cazacului) S-a mai numit: Grivița. Dispărută.
бб	**Purcelovskii** stradelă Purcel — un moșier…		*Purcel S-a mai numit: Movila Burcel. Dispărută.
вв	**Kaţykovoi / Kaţykovskaia** stradela, mai apoi stradă. Vezi observația la punctul 2		*Cațică S-a mai numit: V. Costachi, Олега Кошевого. Azi: B. P. Hașdeu.

гг **Salosa**

stradă

Sălos — un moşier…

*Sălos

Cf. Gh. Bezviconi: vtori-visternic Iordache Sallos.

S-a mai numit: Саловская, Инзовская, Урицкого, Zamfir Arbore stradă şi stradelă — Tudor Vladimirescu, Pavel Svinin, Moara Roşie.

дд **Doniceva**

stradă; a căpătat nume de la familia moşierului Donici, căruia îi aparţinea casa din aşa-zisul dealul Inzov, închiriată pentru namesnic pe banii oraşului.

*Donici

S-a mai numit: Павлика Морозова.

Azi: Doncev.

ее **Katelinovaia**

- Katel'niţkii

stradela.

*Catelniţă

S-a mai numit: Traian

azi: C. Stamati.

жж **Andreevskaia**

stradă

*Andrei

S-a mai numit: Alex. Donici

Azi: Sf. Andrei.

In curs de dispariţie.

33 **Kiprianovskaia - Kaprianovskaia**

stradă

*Drumul Căprienei

In curs de dispariţie.

uu **Il'inskaia**

stradă

*Sf. Ilie

S-a mai numit:

Ильинскій базаръ,
Бульвар Космонавтов.

Azi: Cosmonauţilor.

Replanificată.

ii. **Harlampievskaia - Zolotaia**
stradă

Numită după Egor Haralamov. El şi Ciaplyghin, cei mai de vază negustori de pe atunci, ţineau state enorme de servitori, cum se poate deduce din listele de împărtăşire pentru anii aceia.

*Haralamb sau mahalaua *Galbinii

Denumirea vine de când strada era marginea târgului – ieşire spre Gura Galbenii – de aici pornea drumul Galbenii (azi Vlaicu Pârcălab). Mai târziu, la extinderea oraşului, mahalaua Galbenei se mută tot mai sus şi se plasează în regiunea străzilor Bernardazzi şi Mateevici, însă tradiţia de a-i zice Galbenii actualei str. Alexandru cel Bun a durat mult.

S-a mai numit:
Стефана Великого.

кк **Kauşanskaia**

stradă,

azi Nikolaevskaia.

*Drumul Căuşanilor

S-a mai numit: Ştefan cel Mare, Фрунзе.

Azi: Columna.

лл **Sariiskaia**

stradă.

o hudiţă care ducea spre Sărărie

*Sării sau *Sărăriei

Cf. Gh. Bezviconi: strada *Sariei.

S-a mai numit: Сирійская, Plevnei.

Dispărută.

мм **Bannaia**

stradă.

*Băii

S-a mai numit: Oituz.

Dispărută.

нн **Myl'nyi**

stradelă; mai apoi stradela sau strada Sinagogii.

*Săpunărie.

S-a mai numit: Bucovinei.

Dispărută.

оо **Aziiatskaia**

stradă.

*Azimii

trecea pe alături de Sinagoga.

Cf. Gh.Bezviconi: *Asiaţi – reconstrucţia pare a fi dubioasă.

S-a mai numit: Свердлова.

Azi: Romană.

пп **Konstantinovskaia**

stradă.

*Constantin

*Sf. Constantin ?.

S-a mai numit: Veniamin Costache.

Se păstrează două porțiuni mici.

pp **Tureţkaia**

stradă.

*Turcească

S-a mai numit: Старо-Армянская.
Azi: strada Piața Veche.

In curs de dispariție.

cc **Makaresko**

stradelă, după numele unui boier bătrân… sărdar Fedor Măcărescu.

*Măcărescu

S-a mai numit: Макаріевскій, Инзовскій, Puşkin, Пушкина Горка.

Azi: Colina Puşkin.

тт **Evreiskaia**

stradă, mai târziu contopită cu Kagulskaia.

*Jidovilor

Liprandi: "…tâlharii au cotit la dreapta pe ulița lungă și înghesuită a Jidovilor…"

Dispărută.

yy **Fariseevskaia**

stradă.

*Feredeelor

Posibil a existat o formă intermediară *Feredeevskaia.

S-a mai numit: Ion Ghica, Banatului.

Dispărută.

фф **Ţapovskii**

stradelă, după numele proprietarului.

*Țapu

S-a mai numit: Пролетарский.

Dispărută.

хх **Bal'şevskaia**
stradă, în prelungire mahalaua Bulgărie.

Şi-a tras numele după familia Bălşeştilor.

*Balş

S-a mai numit: Bălcescu, Большевская.

Dispărută.

цц **Voznesenskaia**

stradă.

Sântavineri

După biserica Sântavineri — toponimul uzual şi până astăzi — Hramul Înălţării Domnului apare probabil după reconstrucţia bisericii din anii 1830.
S-a mai numit: I. Iakira.

Azi: Gr. Ureche.

чч **Iakovlevskaia**

stradă.

*Iacob

S-a mai numit: Петропавловская, Petru Rareş, Gheorghe Lazăr, Хаждэу.

azi: A. Hâjdău.

шш **Lankasterskaia**

stradă. Aici se găsea şcoala de învăţământ reciproc după metoda Lancaster; administrată de către maiorul V. Th. Raievski…

*Lancaster / Lancasteriana

Azi: Iacob Hâncu.

ѫщ **Irinopol'skaia**

stradă, numită după mitropolitul [grec] Grigorie Irinopol, emigrat din Moldavia.

*Goliei mai târziu
*Irinopol
După o mânăstire din Iaşi, denumirea de Irinopol apare mai târziu.
S-a mai numit: Sf. Vineri.
Azi: O. Goga.
Forma ocolul târgului medieval:
de la est din zona actualului pod Izmail > strada O. Goga > Sf. Ilie (bd. Cosmonauţilor) > Pietrăria (I. Zaikin).

ъъ **Ostapovskaia**

stradă.

*Astafie ?

Azi: Avram Iancu.

ыы **Balanovskaia**

stradă

după Vasilii Bălănescu, membrul Cosiliului Suprem.

*Bălănescu

S-a mai numit:
Preotul Poet …?,
Dobrogei.

ьь **Orghĕevskii**

stradelă, azi prelungire a străzii Cojocarilor.

*Orghi ? *Orheianu ?

ъъ **Kladbişcienskaia**

stradă, numită astfel după fostul cimitir vechi evreiesc din capătul ei sudic; mai târziu i s-a transpus denumirea "stradelei Vădanei" desfiinţate.

*Ţintirimului

Cimitirul Evreiesc Vechi se mai păstra până la începutul anilor 1950. Apoi pe locul lui a fost zidită o fabrică de mobilă.

S-a mai numit:
I. Sârbu, Спектора.

Azi: Gheorghe Sion.

ээ **Ogorodnaia**

stradă.

Bulgărie

S-a mai numit: Ecaterina Teodoroiu.

Azi: Grădinarilor.

юю **Gorşečnaia**

stradă.

*Olării

S-a mai numit:
Mih. Sturza, Гончарная.

Dispărută.

яя **Iakimovskii**

stradelă.

*Ioachim

S-a mai numit:
Stan Poetaş.

Azi: Habad Liubavici.

өө **Obşcii**

Stradelă sau stradă.

*Opştii ?

S-a mai numit:
Общая, Obştei, Marăşeşti.

In curs de dispariţie.

Transversale

I **Kamennolomennaia**

stradă.

*Pietrăriei

S-a mai numit: Dragoş-Vodă, Заикина.

Azi: Zaikin.

II **Grekulovskii**

stradelă. Greculov — un oarecare moşier…

*Grecul ?

Dispărută.

III **Blagoveşcenskaia**

stradă.

Bunavestire

S-a mai numit: Тельмана.

IV **Inzovskaia**

stradă, astfel numită în memoria şefului preaomenos al lui Puşkin, neuitatului ocrotitor al coloniştilor bulgari, generalul Ivan Nikitici Inzov …

strada Sălos, spre deosebire de stradela Sălos, vezi mai sus.

S-a mai numit: Саловская, Инзовская, Урицкого.

azi: Zamfir Arbore.

V **Prunkulovskaia**

stradă.

Vezi notă la punctul 90

*Pruncul

S-a mai numit: Пруньковская, Iancu Văcărescu, Свердловская, Стеблецова.

VI **Antonovskaia – Anton'eva**

stradă.

Vezi notă la punctul 67.

*Antoniu

Cf. Gh. Bezviconi: medelnicerul Antoni.

S-a mai numit: V. Stroescu

Azi: Anton Pann.

VII **Mihailova**

stradă; mai târziu, Măcărescu și stradela Antoni, apoi stradela Mihail.

*Mihail–Arhanghel

S-a mai numit: Михайловскій, Alecu Russo.

Dispărută.

VIII **Armianskaia**

stradă (arhaică).

*Armenească

Confundată deseori cu strada Armeanu – cea care ducea la "casele arhiepiscopului armean Grigorie" (I.H.).

S-a mai numit: Старо-Армянская, Gh. Asaki.

Se mai păstrează o porțiune mică.

Strada este descrisă de călătorul englez William McMichael în anul 1817: "…**și mulți armeni — așa de numeroși aici, că ocupă o stradă întreagă**…"

IX **Bol'şaia**

stradă, mai târziu Pavlovskaia.

*Drumul Mare

Strada principală a oraşului medieval, axa nord-sud.

Incepea de la Podul mare (azi gara Visterniceni), suia la deal (porţiune din Petru Rareş, pe timpul lui I. Halippa — Pavlovskaia), trecea pe lângă Soborul Vechi şi Piaţa Veche (s-a numit mai târziu Ekatereininskaia) şi apoi se ridica iar la deal ducând din oraş prin drumul Căuşanilor.

Partea de sus a actualei străzi Petru Rareş este mai nouă, trasată prin cartierele vechi — după reconstrucţiile din mijlocul sec.19, această parte, şi în prelungire — partea de jos a Drumului Mare au căpătat denumire de Pavlovskaia.

Străzile mai importante ale oraşului au fost rebotezate pe atunci în numele Ţarilor: Aleksandr, Ekaterina, Pavel, Nikolai, Petr (Petropavlovskaia).

Vestigiile Drumului Mare pe porţiuni: Petru Rareş, (Павловская, Petru-şi-Pavel, Павлова); > în continuare: Arhanghel Mihail (Екатерининская, Râscanu); > în continuare Misiţilor (dispărută), Sinanoglu (stradela Bălţilor), Ioachim (stradele Habad Liubavici), Drumul Căuşanilor (Columna).

X **Botizatievskaia / Batezatavskaia**

stradă, numită după boierul … Pavel Botezat.

*Botezatu

Nume de familie al unor persoane distinse din Chişinău întâlnită şi în sec.18, d. e.: "…**un târgoveţ bătrân, om aproape de o sută de ani, anume Mărian Botezatul**…" — mărturie hotarnică din 20 octombrie 1740.

S-a mai numit: Грибоедова.

Azi: A. Botezatu.

XI **Griaznyi**
stradelă, mai apoi stradă.

*Glodoasă ? sau *Mardari > *Murdari ?
S-a mai numit: Crişana.
Dispărută.

XII **Greceskii**
stradelă, mai târziu stradela Sării.

*Grecească
Corespundea cu actualul bd. Grigore Vieru.
S-a mai numit: Plevnei, Brăilei.
Dispărută.

XIII **Ekaterininskaia**
stradă.

V. Drumul Mare

XIV **Bĕgucii**,
stradelă.

*Pornitura
Reconstrucţia de Gh. Bezviconi: *Izvorului.
Dispărută.

XV **Sinagogovskaia**
stradă, mai târziu stradelă.

*Sinagogii
Pe planul Chişinăului din 1817 este notat "şcoala evreiască".
S-a mai numit: Evreească-Bâc, Decebal.
Dispărută.

XVI **Fontannaia**
stradă.

Strada ducea la Fântâna cea Mare — principala sursă de apă a oraşului de mai multe secole. Acest nume apare pentru prima dată la 15 decembrie 1517 într-o carte domnească de întăritură: "**la Fântâna Mare**".

Fântâna [cea Mare]
A mai fost botezată: Fântâna Blanduziei, Колхозная.
Azi: Fantalului.
Se păstrează o porţiune neînsemnată.

XVII **Ciasovennaia**
stradă, mai târziu stradelă.

Denumirea probabil vine de la un paraclis de cimitir la marginea oraşului, care apoi a devenit biserică Lipovană. Autorităţile sovietice demolează paraclisul şi-i mută pe lipoveni la biserica Măzărache.

*Paraclisului
Gheorghe Bezviconi o reconstruieşte: *Capelei.
S-a mai numit: I. Neculce.
Azi: ?

XVIII **Karaimskii**
stradelă, mai târziu stradă.

XIX **Maklerskii**
stradelă.

*Caraimilor
S-a mai numit: Mircea cel Mare
Dispărută.

*Misiților,
reconstrucție de Gh. Bezviconi.
S-a mai numit: Maramureșului.
Dispărută.

XX **Ryşkanovskaia**
stradă, mai târziu prelungirea străzii Mincu. Râșcanii— proprietari ai satului suburban Visterniceni (identic cu Ryşkanovka)

*Râșcani
Contopită mai târziu cu strada Mincu;
Azi: Puşkin.

XXI **Minkovskaia**
stradă. Mincu — moșier.

*Mincu
S-a mai numit:
Миньковская, И. Крянгэ, Mincu.
Azi: George Cosbuc.

XXII **Mazarakovskii / Mazarakinskii**
stradela.

*Măzărache
S-a mai numit:
Мазурокиевская.
Dispărută.

XXIII **Stavrievskii**
stradelă, strada Petrii — denumirea uzuală a stradelei.

*Stavrie
Cf. Gh. Bezviconi: burgomistru Stavru Dimu.
S-a mai numit: stradelă Bugeac.
Dispărută.

XXIV **Serbskaia**
stradă formată din timpul strămutărilor din 1818 a originarilor sârbi din Hotin la Chişinău, sosiţi în Rusia cu Kara-Gheorghe.

*Sârbească

Strada exista mult înainte de perioada descrisă, făcând parte din nucleul Chişinăului medieval.

Este documentată pe hărţile din sec.18.

Se păstrează o porţiune mică.

XXV **Kagul'skaia**
stradă.

Este plasata pe axa arhaică est-vest a oraşului: Drumul Căprienei – Zăgazul iazului Chişinăului – drumul spre Nistru. La intersecţia cu Drumul cel Mare forma o piaţă.

*Chiagului ?

Denumirea "Cahul" apare mai târziu. In cazul dacă nu este o denumire nouă, s-ar putea reconstrui: *Cheagului > *Keagulskaia..

Se prea poate că se numea ***Drumul lui Vodă***, de unde ar veni şi Vadul lui Vodă, prin extindere. La extremitatea estică, lângă Bâc, exista o ulicioară *Văduvii*, iar în secolele 16-18 drumul continua pe iezătură, trecea rîul, şi se îndrepta spre Nistru, spre localitatea actuală *Vadul lui Vodă*…

Corina Niculescu: "**Oraşul românesc avea de obicei o 'cale' principală… Dar mai exista şi o altă uliţă, numită 'domnească' … care cădea perpendicular pe aceasta… Din aceste două coordonate stradale porneau uliţele** …" care formau târgul medieval.

Astfel Chişinăul pare să prezinte un caz clasic: două căi principale ***Drumul Mare*** şi ****Drumul lui Vodă***, iar la intersecţia lor — Piaţa Veche sau ***Bazarul***.

Drumul lui Vodă s-a destrămat în străzile: *Skulianskaia – Kiprianovskaia – Evreiskaia – Kagul'skaia – Vaduluivodskaia*

XXVI **Tiaibaşevskaia / Tioibaşevskaia**

stradă.

*Telalbaş

Azi se numeşte A. Vlăhuţă.

"Telalbaş" — funcţionar care se ocupa cu vânzări la mezat.

XXVII **Sinagogovskii**

stradelă (a 2-a Sinagogii).

*Sinanoglu

Reconstrucţie de Ion Dron.

S-a mai numit: Бельцкий.

Azi: Balţi.

XXVIII **Moldavanskii / Moldavskii**

stradelă.

XXIX **Bělokosovskii**

stradela.

*Moldovan

S-a mai numit: Московский.

Dispărută.

? Mai târziu s-a numit: Белоусовский.

Dispărută.

XXX **Popovskaia**

stradă; nume uzual — Pavlovskaia Malaia.

*Popa

Cf. Gh. Bezviconi – *Popilor.

S-a mai numit: Miron Costin, Советская.

Azi: Ţirlman.

XXXI **Vdovyi**

stradelă, mai târziu distrusă; denumirea transferată străzii Ţintirimului.

*Vadului

Probabil din *drumul Vadului sau *drumul lui Vodă. Trecea rîul pe iezătură.

Dispărută. V. *Kagul'skaia*.

XXXII **Mar'ianskii / Mariinskaia**

stradelă, mai târziu stradă.

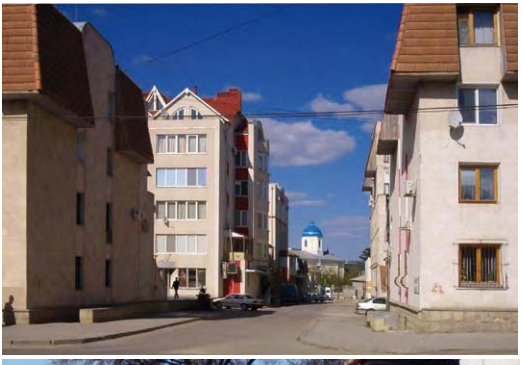

*Mărian

Mai târziu: Мариновский.

Azi: Petru Maior.

Datele din recensământul populaţiei Ţării Moldovei din 1774, târgul Chişinău: **căpitan Zaharia Mărian**.

Vezi şi *Botezatu*.

XXXIII **Serbskii**

stradelă, mai târziu strada Cojocari. Exista… un boier bătrân Gavriil Cojocaru.

*Sârbească

*Cojocari

S-a mai numit: Кожухарская, Матеевич.

Azi: Cojocari.

XXXIV **Armianskaia**

stradă.

Strada ducea în afara oraşului trecând pe lângă "casele arhiepiscopului armean Grigorie"— "Armeanu"

Armeanu

S-a mai numit: Cetatea Albă.

Azi: Armenească.

XXXV **Ivanovskaia**

stradă.

*Ioanei

S-a mai numit: Ion Creangă.

Azi: Ion Botezătorul.

XXXVI **Titovskaia**

stradă.

*Titu

S-a mai numit: Тихонова.

Azi: Titu Maiorescu.

XXXVII **Georgievskaia**

stradă.

Sfântu-Gheorghe

S-a mai numit: Баженова.

XXXVIII **Petrovskii (Fără nume)**

stradelă.

*Petru ?

S-a mai numit: Murafa.

…încă nişte străzi

In lista lui Ioan Halippa mai multe străzi sunt trecute cu vederea. De exemplu:

Salgannaia
stradă.

Prima menţiune la 1800: "…pin Salhanà până la o piatră hotar vechi…"

Salhana, Salhanalei
dispărută.

Malul-Bâcului
S-a mai numit:
Вокзальная,
Calea-Visterniceni,
Brâncoveanu,
Набережная.
Azi: Albişoara.

Lemnariiskaia
stradă.

*Lemnăriei
La sud de biserica Sf. Ilie.
Dispărută la jumătatea sec.19.

Aşezarea neortogonală a caselor din cartier indică direcţia străzii de cândva.

Старый Базаръ

*Bazarul
Piaţa-Veche.

Unele dintre ele nu mai existau către anul 1899, fiind dintre primele distruse prin replanificare.

De asemenea nu au fost incluse străzile considerate oficial făcând parte din 'Orașul de Sus' cel nou, cu toate că Ioan Halippa le datează înainte de anexarea Basarabiei.

Moskovskaia

Ospitalul din strada Moscului.

*Moscului

S-a mai numit: Александровская, Alexandru cel Bun, Carol II, prospekt Lenina.

Azi: Ştefan cel Mare şi Sfânt.

"Mosc" în românească medievală însemna "Rusia". In a doua jumătate a sec. 18, în partea sud-vestică a oraşului erau staţionate trupe ruseşti, şi probabil locul a căpătat numele de **Mahala Moscului* — Mahala Rusă, precum şi drumul ce trecea pe acolo — drumul Moscului. Mai târziu toponimul a fost interpretat ruseşte drept Moskovskaia.

Ostrojskaia

*Ostrogului

Aici se găsea puşcăria.

S-a mai numit: Островского.

Mogilevskaia

*Movileană

S-a mai numit: Берзарина.

Azi: Petru Movilă.

Němeţkaia

<*Neameţkaia?

*Neamţului
[? Mănăstirii]

S-a mai numit: Инзова.

Azi: S. Lazo.

Mĕşcianskaia

stradă.

?

Azi: Sfatul Ţării.

Boiukanskaia

stradă.

*Buicanilor

S-a mai numit: Харузина, Горького.

Azi: Maria Cebotari.

Gostinnaia

*Ospătarului din *Ospitalului

S-a mai numit: Шмидтовская, Carol Schmit, Сталинградская, Двадцать пятого Октября.

Azi: Varlaam şi Dosoftei.

…deoarece pe vremuri de demult dinspre acest capăt obişnuiau să intre în oraş feţele înalte din administraţia moldovenească, iar mai târziu — oaspeţii din rândurile boierilor moldoveni, de aceea şi strada care pornea de la barieră a luat nume de Ospătarului.

Iasskaia

stradă.

*Ieşanu

S-a mai numit: Жуковскаго, Жуковского.

Azi: Tricolorului.

Vartholomeevski

stradelă.

*Vartolomeu, *Ortolomeu

S-a mai numit: Театральный.

Azi: Teatrului.

Poliţeiski

stradelă.

*Poliţiei

(în zona centrului comercial Sun City)

In curs de dispariţie.

Galbinskaia
stradă.

*Drumul Galbinei
S-a mai numit: Синадиновская, Sinadino, 28 Июня.
Azi: Vlaicu Pârcălab.

Mihailovskaia
stradă.

?
Azi: Mihai Eminescu

Kupeceskaia
stradă.

*Neguțătorilor ?
S-a mai numit: Котовского, Hânceşti.
Azi: Vasile Alecsandri.

Bolgarskaia
stradă.

în continuarea străzii Sf. Gheorghe.

*drumul la Bulgărie
Azi: Bulgară.

Benderskaia
barieră.

Fântânile la Bariera Tighinei.

Anii 80 ai secolului 19.

Bariera *Tighinei

Cimitire

Cimitirul Vechi, «la Râşcanu»

Biserica de până la 1765.

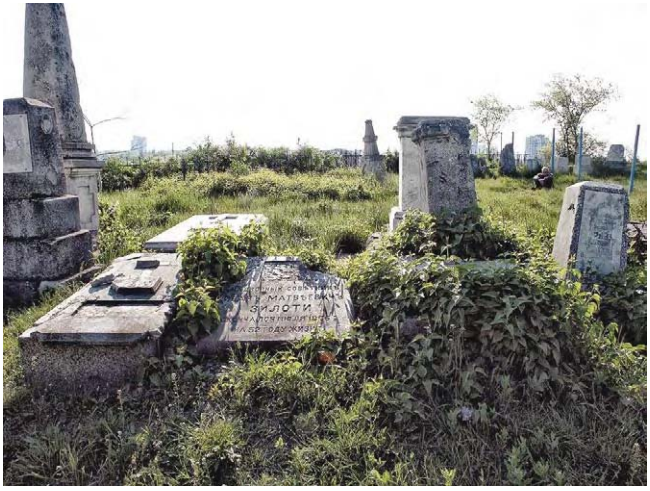

Maria Ziloti

Cimitirul Nou, «la Armeanu»

Biserică din 1830.

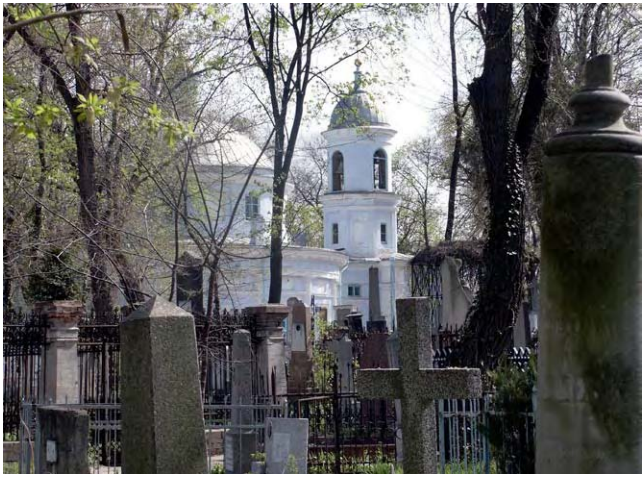

Inglesi

Exitau şi cimitire mici pe lângă bisericile parohiale, accesibile doar elitei. Suburbiile aveau cimitirele lor locale. De asemenea erau mai multe cimitire destinate altor confesiuni, decât cea ortodoxă: armenești, evreiești, catolice, luterane.

Bibliografie selectivă

14 Maia 1841. Указъ ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА, САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО, изъ Святѣйшаго Правительствующаго Сунода.

Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova, Institutul de Istorie.
Andrei Eşanu, *Chişinău. File de istorie. Cercetări, documente, materiale*
Casa Cărţii "Mitropolit Petru Movilă", seria: Scrieri despre Chişinău. Editura Museum, Chişinău, 1998.

Barbara Jelavich. *Russia and the Rumanian national cause*. 1959. Indiana University. USA. Reprint 1974, Archon Book, Hamden, Connecticut.

Comisiunea Monumentelor Istorice, Secţia din Basarabia, Anuar. 1932.

Corina Nicolesu, *Case şi palate vechi româneşti*. Bucureşti, 1979.

Dicţionar rus-român.
Lucrat şi publicat sub auspiciile şi cu cheltuiala ministerului Român de instrucţiune şi culte şi însoţit de un studiu introductiv asupra gramaticei limbii ruse de Dr. Em. Grigorovitza, profesor de limba rusă la şcóla superióră de resboiu din Bucuresci.
Bucureşti, editura librăriei Socec & Co S.A., 1921. [reprint]

Enciclopedia Chişinăului. Museum, 1996.

Gheorghe Bezviconi, *Semimileniul Chişinăului*, Chişinău, 1936.

Ion Nekulce. Ingrijire de E. Russev, Chişinău, 1974.

Kostake Konaki. Ingrijire de Efim Levit, Chişinău, 1978.

Nicolae Şt. Stoica. *Tradiţii româneşti în construcţiile de lucrări publice*, Bucureşti, 1997.

Ştefan Ciobanu, *Chişinău*. Chişinău, 1925.

Ţările Române văzute de artişti francezi (sec. XVIII şi sec. XIX). G.Oprescu.
Clişeele executate de Marvan.
Ed.: Cultura naţională.

БЕССАРАБІЯ. Подъ редакціей Крушевана, Москва 1903
Cit. din A. Защукъ "*Бессарабская область*". Спб. 1862 г.

Георгій Кодрянъ. *Бессарабія. Историко-географическій очеркъ для желающихъ ознакомиться ближайшимъ образомъ съ мѣстнымъ краемъ. Книга, ппригодная и для внѣкласнаго чтенія ученикамъ-молдаванамъ*.
Кишиневъ. 1901. Паровая Типографія и Литографія Ф.П.Кашевскаго.
Дозволено цензурою. Одесса, 1 августа 1900 года.

КИШИНЕВ, ЭНЦИКЛОПЕДИЯ. Chişinău, 1984

Настольный Энциклопедическій Словарь, Москва, 1901. (N.E.S.).

ПЛАНЪ городу Кишиневу: снятъ и сочиненъ 1817 года de Arhitectul şi Hotarnicul Regiunii Basarabia Mihail Ozmidov.

ПЛАНЪ местечку Кишиневу.
Споказаніемъ прожекта подъ укрѣпленіе двухъ батальоновъ и четырехъ ескадроновъ означенъ и прожектной краской сочиненъ февраля __ дня 1789 года.

B.Trubeţkoi, *Пушкин в Молдавии*. Ediţia 4-a; Chişinău, 1976.

Gheorghe Bezviconi, *Familia Krupenski în Basarabia*. *DIN TRECUTUL NOSTRU*. Chişinău, Octomvre 1939.

Reşedinţe şi familii aristocratice din România. Institutul Cultural Român. Bucureşti, 2007.

Desen de Glebus Sainciuc.
Muzeul A.S.Puşkin din Chişinău

Intersecţii Chişinăuane

Chişinău, 2012

…are mănăstirea 2 moşii, anume una unde trăescu chişinăoanii, şi alta — străşenii…

7261 [1753], **august 27**

СОСТАВИЛЪ

Правитель Дѣлъ Комиссіи, помощникъ инспектора

КИШИНЕВСКОЙ СЕМИНАРІИ

Иванъ Халиппа

Печатано съ разрѣшенія Начальства.

КИШИНЕВЪ

Типографія Ѳ. Шліомовича, уг. Николаевской и Михайловской

1899